
ДОЛАПЧИЕВ ЗА ДОЛАПЧИЕВ*

Corpora non agunt nisi fluida.

(алхимическа максима)

АВСТРИЙСКИЯТ Д-Р

Беше към края на Европейската война, но тя още не бе свършила. Още възнехме, още гладувахме и мизерствувахме. Баща ми още не се бе върнал от фронта, затова въкъщи всеки помагаше с каквото можеше да поминуваме. Аз разнасях в болниците и казармите дребни канцеларски потребности за ранените войници: пликове, листи, различни видове моливи (черни, цветни, химически), пера, цветни картички и др. Но книжарът Топалов (който ми даваше стоката) слагаше и по няколко книжки с религиозно и нравоучително съдържание, които никога не купуваше в книжарницата му. Бях на 10 – 11 години и приемах безропотно всички условия, поставяни ми при „търговията“ с чужда стока.

Ранените войници купуваха най-вече пликове, листи и моливи. Онези, чиито ръце бяха здрави, сами избираха покупката от сандъченцето, което носех с праметната през врата ми връв. Тези, които бяха без или с привързани ръце, сочеха с брадите си онова, което искаха да купят. Когато предлагаш брошурките, те само ги поглеждаха и запитваха:

— А песнопойки нямаш ли? Донеси ни песнопойки!

Въпреки че беше война, на войниците им се пееше. Но книжарът нямаше песнопойки.

Един ден в болницата почуках на една врата, където не бях влизал. Видях, че от нея излезе милосърдна сестра. В стаята лежеше един блед мъж — сам, чист и съвършено прозрачен. Той само ми се усмихна, без

* Подбор от личния архив на проф. Ел. Долапчиев: Иван Чобанов.

да проговори нещо. Показах сандъченцето си и той ми посочи (също с брадата си) брошурките. Извадих ги и му ги показах. Той кимна и аз го запитах коя ще вземе. Поиска всичките, като ме накара сам да си отброя парите от портмонето, което лежеше до болничната му масичка. Всичко ставаше с кимване, с постоянна усмивка, която не слизаше от лицето му. И това се повтори няколко пъти — въпреки че аз носех все същите книжки. Купените лежах на масата му. След една седмица ми стана неудобно и аз вече не влизах при него. Но милосърдната сестра ми каза, че болният питал за мен. Посетих го още няколко пъти и той все купуваше брошурките ми.

Един ден, когато влязох в стаята му (вече без брошурки — само да го видя и поздравя), я намерих празна. Той бил починал...

По това време главен лекар в болницата беше „австрийският д-р“. Наричаха го така, макар че говореше сръбски. Бил хърватин от австро-унгарската армия (която през тази война ни бе съюзническа). Военната му униформа беше много красива (синя със златни кантове и нашивки), а шапката му беше права, като висок цилиндър, също златно украсена. Колчем ме видеше, той идваше при мен, погальваше ме по главата, усмихваше се и казваше:

— Опасно на малкото момче. Зарази се.

И аз наистина се заразих. Цели седмици не стъпих в болницата. Бях в криза. Тогава върлуваше „испанската болест“. Въртях се в леглото в полусъзнание и постоянно виждах майка си над мен. Надигах се в леглото, сочех гърлото и гърдите си и от задушаване не можех да говоря. После пак падах в безсъзнание в леглото.

Веднаж ми се привидя австрийският д-р. Той разговаряше тихо с майка ми. Чух да ѝ казва: „Цял компрес. Цяло тяло голо. Мокър чаршаф. Или оздравее, или умре.“ Но аз оздравях и тогава научих, че австрийският д-р наистина бил идвал няколко пъти у нас.

Като забелязал, че момчето със сандъчето го няма, той се заинтересувал дали някой ме е видял да идвам в болницата. Казали му, че от няколко дни не са ме виждали. Той разпитал и узнал чие момче съм и къде живея. За една провинция това не е трудно да се разбере. Дошъл вкъщи и се заел с лекуването ми.

Болният, който купуваше всичките ми брошурки, и „австрийския д-р“, който дойде да ме лекува — тези два светли спомена пазя в мрака на войната.

ОТ ПОКРУСА КЪМ ИЗТРЕЗВЯВАНЕ

След първия погром, който нашата страна преживя през Междусъюзническата война, дойдоха годините на Първата световна война, която докара втория погром. Спомените ми за онези времена са твърде живи, защото вече бях на възраст, когато впечатленията са най-трайни. През Балканската война постъпих в първоначалното училище, а през Европейската — в прогимназията. Тежкият ваяк на войната ни прогони на два пъти от класните стаи и училищния двор. Вместо с пъргави и живи деца сега стаите ни бяха пълни с грамадни, сивочерни, студени буци

сол. Когато узнах изумен, че занятията ни се прекратяват, понеже стаите са заети, не можах да изтрая на изкушението да видя със собствените си очи буците сол. Покатерих се на прозореца и загледах с широко отворени очи натрапниците, които бяха изместили нашите мили чинове. Въпреки че през този септемврийски ден още не беше студено, при вида на тези студени камъни потреперих и изтървах плочата си. На нея бяха грижливо начертани бастунчета, кукички и лулички. Тя се строши, както сърцето се пропука от първата покруса...

Не закъсна и втората война. Един след друг учителите ни мъже бяха заменени с млади учителки, току-що завършили гимназия, докато накрая не остана нито един мъж. Известно време все още се задържа учителят ни по български език — слаб, жълт, болнав, когото ние, децата, наричахме „охтичавия“. Не поради това обаче той бе оставил у мен твърде неприятно впечатление. Колчем минеше край чиновете, за да прегледа домашните ни упражнения, ни лъхваше миризма на тютюн и ракия. Когато споделих това неприятно усещане с майка си, тя ме посъветва да му кажа:

— Тпфуй, воня, мирише!

Не изпълних съвета ѝ — не защото на другия ден не видях повече този учител, а понеже по детски усещах, че не този е пътят да изкажем отвращението си от някои навици на нашите учители-възпитатели. Скоро узнахме, че и той е бил мобилизиран. По-късно научихме, че е починал на фронта.

Занятията ни станаха твърде нередовни. Вместо петте часа преди обяд имахме само по два-три — и то последни, защото нямаше отопление. Настъпи и гладът. Бедните ученици, преди да отидат на училище, рано-рано се нареждаха пред казармите, за да получат канче чорба или някоя галета. (Имало е и сити хора през войната, но това разбрах по-късно. Понеже ние гладувахме, мислех, че оскъдицата е повсеместна.) Особено лошо бе положението със захарта и хляба.

Влажната и миризлива тъмнокафява захар (кюспе), която получавахме с купони, сушихме на дъските, с които носехме на фурната хляба, който преди войната майките и сестрите ни месеха вкъщи. Изсушена, захарта губеше малко от тежката си миризма, но когато се наквасеше, напомняше за смесената миризма на тютюн и ракия, която излъчваше нещастният ни учител.

Положението с хляба бе най-лошо. В началото той само не стигаше, но качеството му беше все още приемливо. Дела, които ни се полагаше с купон за един ден, гризехме пестеливо, а по-късно едва ли не ближехме. При този начин на ядене обаче той ставаше още по-вкусен. Възбудените ни слюнчени жлези постоянно ни напомняха за ядене. Това недояждане разстройваше въображението ни. Веднаж, минавайки край една фурна, където още се виждаха няколко невзети хляба, брат ми силно ме удиви, като каза:

— Иде ми да грабна един хляб — толкова съм гладен!

Понеже бяхме възпитани от майки и сестри, от учители и пастори на добро, този негов — непозволен дори за мисълта — порив ми се видя опасен. Но най-после настъпиха онези събития, които отвориша широко

детските ни очи, души и умове за добро и зло, за добродетели и престъпления.

Хлябът стана съвсем лош — смес от царевица и . . . само фурнаджията знаеше какво. Самуните имаха форма само докато ги вадеше с лопатата от пещта. Шом го взимахме, той се разпадаше на комати, които едва отнасяхме вкъщи. Майка ми ни даваше по една престилка, с която отнасяхме черно-жълтите комати.

Но този хляб избухна! И това извършиха жените в родния ми град Сливен.

Една сутрин, като отивах на училище (прогимназията ни беше чак в Клуцохор, а ние живеехме до Татар-Мезар, та трябваше да изминавам цялата главна улица), от двора на пожарната команда се бе проточило по главната улица шествие от десетки боклукчийски коли (гальоти). Първите няколко от тях бяха ескортирани от жени. Конете — дръгливи и слепи, с хлътнали хълбоци (годните бяха във войската), едва пристъпваха и клатушкаха мръсните гальоти. А в тях цели камари от царевични комати — хлебните дажби. Към гальотите прииждаха нови тълпи жени и изтърсваха престилките си с комати в тях, а после се вливаха в шествието. Застанах неподвижно — удивен и забравил, че бях тръгнал за училище. Всички улици, водещи към площада пред Стария бряст, бяха изпълнени с жени, а между тях имаше и деца. Настудяваше, та повечето от жените бяха наметнати с груби шалове. Особено впечатление ми направи една от жените, загърната с бял шал — самата тя бяла и измъчена, с приятни сини очи, но стиснати устни. Бе вдигнала ръка със свит юмрук.

Изведнаж се изплаших, че съм закъснял, и хукнах към училището. Бързах през пазара — безлюден и пуст, — за да разкажа пръв видяното на съучениците си, които не бяха минали през главната улица. Шом влязох в класната стая, където само няколко деца чакаха учителката, едновременно с нея нахлу и Джамбазът (най-големият и най-якият ни съученик) с прогимназиалното знаме в ръка. Той викна:

— Революция, революция, излизайте! Улиците са пълни с майките и сестрите ни!

Учителката се смая и (докато реши какво да стори) ние грабнахме книгите и шапките си и изхвъркнахме от стаите направо на главната улица към пожарната команда, където вече се тълпеше митинг. Но онава, което видяхме, ни ужаси. На кон, превързан с бинт, офицер заповядваше на войниците, надошли от казармите, да стрелят срещу жените. Войниците се колебаеха и изблъскваха жените с прикладите си, а те хвърляха камъни срещу офицера и викаха на войниците:

— Срецу майките и сестрите си ли ще стреляте, бе?

Офицерът бе ударен с камък втори път и по белия му бинт шурна кръв. Тогава се чу гръм. Но не се стреляше в тълпата. Това даде повод да захвърчат камъни към прозорците на „богаташките“ къщи. Тълпата се придвижи и само за няколко минути всички по-високи и хубави къщи по главната улица бяха обсипани с камъни. Вече не само стъклата по прозорците станаха на сол — пострада и мазилката. Особено настъргено бе нападението върху къщите на някои добре познати обушари, кожари,

фабриканти и др., бързо забогатели от войната. Присъединихме се към тази битка, не само защото не ни харесваше несръчният начин, по който жените замеряха с камъните, а и защото бяхме свикнали с такива битки отсам и отатък Коруца — с новоселци и клуцохорци.

Но онова, което се случи пред една от най-хубавите къщи, встрани от главната улица, ни изуми. Всички се затичаха натам. Когато пристигнахме, от прозорците ѝ вече хвърчаха торби с брашно, чувалчета със захар и ориз, пити кашкавал и какво ли не още. Това напомняше за човек, който бяга от див звяр и си захвърля дрехите. Запасите не свършваха, народът виеше от гняв... Вече се бе стъмнило и пак се чуха изстрели. Дошло бе подкрепление чак от Ямбол. Разчу се, че много жени били арестувани и откарани в затвора; между тях е била жената с белия шал.

Битката с камъни продължи и на другия ден. По тротоарите вървахме по стъкла, а прозорците бяха обковани с картони и дъски. „Женската революция“ (както я бяха нарекли) не стихваше. Едва на третия ден смутите се прекратиха. В града сякаш бе водена война.

Същинската война също свърши. Слуховете за арестуваните жени ускориха пробива на фронта и не след дълго войниците започнаха да се връщат. Гледката на завръщащите се фронтовици отново ни изуми. Ние, децата, никога не бяхме допусkali, че можело да се пътува и върху вагоните. А те бяха покрити с войници — в дрипи, черни и брадясали. После избухна и „мъжката революция“. Но тя бе смазана още в първите часове, защото се стреляше право в гърдите на въстаналите бащи, братя и мъже на затворените жени. Започналото откъм Владая шествие бе посрещнато и с картечници. От деца по улиците нямаше и следа. Мъжката революция докара бащите и майките ни до отчаяние, а нас — до втора покруса.

Войната бе вече свършена и занятията ни в училище отново започнаха нормално. Пак имахме учители-мъже: по аритметика, физика, та дори и по ръчна работа. Но най-паметен за мен измежду всички тях бе учителят ни по български език Христо Димчев, който ни извади от покрусата, защото ни насочи към някакъв идеал.

При създалата се социална и политическа обстановка този идеал може би се оказа най-подходящият, за да изразим протеста си, да се обърнем към най-близките злини около нас — злини, от които страдаше почти всяко бедно и отчаяно семейство; които заплашваха да обхванат и подрастващото поколение, както това стана по целия свят след последната, Втора световна война. Това бе гнетът на алкохола.

Христо Димчев основа първите въздържателни дружинки в прогимназията, в която преподаваше — за да ги издигне до ученически дружества, обединени в един от най-мощните съюзи, събрал в средите си елита на младежта от онова време. Начало на това ученическо движение се тури със „Здраве“ No 1 (при мъжката гимназия) и „Свежест“ No 2 (при девическата гимназия), за да се стигне до „Сила“ No 30 (при Текстилното училище) — все в град Сливен.

Тук искам да опиша онази дейност на учителя ми Христо Димчев, която тогава едва ли можех да схвана, както трябва. Поради старателния ми почерк и прилежание всеки час по български език Христо Димчев

ми даваше (като допълнителна домашна работа) да преписвам от разни листчета (на гърба на вече използвани хартии — големи и малки, с различни мастила, с химически и чер молив, със ситен или по-едър шрифт, писани спокойно или набързо) една нескончаема „поема-хроника“ за идеята да се създадат в обществото въздържателни групи и организации, за пребиваването му в Швейцария, за срещите му с проф. Август Форел, за *IOGTN* (Йожитеен), за „органа на добрите храмовници“, за идейните различия във въздържателните движения, за собствените му (на Димчев) схващания и спомени за войната, за семейството и т. н. Кolkото и да не проумявах тези бележки (а още по-малко да размишлявах върху тях), още тогава (а бях едва 13-годишен) у мен остана впечатлението за един изключително толерантен човек, един изключително хуманен мъж, една изключително честна личност. Дребен на ръст, слабичък, непосредствен, скромен, но същевременно и голям по дух, воля, настойчивост, вяра и търпение. Типичен учител, но надхвърлящ всички останали с прометеевското си дело! Събрал най-напред бедните, скромните, силните, търсещите ученици, той постепенно привлече цялото ученичество — дори и синове и дъщери на заможни сливенски граждани. Той ги привличаше с новото, непознато за града ни движение за трезвеност — срещу пиянството, тютюнопушенето, комарджийството. Но това бе последица. Той организираше волята ни срещу всяко действие, което бе в услуга на алкохола — срещу всяка невъздържаност, която води към пороци.

Когато ме предложи за председател на т. нар. „изпитателна комисия“, аз трябваше да ходя по домовете на учениците — кандидати за членове на въздържателното ни дружество, да осведомявам, предупреждавам, осигурявам не тях, а родителите им, че са съгласни да не поставят на изпитание децата си (като ги карат да поднасят, купуват и пренасят каквото и да е спиртно питие, тютюн или „огънче“). И — макар и учудени — родителите обещаваха и изпълняваха обещанията си. Децата им се учеха на въздържание и трезвеност. Христо Димчев ме караше да агитирам и привличам най-силните ученици, за да служат като пример за подражание. Скоро въздържателното ученическо дружество в Сливен стана елитно. То излъчи редица управителни съвети на Ученическия въздържателен съюз и роди в средите си онези кръжоци, които станаха разсадник на най-разнообразни школи (по полова хигиена, есперанто, туризъм, стенография, литература и философия, а по-късно и комунизъм и анархизъм, но с най-чисти идеали и стремежи). Христо Димчев беше прогимназиален учител, но стоеше най-високо сред всички учители в града.

Някои надменни гимназиални учители (консерватори или самовлюбени, бедни духом или богати с лозя и изби), гледаха на него със снизхождение или подигравки. Но когато децата им тръгнаха по конгреси и конференции, започнаха да основават нови клонове на въздържателни дружества, да дискутират дейността си по списания и трибуни, те престанаха да гледат на този скромен сеяч на трезвеност в детските души и юношески съзнания като на незначителен колега и признаха неповторимата му дейност. Как Христо Димчев търпеше, когато собствените му трезви рожби вдигнаха поглед по-далеч от „добрите храмовници“?

Когато спореха за диапазона на въздържанието, за крайността и умереността, за тясно или широко движение, за политичност в движението? Колко огорчения и безсънни нощи! Колко писма и статии, колко литература разпространяваше малкият учител! А въздържателното движение все повече и повече се разрастваше. Малките ученици станаха гимназисти, гимназистите — студенти, студентите — общественици, адвокати, учени, политици, музиканти. Те носеха в себе си калеността на борбата за една идея. Христо Димчев напусна Сливен, но последователите му там продължиха на разпръскват широко семената на въздържателната идея. Такъв един апостол и трибун — с цялата красота на човек, излязъл от средата на христодимчевите ученици — бе например Васил Таушанов, загинал, за да спаси давещ се другар.

Не бях срещал дълги години Христо Димчев, но почти ежегодно се чувахме по телефона — ако не по друг повод, то поне да си пожелаем щастлива Нова година . . .

И сега, като пиша тези спомени (посрещайки и тази нова 1966-а година), си мисля за тежката и деликатна проблема, която съвременността трябва да реши — как пороците на спирта и тютюна да се изтръгнат от властта на модата?

На едно от заседанията на академичния съвет на Софийския университет „Климент Охридски“ бе изнесен доклад за дейността на комсомола, в който (като неин недостатък) бе изтъкната неефикасността на борбата срещу пушенето сред . . . студентките. Тъй като след това настъпи продължителен акустичен вакуум, счетох за небезполезно да заявя следното:

— А защо не се счете за недостатък на тази дейност дето комсомолът все още не е могъл да направи нищо срещу пушенето на студентите? Задавам този въпрос не защото трябва да се спази равноправието между мъжа и жената, а защото тютюнопушенето на мъжа има по-фалшива основа, отколкото на жената. Ако жената пуши от мода, то мъжът пуши от поза. Позата е, която кара момченцето да иска да пуши; позата е, поради която ученикът пропушва; позата е, която дава на възмъжалия самочувствие, на мъжа — тежест, на стареца — достойнство. А как е пропушила жената? По подражание, което се свежда до следване на модата. Най-напред пушеше циганката, после — проститутката, след нея — кабаретната артистка, оперетната, оперната, драматичната, журналистката, жената-учен, студентката, ученичката и всички други посестрими на жената. А коя от тях би искала да изостане от модата? Коя от присъстващите студентки не е с модна прическа, обувки, рокля — коя носи шапката на баба си или прабаба си? Днес жените пушат поради тиранията на модата, която е по-силна от всичко и нищо не може да я спре.

Не по-различен е въпросът с коняците и кафетата. Младежта иска да бъде модерна, узряла. А това повсеместно завладява слабохарактерните. Трябва да се води борба срещу подражателството — за по-голяма индивидуалност и собствен стил.

В първите редици на тази борба са личности, откърмени с идеализма на нашия незабравим Христо Димчев.

ИВАН ВАСИЛЕВ СТЕФАНОВ

Иван Василев израсна чрез стенографията. От най-ранните години на ученичеството си (като гимназист), та до края на живота си (като старши научен сътрудник при Зоологическия институт на БАН) той борави със стенографското писмо — и като помощно средство, и като призвание. Този негов вкус към красивото бе, разбира се, вроден. Категорично може да се каже обаче, че той се разви и култивира чрез стенографията.

Нашата дружба датира още от времето, когато постъпвахме в гимназията. Дори старият ни учител по български език и литература Шилиян Виранов (ученик на Антон Безеншек) бе забелязал, че си влияехме взаимно — още от самото навлизане в стенографията — в усвояването на дивните ѝ възможности, в овладяването ѝ до завидна вещина. И това наше взаимно влияние бе най-благородно съревнование — никой да не остане назад.

По онова време стенографията не се изучаваше в училище — нито задължително, нито факултативно. Но за щастие в Сливен се появи обява, че Тодор Николов Генчев-Въздържанов — бивш студент в Историко-филологическия факултет на Софийския университет (завършил история и география) и настоящ студент по медицина (едновременно и стенограф в Народното събрание) — открива курсове по стенография (писмото, на което може да се пише така бързо, както и да се говори). Тодор Въздържанов бе мой съсед, чиято идейна ревностност и стремежи ми бяха познати. (По едно време той участваше в издаването на списание *Нова ера* в духа на мирогледа на писателя и общественика Стоян Михайловски). Във всеки случай обявените от него курсове бяха посрещнати с интерес.

За съжаление те бяха открити не на идейни начала, а срещу определена такса, а за такава ни аз, ни приятелят ми Иванчо разполагахме със средства. Точно наопаки. Все пак баща ми реши, че си заслужава да плати, та поне един от синовете му „да се научи да пише така бързо, както се говори“. Разбира се, постъпи първородният — сиреч, брат ми, но и аз не останах безучастен. Скришом от него (ревност, която често се среща между братя, близки по възраст — в нашия случай една година разлика) разгръщах тетрадките му от курса по стенография, преписвах уроците и правех домашните. Тогава бях в трети прогимназиален клас. Така направих първите си стъпки в овладяването на бързописа и с тези си скромни познания постъпих в IV гимназиален клас (VIII по сегашната система), където се сприятелих с Иванчо.

Точно тогава (може би вследствие на стенографската пропаганда, дължаща се на курсовете на Тодор Въздържанов) в Сливен се пое инициатива от група ученици от гимназията (начело с Александър Недев) за основаване на Ученическо стенографско дружество — по подобие на съществуващите вече в града ни първи ученически въздържателни дружества. Иван Василев, с когото споделих новата си придобивка да пиша на едно особено писмо, реши да ме догони. Той се записа в курсовете, които дружеството ни уреди за ученици, желаещи да изучават стенография (чиито първи преподаватели бяха Александър Недев, Стефан Джаков и

Михаил Йорданов). С голямото си старание и вродена писмовна култура Иван Василев скоро овладя словописа и се нареди сред основателите на Ученическия стенографски съюз. Оттук нататък се занимавахме почти съвместно.

Макар аз вече да бях преминал към речописа, ние с Иванчо извършихме огромна писмена дейност. Не само преписвахме на стенографско писмо учебниците си, а и още в клас фиксирахме чрез стенографията редица уроци (по география, български език и др.), за да ги дообработваме по-късно заедно от гледище както на учебното им съдържание, така и на стенографски правопис и калиграфски вид. Той ме превъзхождаше в калиграфията, а аз него в правописа. По-късно по взаимно съгласие си признахме равенство и в двете. Часове наред ние пишехме, пишехме, пишехме... Анализирахме и езика, и писмото; сравнявахме чужди стенограми; приемахме с възхищение сполучливите, отхвърляхме с възмущение неграмотните (станали твърде критични и към собствените си постижения, които вече не ни задоволяваха напълно). Ние се любувахме на калиграфските стенограми на Теодор Гълъбов от писмата му до дружеството ни и съюза, от тия в „Югославски стенограф“ и много други — като секретари на нашето ученическо дружество „Бързопис“ водехме оживена кореспонденция. Дотолкова се бяхме вживели в стенографската си дейност, че Иванчо откри в лицето на нашия председател на дружеството образа на Габелсбергер. (Това бе едно художествено-психологическо откритие: на снимката, в която Йордан Златанов държи уголемения портрет на Габелсбергер, всеки ще долови един млад „Габелсбергер“.)

Така се стигна до момента, когато от... стенографска ревност приятелят ми Иван Василев бе сполетян от едно нещастие.

В началото на VIII клас (когато вече ставахме абитуриенти) конгресът в Русе възложи на сливенското дружество „Бързопис“ управителния съвет на Ученическия стенографски съюз; тогава за председател на съюза бях избран аз, а за главен секретар — Иван Василев. Едва ли е имало по-сполучлив главен секретар от него. С клоновете той водеше изключително изящна кореспонденция (както по съдържание, така и по форма), защото в съюза свещенодействуваше. Но началото на годината започна с една трудова повинност, която се оказа фатална.

Трябваше да оберем камъните из двора, да почистим училищната градина, да я разкопаем и да извършим други „чистки“ из кабинетите и класните стаи. У нас възникна идеята да помолим директора на гимназията да разреши на членовете на управителния съвет на Стенографския съюз вместо тази трудова повинност да работят в канцеларията си (в географския кабинет, предоставен ни от класния ни наставник Желю Димов). Такова разрешение бе дадено, но ръководителят на трудовата дейност (учителят ни по български език Никола Табаков) не включи Иван Василев, който почувствува болезнено това пренебрегване. Ние настояхме и той да остане в групата, а самият Иван се опита да поиска обяснение от Табаков. В резултат възникна спречкване, което коства на Иван тежко понесеното от него преместване в Поповската гимназия (поради което той завърши гимназията една година по-късно). Колко малко някои наши учители вникваха в поривите на учениците си, хвърлили толкова енергия и

проявили толкова жар в прегърнатата от тях идея, носена некористолоубиво в течение на години! Но Иван Василев не само не бе злопамятен, а с коректност и уважение, с удивителна колегиалност по-късно като учител и колега (той завърши естествени науки) поддържаше връзка с Никола Табаков (негов съгражданин, станал по-късно и колега).

Като студент Иван (заедно с Георги Коларов — по-късно професор по зоология на безгръбначните животни) стенографира почти всички лекции по естествени науки. Това той постигна след голяма, макар и трагична практика във военно-полевия съд, където бе постъпил като стенограф. Там той трябваше да преживее със състрадание и съчувствие съденето на негови съученици и другари (и осъждането на смърт на незабравимия ни Спас Георгиев). (Странящ от всякакъв досег с военни, от които още като дете след Европейската война бях напласен, аз отказах да вляза в стенографския колектив на военно-полевия съд, а предпочетох да се готвя за учител по стенография, какъвто и станах една година по-късно в Самоков.)

Иван Василев остана в Сливен и през следващата година като активен участник в Студентското стенографско дружество (след като издаде краткописно четиво като председател на управителния съвет на Ученическия стенографски съюз). По-късно той работи много усилено в Гражданския стенографски съюз. Всички, които са имали контакти с него, са оценили неговата критичност, любов и признателност към всичко, което допринасяше за стенографското движение и стенографското творчество. Най-висок успех „отличен (7)“, който исках да напиша на дипломата му (когато се яви на държавен изпит по стенография, в който бях екзаминатор), съм поставял само веднаж през живота си (на ученика си в Самоков Иван Джангозов).

Нека всички, които познаваха Иван Василев (Иванчо), си спомнят за един прекрасен другар и ярък стенографски деец!

ЯВОРОВ И НЕГОВИТЕ ПЕСНИ*

В мрачината на житейски несгоди, в хаоса на дребнавости и безнадеждно отчаяние се очертава лъкагушен път на възход и падение — път, неизброден и преждевременно прекъснат. Пътят на П. К. Яворов.

Сред нашето поетическо наследство — с временна, битпазарска или вечна, общочовешка стойност, — сред вещателите на художествени ценности и духовни идеи се открояват ярките лъчи на една прочувствена душа, на душата и поетическото съкровище на Яворов. У Яворов живот и поезия са две явления с едно и също съдържание. Поезията на Яворов — това е живот, устремен към щастие от изпълнен дълг, наситен със смисъл и душевни проблясъци. И както начена гражданското си дело (борба срещу турската тирания в Македония), тъй нагласи и поетическата си лира, с която още в младини откликна и разнесе социални

* Реферат, прочетен на 27 март 1924 г. от Благовест Иванов Долапчиев, ученик от осми клас на Сливенската мъжка гимназия „Добри Чинтулов“ през учебната 1923 — 1924 година.

звуци и мелодии; тъй се отвърна от обществено поприще, за да остане верен на душата си — да засвири на нейните струни за любов и красота. За да запее накрая за нейния смут — зърнал гроба си и призовал смъртта в безизходен път, в обречена борба със съмнения и отчаяния. Така се отронваха недосегаемите, символични песни — поезията му на индивидуализъм и неизвестност, на безпътница и неверие. Един живот на страдалец, извървял пътя си на вяра, обич и копнежи, на искреност и беззаветност — път, който не го извежда до мечтаната хармония и съвършенство, а го повлича по нанадолнището на небитието. Поезията на Яворов е трагедията на незавършения му живот.

Още в началните години след Освобождението по небосклона на свободна България светнаха ярките звезди на духовния ни живот. По време на робството ни неколцина поети и писатели — едни недочакали, други доживели свободата — предадоха в наследство на идните потомци поетическите си устреми и вълнения. След Ботев, Вазов и Славейков дойде най-младият и най-нещастният, но и най-яркият поет — Пею Яворов. С тези имена поезията ни се нареди наравно с поезията на най-напредналите народи. Преломно се промениха идеи и съдържание, средства и форми. Засияха перлите на мисълта, зазвуча музиката на душата, заискриха пламъците на духа. И един от върховете на тази поезия бе Яворов.

Пею Крачолов (Яворов) бил роден в Чирпан през 1877 г., в дните на нашето освобождение. Поради трагичната участ на поета (в която има много тайни и загадки, а малко установена истина и светлина) биографията му стои ненаписана и до ден днешен. Няколкото бележки за живота му, които ще дам, са черпени от писаното за него от близки приятели, съграждани и изследователи.

Първите години на живота си (до четиринадесетгодишна възраст) Пею прекарал в родния си град, където учил до трети прогимназиален клас. Четвърти и пети клас на гимназията изкарал в Пловдив и прекъснал. Най-вероятно, заставен от материална немотия, той постъпил като ученик-телеграфист в родния си град. След като положил изпит за телеграфо-пощенски чиновник, бил назначен в Сливен. Една година по-късно се преместил в близкото село Стралджа, където прекарвал свободното си време над книги на руски език, над творения на Хайне, Надсон и други поети. В това село Яворов замислил елегията си „Арменци“ — израз на насъбралото се в душата му тежко бреме от състрадание към съдбата на тези прокуденици. Първите ѝ куплети написал под напора на чувства, породени в отзивчивата му душа, когато — разхождайки се край Стралджа — видял сглобени от прогнили траверси бордеи и в тях сгушени нещастните бежанци. Вече бил печатал и по-рано някои стихове в списание *Мисъл* на д-р Кръстев, чийто редактор по-късно станал за известно време.

През 1900 г. Яворов се преместил в Анхиало, където се влюбил в младата и красива гъркиня Калиопа, на която посветил една от най-хубавите си творби.

Не минала и година, и Яворов се запътил към Македония, за да изпълни гражданския си дълг — присъединил се към дейците на македонското освободително движение. От неговите „Хайдушки копнения“ узнаваме за вълнувалите го чувства, за четите и въстанията. С хекто-

графския си лист* *Свобода или смърт*, издаван седмично, той просвещавал народа. През 1903 г. дошъл краят на четническите му скитания. Яворов се завърнал в София и се отдал на поетическото си призвание.

Твърде ярка и хармонираща с Яворовото творчество характеристика дава Васил Добринов в литературно-критичния си очерк „Трагедията на П. К. Яворов“ [следва цитат, тук пропуснат].

На 29 ноември 1913 г. поради самоубийството на жена му Лора Каравелова Яворов посегнал на живота си, но само ослепял. Живял още година в най-тежки душевни терзания, за да се простреля отново — този път окончателно.

Ала смъртта не смрази в хладния си ковчег нито частица от духа на Яворов. Злите демони, които заканително го примамваха в поднебесния свят — ужасните призраци на нощта, които валсуваха пред зиналия му гроб и го блазнаха с вечен покой, — не можаха да обсебят и лъч от душата му. Яворов умря в мрачината на безпощадна житейска грозота, но той остави сиянието на творчеството си. Затова поетичните му бисери — тази гирлянда от стихове — са посветени и нему. Песните му — най-нежните цветове на творчеството му — заемат особено място в литературата ни. Те говорят за един нагюрел, овладял красотата на израза, свежестта на образите и художествените качества на мотива. Стиховете му са отломки на една чувствителна душа, чиято красота и яркост ги огрява с топли лъчи и облича в изящни форми. Съдържанието им откроява настроения, породени било от любов и страдание, било от социални мотиви и душевни блянове. Те са писани в пълно обладание на чувството, когато поетът се носи от въздигащите се трепети на душата си, чувствава разпалването им и напълно им се отдава, става им изразител, подчинил тям воля и разум. И възпроизвежда действителността, усещана от висотата на възпламенено, забушувало чувство, което ще излъчи одухотворения образ на мотива с всичката си сила и същина. За първи път в нашата поезия се преломиха толкова душевни трепети — начевайки от най-обикновени подбуди и възприятия, за да достигнат градационно до потресающи възвращения и вопиющи изпитания. За първи път нашият език достигна такава съвършенство на звукови кръшни форми и музикална мелодичност. Това е поезия — букет от душевна красота!

Песните на Яворов, издадени в едно и озаглавени *Подир сенките на облаците*, показват лъкатушен път, по който чувството преминава от отклик към възторг и от подем към крушение. И в този път няма колебания във формата — той не променя своя стил и строй. От начало до край песните му са с еднаква сила и изразителност — навсякъде с напрежение, но и с гладък и музикален стих. Фазите им са не на оформяне и установяване, а на различни мотиви, движещи поетичната му натура. Естествените стимули на поета — социални и житейски — неминуемо се превръщат в лични, тесни и затворени в себе си чувства и резигнации. Този прелом — поради средата и участва на поета — угаси един ярък талант, един пламен трибун на човешките стремежи и изживявания.

* От *вектограф* (по гр. *έκατόν* — сто и *γράφω* — пиша) — уред за копиране на ръкописен и машинописен текст. — Бел. ред.

През немалък период от време поезията ни носеше отпечатъка на тясно единение с живота, с широките народни маси. Тя пееше за беззлюбното мълчание и нехайната безчувственост на роба, за плахите му вопли и ежедневни грижи; проповядваше и спотаените му идеали, подхранвани от дълги години несносен живот. Възпяваше и мигове на любовни трепети, интимни шепоти и семейна близост. Бе поезия, споделяща тъгите и копнежите на народните маси — бяха песните на любимците на народа.

С появата на новия живот — когато духът се почувствува обиден, отвратен и задушен — на литературната ни сцена се появяват представителите на личната душевност. Творецът заживява с вълненията на душата си, на вътрешния си мир. До тази фаза достига и Яворов — може би не без влиянието на литературния кръг на д-р Кръстев, Пенчо Славейков и на западните идеи в поезията.

Този прелом, от който почва душевният вихър на Яворовите *Безсъници* и *Прозрения* — вихър, който го тласка и блъска в чувствителните стени на душата му, — разкри рязко двата периода в делото на Яворов. Цялата установена днес критика дава ... [Липсва краят.]

В СОФИЯ ПРЕЗ ЕСЕНТА НА 1924 ГОДИНА

Бях на осемнадесет години. В София пристигнах в началото на август. Тристата лева, които трябваше да ми създават бъдещето, лежах дълбоко в джоба ми. От гарата до улица „Средна гора“ вървах пеша въпреки тежкия куфар, който мъкнех. Но малко беше нужно на едната ръка, за да си отпочине — товарът се прехвърляше на другата и обратно. Дъждът ме мокреше здраво, но все още можеше да се върви. Трамвайните релси лъщяха в нощта, а конските копита тракаха пред файтоните и създаваха оживление въпреки късния час.

Не мислех за нищо. Може би в главата ми, в подсъзнанието ми имаше някакви мисли, но те сякаш да изплуват, когато пристигнех на ул. „Средна гора“ No 66. Там трябваше да отседна за неопределено време у някакъв „брат“ на родителите ми. Там трябваше да ноцувам, докато търся работа, която да ми позволи и да следвам.

Часът беше вече почти един през нощта, когато похлопах на пътната врата. В двора светна, чу се шум и се обади мъжки глас:

— Кой е?

— Аз.

— Кой сте Вие?

— Аз. Благовест.

— А, на „сестра“ Съба момчето! Заповядайте, влезнете — каза, като ми отваряше вратата.

Введе ме в полутъмен коридор, от който се виждаше открехнатата врата към стая с лошо осветление. През нея в коридора нахлуваше тежка миризма на мокро, на бебешки дрехи, на ядене.

— На „сестра“ Съба синът, Благовест — изрече мъжът.

Влязох в стаята и се ръкувах с нестара жена с пеленаче в ръце. То ровеше. На единственото легло в стаята спяха още две малки деца. На

пода също бе постлано за спане: изглежда, мъжът току-що бе станал от постелята. Там вероятно трябваше да легна и аз.

— Тук ли ще спите или желаете в коридора?

Предпочетох коридора. Казах, че само ще ноцувам. Сутрин ще излизам и ще се връщам вечер, без да ги притеснявам повече.

— Ще търся работа — добавих.

Близко до вратата в стаята беше сложена някаква софра, а върху нея на едно кьоше имаше хляб и зеленчукова яхния. Цялата останала част от софрата беше заета с орехи — цели, счупени, ядки.

— Ние това работим — обясни ми мъжът, за когото знаех, че родителите ми го наричат „брат“ Костадин. — Купуваме орехи, чукаме ги, сушим ядките и ги продаваме.

— И аз ще ви помагам от време на време — казах аз, без да помисля.

На сутринта чух пукането на орехите, които бащата и майката трошеха, докато децата още спяха. Присъединих се и аз към тях. Чуках и белих орехи докъм девет часа. От един час само ние двамата с „брат“ Костадин работехме над софрата, защото майката се зае с децата. Миеше ги, обличаше ги, хранеше ги.

Излязох. Тръгнах по улица „Цар Симеон“ (нескончаемо дълга) и стигнах до булевард „Мария Луиза“. Оттам, по посока на Витоша завих по булевард „Дондуков“, където се намираше „Генерална банка“. Там работеше един мой приятел — Колю, съученик на брат ми. Всъщност той не беше в самата банка. Казаха ми, че е бил в склада на „Москович палас“ — голям жилищен дом, на чийто партер се помещавал складът. Бил на улица „Пиротска“ близо до „Мария Луиза“. Това не бе далеч; намерих го лесно, защото се движех по познати улици. Колю заварих в склада. Широките помещения (четири-пет на брой), свързани с големи врати, бяха пълни със стоки. „Генерална банка“ била посредник за доставянето им от чужбина и предаването им на ангросистите. Колю пазеше склада, като приемаше и предаваше стоките срещу документи. Едновременно с това той и следваше. Посещението на лекциите не било задължително (обясни ми той), а в склада било тихо, хладно и спокойно. Особено лятно време, там можело да се учи прекрасно. Аз му завидях. Шях да търся подобна работа, за да следвам математика, каквато следваше и Колю.

Тук с него изготвихме следното съобщение за „малките обяви“ на вестник „Утро“:

„Стенограф-кореспондент търси работа.“

Приложихме и адреса: до „Москович палас“ чрез Никола Попов.

За по-евтино и по-леко се хранехме във вегетарианския ресторант, макар че аз отдавна, от детство още бях достатъчно лек от недохранване.

Като нямаше какво да върша през деня, докато чаках отговора-предложение на моето обявление, преписвах на стенографски литографираните коли на Колю по аналитична геометрия и по диференциално и интегрално смятане — с оглед на бъдещото ми следване. Това бе полезна дейност, защото не само се упражнявах по стенография, а и научавах нови термини и понятия и се опитвах да вникна в теоремите, които за един

начинаещ бяха твърде абстрактни. Освен това занимание обаче имах и друго: по цели часове слушах как Колю свири на цигулка. Той изпълняваше разни упражнения — свиреше серенадата на Кубелик, на Тузели, оперетни арии и разни други познати и непознати неща. Скоро щял да дойде и друг съученик на брат ми — негов приятел, когото също добре познавах. Казваше се Михаил; с него щели да сформират вечерен оркестър за някое кино. (Тогава филмите бяха неми и в някои кина прожекциите се придружаваха с подходящо музикално изпълнение.) Трябвал им още един — пианист или контрабасист. Ако междувременно (докато търсят вакантно място) не намерели такъв, щели да представят някого (например мен) за пианиста или контрабасиста. А аз не свирех на нищо.

— Те, като ни чуят как свирим двамата (особено Михаил — така го наричаше Колю), ще се съгласят и без пианист.

Наистина, аз познавах Михаил и бях убеден в успеха им. Строен, наперен и енергичен, той свиреше виртуозно. Целият град Сливен (оттам бяхме и тримата) му се удивляваше. След една година Михаил щеше да замине за Италия да следва.

— Музика, нали? — запитах Колю.

— Не — фармация или медицина. Бащата на Михаил всеки ден му припомня, че „цигулар къща не храни“.

Минаха няколко дни. Сутрин и вечер чуках и чупех орехи, а през деня седях в склада на „Генерална банка“ и се занимавах с кълите. Бях изучил доказателствата на някои от по-важните начални теореми на диференциалното смятане, като прескочих теоремата на Коши (най-мъчната според Колю). За нея (казваше ми той) сам проф. Кирил Попов заявявал (след като цели два часа се мъчел с доказването ѝ), че който я разбере, можел да следва по-нататък математика. С кълите се занимавах, когато Колю излизаше по някаква работа. Когато се върнеше, слушах го как свири. Не разбирах нищо от музика, но все пак схващах, че Колю притежава голяма изпълнителска техника, дори виртуозност — макар че свиреше съвсем небрежно, а не артистично като Михаил.

Най-после пристигна и Михаил. Въпреки че бе възможно момче (баща му — пенсиониран полковник, притежаваше голяма къща и повече от 30 декара лозя), и той не отиде на хотел, а се настани да живее в склада при Колю. Намериха още едно подходящо легло, на каквото спеше и Колю, и започнаха „репетициите“. Трябваше да подготвят няколко „репертоара“ за киното, където се надяваха да постъпят.

Аз продължавах да ги слушам, докато най-после се сетих, че и аз мога да се настани в склада. Трето легло не можа да се намери, но ние приспособихме една голяма маса, на която напърно можеха да легнат и четирима души. Целият ми бекярски гардероб (който едва бях довялякъл от гарата до „Средна гора“) бе пренесен в склада и аз се устройх удобно. „Генерална банка“, изглежда, много не придирваше дали не вредим на стоката (опаковани с миризливи чували големи бали, изпоцапани с катран, масло, асфалт и какво ли не още каси). Може би стоката вреди на нас повече, но ние бяхме млади и имахме сили да се борим с всякакви вредители.

Така след 13-дневно (по-точно нощно) пребиваване у „брат“ Костадин (през което време, докато трошихме орехи, той ми държеше проповеди, които целяха спасението на душата ми) аз напуснах душния коридор на „Средна гора“ и заех „по-универсално“ жилище в „Москович палас“.

Никой още не се бе отзовал на обявлението ми. Ние следяхме малките обяви на вестник „Утро“, за да открием обратно дали някой не търси стенограф-кореспондент или нещо подобно, подходящо за мен. Работа не се намери и за музикантите в някое кино — въпреки че в пълен състав (първи и втори цигулар и пианист) се бяхме представили на съдържателите на почти всички столични кина: „Астория“, „Арда“, „Ученическото“, „Хемус“ и много други. Едни от тях си имали състави, а други си имали публика и без оркестър.

Тристата ми лева се топяха, а записванията в университета приближаваха.

Една сутрин се събудих рано и погледнах през прозореца дали се е съмнало. Пред очите ми се мярнаха някакви женски крака, които висяха и се въртяха на отсрещната стена на „Москович палас“, която гледаше към двора. Когато се понадигнах, забелязах и част от рокля. Веднага станах, отворих прозореца и се стъписах: една жена висеше обесена от балкона. Събудих Колю и Михаил, които се бяха прибрали късно, но на тях не им се ставаше. Казах им, че през прозореца се вижда обесена жена. Михаил каза, че било на хубаво.

— Днес ще получиш отговор на обявлението.

Наистина по обяд дойде пощата с писмо и за мен. Беше от „Асикурационе дженерале“ — италианско акционерно дружество за застраховане на улица „Леге“. В писмото се съобщаваше да се явя преди обяд.

Още на другия ден, облечен с едно по-представително сако на Михаил и с вратовръзката на Колю, с изчеткан и изгладен на голямата спална маса панталон и с лъснати обувци се явих в дружеството. Пуснаха ме при секретаря. Той ме запита откъде зная стенография. Казах му, че на стенографския конгрес съм спечелил конкурс по дебато писмо и претенждавам за това сребърен медал. Не ме попита каква практика имам (а още по-малко дали владее кореспонденция). Но когато му разкрих, че — едновременно със службата, която ми предлага да водя — възнамерявам и да следвам, секретарят отхвърли това мое намерение. През целия ден трябвало да върша разни неща: да стенографирам писмата, които щели да ми бъдат диктувани; да ги дешифрирам на пишещата машина; да водя кореспонденцията със застрахователните пунктове; да разнасям писмата тук и там; да ги нося до пощата като куриер, а понякога и да пътувам до провинцията.

Тази перспектива ми се видя отчайваща за моето следване и аз не приех службата. Изглежда, че бях твърде оптимист (въпреки картината с обесената жена).

Прибрах се на „Москович палас“. Колю и Михаил също не се отчайваха, а продължаваха да свирят. Но това те явно вършеха за свое собствено удоволствие. Единият си бе осигурил работа и следване, а другият бе заможен и само отлагаше взимането на висше образование.

След два дни на масата си намерих ново писмо. То беше от някой си господин Томов от „Чехословашки музей“ на бул. „Мария Луиза“. Явих се и там. Те търсели стенограф „между другото“. По-скоро ги интересуваше работата на търговски пътник, който да циркулира между София и Прага (следователно съвсем няма да може да следва). Щял да има обаче перспективата да влезе в богат бранш и да представя „Чехословашки музей“ за доставка на земеделски машини и други селскостопански сечива и артикули в провинцията като застъпник на филиали.

— Не Ви ли блазни тази кариера? — ме запита г-н Томов.

— Не, защото възнамерявам да следвам.

Но друга, по-подходяща работа не намерих. Парите ми намаляха с една трета въпреки крайното пестене. Хранехме се в ресторанти, в които хлябът не се плащаше, колкото и да изядеш, а със супата (само каквато поръчвахме) той запълваше за цял ден stomасите ни — макар че съдържателят на препълнения ресторант минаваше край масите и напяваше:

— Плаща и заминава, моля!

*

Минаха вече два месеца, откакто бях в София. През октомври започнаха лекциите, а аз още не се бях записал студент. Документите; попълнени и приготвени за целта, лежаха в чантата ми. Нямах никакви изгледи да намеря подходяща работа и да следвам.

Най-после реших да преподавам ... стенография. Да получа някакви (макар и лекторски) часове. Замислих се кой би ми посочил такова място — като знаех, че в училищата стенография се преподаваше само факултативно. Най-после се сетих: Теодор Гълъбов (авторът на известните учебници по стенография). Той беше председател на конкурсната комисия, когато ми връчиха сребърния медал. Потърсих го в дома му на улица „Шейново“. Когато се явих при него и му съобщих намерението си, той се замисли:

— Видите ли, малко е трудно. Повечето места в София, където би могло да се преподава стенография, са вече заети.

Каза ми да намина след два-три дни. Щял да ми съобщи какво е направил.

Когато след няколко дни отново се явих пред него, той ме посрещна с насърчение: работата, изглежда, ще се уреди.

— Видите ли? Ще трябва да Ви представя на ректора на Духовната семинария. Необходимо било на бъдещите богослови да владеят стенография. Търсят добър преподавател, а Вие сте водил ученически курсове, нали? Богословите са нещо като юристите. Освен свещеници те стават духовни съдии и тям подобни. Почакайте ме за малко да се облека по-прилично. Аз сам ще Ви заведа при ректора.

Бях чувал, че по този начин Теодор Гълъбов си осигурявал пласъори на учебника си по стенография. А се бе появила конкуренцията на още един учебник (от Петко Телбизов); и стенографските списания публикуваха статии под заглавия като например „Гълъбов или Телбизов?“ Единият (Гълъбов) даваше сиглите наред със стенографските знаци, а

другият (Телбизов) ги оставяше накрая, след като се усвоят всичките знаци и изписването на думите. Това „важно“ методическо различие бе използвано от учебникарите, за да се конкурират (а може би и по вътрешно убеждение). Но в дадения момент не това ме интересуваше и аз бях готов да въведа както учебниците, така и специалните тетрадки и читанки на Теодор Гълъбов, които бяха добре калиграфирани и увлекателно стъкмени. А стенография щях да преподавам по мой метод.

Но аз бях изненадан, че щяхме да търсим лекторско място в една такава институция като Духовната семинария. Смътно предчувствах, че няма да бъда назначен. Но в момента не споменах нищо за причините за това мое предчувствие.

Тръгнахме. През целия път до семинарията Теодор Гълъбов ми разказваше за живота си. Говореше бавно, а вървеше дори още по-бавно, понеже бе в напреднала възраст — прехвърлил шестдесетте. Разходката била полезна за него.

— Видите ли? — с гордост сподели той. — Бях самоук, частен ученик, а сега — частен доцент по стенография в университета. Човек не трябва да се отчайва при никаква несполука.

Аз вървах бодро, решен не само да не се отчайвам, а и да изживея всичко. А ми предстоеше разочарование.

Пристигнахме в семинарията и след кратка пауза бяхме въведени в приемната на ректора епископ Михаил. Теодор Гълъбов ме предупреди, че ще трябва да му целуна ръка.

— Аз съм земеделец — довери ми той, — а и малко нещо социалист, но това го изисква благоприятието пред духовно лице. Негово Преосвещенство ще се засегне, ако не му целунем ръка. Особено Вие трябва да му направите добро впечатление.

— Но аз не съм възпитан по православному — казах аз. — Нито съм целувал ръка на поп, нито даже съм се кръстил в училище. Моите родители са евангелисти и кръщелното ми свидетелство е евангелистко. Лично аз нямам никакви предразсъдъци — продължих на един дъх аз, след като забелязах, че Теодор Гълъбов отвори необикновено широко очи, — тоест, искам да кажа, че не съм антихрист, но съм минавал за анархист.

Теодор Гълъбов седна на едно кресло, за да си почине, а и да се свърже от изненадата. Лицето му приличаше на лице на бедна сирота.

— Къде Ви доведох аз? — промълви той тихо. Наведе глава към рамото си и като се сепна, каза:

— Г-н Долапчиев, Вие ще мълчите — ще говоря аз. Видите ли? Аз съм малко нещо и дипломат. Гълъбов е хитра лисица!

Ректорът на Духовната семинария ни посрещна с блага усмивка. Церемонията с целуването на ръка мина за него незабелязано. За Негово Преосвещенство тя беше нещо, което се подразбира от само себе си.

Седнахме. Теодор Гълъбов заговори:

— Ваше Преосвещенство! Видите ли? Водя Ви кандидата за лектор по стенография — г-н Благвест Долапчиев от Сливен. Той е бил председател на Ученическия стенографски съюз и е носител на сребърен

медал за стенографска вещина. Млад идеалист, ученолюбив младеж. Избрал е да следва математика. Това няма ни най-малко да шокира света и да навреди на достойната дейност на поверената на Ваше Преподобие Духовна семинария, нали?

— Много се радвам, много се радвам — отвърна на некраткото ми представяне със същата блага усмивка и достопочтеност Негово Преосвещенство.

Аз едва забележимо си наведох главата — малък поклон от скромност. Епископ Михаил продължи:

— Ние държим нашите питомци да усвоят тази полезна сръчност — стенографията. Тя им е тъй необходима, както и богоугодна. Чрез стенографското изкуство те ще могат да записват проповедите си. Но — обърна се той към мен — Вашето име? Кой Ви е дал Вашето име? Благовест, казахте, нали? — обърна се този път към Теодор Гълъбов.

Последният ме погледна и изглежда искаше да отговори той вместо мен — на своя дипломатичен език. Но аз го изпреварих.

— Моето име на италиански звучи „Анунцио“ — твърде разпространено име. От „анунциационе“, което значи „благовещение“.

— Да, да! Вярно, вярно! Но Вие не сте католик, нали? — малко по-строго, отколкото усмихнато запита епископ Михаил.

— Видите ли? — намеси се и Теодор Гълъбов. — Една малка подробност. Аз не знаех тази малка подробност, преди да доведа тук г-н Долапчиева, но тя е само от формално естество. Г-н Долапчиев, видите ли, има евангелистко кръщелно свидетелство. Кръстили са го в евангелистка черква. Но той е родолюбов българин. Башата на г-н Долапчиев, едва шестнадесет годишен, е бил доброволец на Сливница. [Това аз му го бях казал — като свидетелство за благонадеждност.]

— Протестантин?! Значи по-лошо от католик! — възрази Негово Преосвещенство. — В никакъв случай, в никакъв случай! Недопустимо е в една духовна семинария на нашата българска православна църква да назначим за преподавател протестантин!

— Но се касае само за името ми, нали? — взех да се боря и аз. — Аз не съм протестантин. Аз само имам неправославно кръщелно свидетелство. Дали са ми името Благовест моите родители — от ревностност. Но то на гръцки значи „евангелие“ — „благочестие“, което и православните признават. Такова име има и у тях, например у македонците, които казват Вангел, което иде пак оттам — продължих филологическите си разяснения.

— Протестантин! В Духовна семинария? — повтаряше вече без благата си усмивка Негово Преосвещенство. — Ако само чуе за това Светият Синод!

— Но аз не съм възприел с името си някакво вероизповедание — също както повечето православни младежи днес едва ли се интересуват от вероизповеданието си. Ние само попълваме нашите именници, защото в тях има графа „вероизповедание“; и аз за точност попълвах „евангелистко“, както другите попълваха „източно-православно“ в съответствие с кръщелното свидетелство: Кръщелният билет има ли значение за човека?

— В никакъв случай, в никакъв случай! — продължаваше възмущението си Негово Преосвещенство епископ Михаил и стана. Теодор Гълъбов също тутакси стана и взе отново вида на една бедна сирота. Може би и това спадаше към дипломатичния му подход. Шо се отнася до хитрината му — да наблегне на математическото ми призвание, за да прикрие всичко друго, — тя не хвана място пред висшето духовно лице, пред което се бяхме изправили. Гълъбов бе забравил, че църквата никога не отстъпва доброволно пред здравия разум.

Станах и аз. Тръгнахме към изхода. Епископ Михаил отново зае благата си поза. Единственото нещо, с което можех да проявя моя протест (без да се смятам за протестантин), бе, че при сбогуването не целунах ръка на Негово Преосвещенство.

— Видяхте ли? — изрече Теодор Гълъбов, след като бяхме напуснали семинарията, все още запазвайки физиономията си на бедна сирота. — Вие не целунахте ръка на ректора! Но то вече няма значение. Аз пък съм земеделец. Ние сме за отделяне на църквата от държавата.

След като му поблагодарих искрено за готовността да ме настани някъде, аз тръгнах към Министерството на Народното просвещение с едно твърдо взето решение. Чувствувах нужда да се съсредоточа повече върху житейски въпроси — да преосмисля състоянието си, преди да поема пътя на своя живот, работа, следване. Реших тази година да не следвам, а да отида учител в провинцията (например по стенография). А можех да преподавам и математика, и немски език. Не току-така бях отличен ученик и учителят ни по немски казваше, че знам повече от него. (В провинцията например бе отишъл като учител по пеене един от не съвсем добрите съученици на моя брат, а пък преподавал по математика. Баща му го пращал в Германия да следва инженерство, но той не приел, защото родителите му се противопоставили на желанието му да се ожени за момичето, в което се влюбил още като ученик. Сега им се отплащаше със самоизгнанието си в Родопите и с „пропиляване на бъдещето си“. Но по-късно той все пак отиде да следва, като нито се ожени за момичето, нито завърши инженерство. Но нали баща му бе богат? Наследи търговията му. А аз? Въпреки че не бях влюбен, реших също да отида в провинцията и да стана учител.)

В Министерството се явих при инспектора по сръчностите г-н Прокопиев, който ме прие радушно. Знаеше, че съм бил „млад стенографски деец“ и че съм преподавал стенография в курсовете на ученическото стенографско дружество в Сливен. Предложи ми лекторско място в Самоков. Знаех, че с 12 часа седмично едва ли ще мога да преживея (тъй като през празниците и ваканциите нямаше да ми плащат), но се съгласих. Надявах се да увелича часовете си до 22, за да бъда преназначен за учител с редовна месечна заплата.

Със заповедта в джоба и с останалите сто лева, със сгънатите на дъното на чантата си документи за кандидат-студент по математика (които не знаех защо взех със себе си) потеглих за Самоков.

В САМОКОВ

След 4-5-часово пътуване в претъпкания автобус пристигнах в това малко градче, наброяващо 9000 жители. За него знаех само, че се намира на 900 метра височина над морското равнище, че спори с Банско за родно място на Отец Паисий и че в него има Американски колеж.

Бях назначен в смесеното педагогическо училище „Константин Фотин“ и щях да преподавам стенография (задължително) на учениците от четвърти и пети клас, а на останалите факултативно (на които пожелаят).

Беше вече към обяд. Оставих куфара си в автомобилната агенция и незабавно се запътих към гимназията, за да се представя на директора. Бях забелязал, че — ту пред мен, ту зад мен — върви един възрастен човек, който бе пътувал с мен в автобуса от София. Той също бързаше. И двамата влязохме в училищния двор. Когато се изкачих по стълбището за горния етаж, където се намираше дирекцията, и застанах да чакам пред вратата на директора, непознатият човек пристигна и почука на вратата. Влязохме и двамата.

Директорът (възстар, но бодър човек, малко поприведен, с пожълтели от пушене мустаци и още с цигара в устата, с позлатени очила и с редингот) ни покани да седнем. Той стоеше прав и бъркаше за нещо в задния джоб на редингота си. Извади кърпа и почна да бърше очилата си. Очите му бяха ясно сини, а лицето му — обгоряло от слънце. Покъсно узнах, че този прекрасен мъж бил Иван Велчев — химик, женевски възпитаник и виден турист от БЦ [Български туристически съюз].

Непознатият човек, с когото бяхме бързали, заговори пръв. Той описа състоянието, в което бил изпаднал синът му: вече навършил 24 години, изключен от Брезнишката гимназия, оставал по няколко пъти в един и същ клас. Сега молеше директора да приеме сина му за ученик в Самоков, като декларираше, че ако направи и най-малката простъпка или покаже слаб успех, то нека да го отстранят завинаги.

Директорът слушаше внимателно и (както долових) твърде загрижено изповедта на бащата. Той дълго мълча, като само потупваше цигарата си в пепелника. Стори ми се, че забелязах бегъл, много остър поглед, който хвърли към мен.

След доста продължително мълчание директорът стана, ръкува се с нещастния баща, като му обеща да приеме сина му, но щял преди това да уведоми министерството. До получаване на утвърдителен отговор синът му можел да влиза в клас, за да не губи.

Бащата поблагодари трогнат и тръгна към изхода. Аз продължих да си седя търпеливо на стола и да чакам завръщането на директора, който придружи бащата до вратата. Като се извърна към мен, той само извика:

— Марш в клас!

Аз схванах недоразумението, подадох заповедта за назначението си, която носех със себе си, и скромно, но все пак важно казах:

— Моята мисия е друга, г-н директоре. Аз трябва да постъпя като лектор по стенография в повереното Ви училище.

— А, така ли? — каза директорът и цигарата трептеше на устните му. — Недоразумение, а? — Той се усмихна. — Седнете. Много се

радвам. Такъв млад човек! Аз пък не забелязах, че сте толкова млад, и Ви взех за онзи непрокопсаник от Брезник.

Той почна да чете заповедта ми. В нея се казваше, че могат да ми дадат 14 часа лекторски и (в случай че ги допълня до 22 — в същото или друго училище) да бъда представен в Министерството за преизназначаване като волнонаемен учител. Директорът добави, че е малко трудно, но зависи от мен — дали ще съумея да събера ученици и от горните класове (седми и осми), желаещи да изучават стенография само факултативно. Като събера известен брой часове, щял да ме препоръча за допълването им до 22 и в Столарското училище (където винаги имало някакви свободни часове — по геометрия или немски език).

— Аз мислех да следвам математика — казах, — но не можах да се запиша студент, понеже не намерих подходяща работа, която да ми позволи и да следвам — счетох за нужно да добавя.

— Прекрасно — рече той. — Ще Ви вземем часове по геометрия от Столарското училище.

Веднага бях въведен в учителската стая и представен на бъдещите си колеги.

След един месец наистина успях да увелича часовете си на 24 (с тези и от Столарското училище) и бях преизназначен за учител с редовна месечна заплата. Училищната ми работа вървеше добре — това можех да констатирам от успеха, който учениците ми показаха през първия срок. Единственото произшествие, което се случи през това време, бе протестът на учителя по български език Мирчо Геров в края на едно от заседанията на учителския съвет (на него бях поканен от директора за секретар), че съм развивал стенографията за сметка на останалите учебни предмети. Учениците учели и говорили само за стенография. В часовете по български език, по история, по математика те се занимавали само със стенография. Предложи да се вземат някакви мерки.

— Развивайте и вие вашите предмети за сметка на стенографията — каза директорът и вдигна заседанието.

Резултатът от тази заинтересованост и ревностност в изучаването на стенографията беше, че по-късно (когато бях вече студент) научих, че на един от ученическите стенографски конгреси (в Казанлък) моите ученици от Самоков обрала медалите.

Наред с учебните си занимания в Самоков продължавах да изучавам преписаните ко̀ли по аналитична геометрия и диференциално и интегрално смятане. Математическата наука все повече и повече ме поглъщаше. Това, което знаех от училище (не само по математика, а и по литература, история и пр.), ми се виждаше вече твърде елементарно. Математическите теореми разшириха умствения ми кръгозор, за да откривам все по-дълбоки закономерности както в абстрактните, така и в конкретните факти. В Самоков разбрах, че бях не само математически, а и духовно беден. Тук се подготвих да бъда по-зрял студент, отколкото, ако бях постъпил веднага.

Материалната ми обстановка не се променяше. За нея бяха необходими повече средства. А аз (макар и да бях открил курсове и в американския колеж за желаещите да изучават стенография и с това да имах

допълнителен доход) пестях всичко за следването си. Бях наел за квартира малка, ниска стаичка. За да вляза в нея, трябваше да се навеждам. Обслужвах се сам. (Една от сестрите ми дойде чак тук, за да ми приспособи ученическия шинел за зимно палто и да ме стегне за зимата, която в Самоков бе тежка и продължителна.)

Бях се сприятелил с оригиналния местен художник Наум Хаджигладенов, който носеше дълга коса и наподобяваше Данте. Небрежен и свободомислещ, дори и той не ме харесваше и току подхвърляше:

— Ерген си, бе! Я се понаканти!

Тук изучих и есперанто и в течение на годината водех кореспонденция на този международен език с Вук Ехтнер от Прага. Той ми изпрати един учебник по есперантска стенография (система Габелсбергер) от Алберт Шрам. Изучих и есперантска стенография за няколко дни и на нея изпратих на Вук Ехтнер няколко десетки страници върху историята на българската стенография (система Габелсбергер -- Безеншек). Но вече виждах, че нямах какво повече да правя със стенографията, а трябва час по-скоро да приключвам годината и със спестените средства да се опитам да започна следването си.

Скитайки през свободното си време с часове из Рила, все мислех за следването си. Вече бях успял да науча две важни неща, които ме насърчиха за бъдещето ми. Едното бе възможността да постъпя в Народното събрание като временен стенограф. За целта трябваше да се явя предварително на конкурс, какъвто щял да бъде обявен идната година. Другото -- че в София бил открит Студентски дом „Гешов“, в който можели да постъпват „бедни трудолюбиви младежи“ или деца на опълченци и доброволци, както и сираци от войните. За това ме осведомиха Колю и Михаил. Те продължавали да живеят в „Москович палас“ и успели да влязат в някакъв оркестър, който всяка вечер свирел в някакво кино.

*

В Самоков взех участие и в едно обществено мероприятие. Бях повикан от общинския съвет да стенографирам речите, които щяха да бъдат държани в читалище „Отец Паисий“, където общината свикваше голям митинг. Повод за това бе решението на Софийската община да се построи язовир пред Самоков за водоснабдяване на столицата от Рила. Самоковци не бяха съгласни. Те не си даваха „Искровете“, като се мотивираха с опасенията си, че някой ден язовирът ще се отприщи и целият град ще бъде залиан, а населението му -- издавено.

На трибуната се изреждаха един след друг все по-възбудени оратори, които в най-живи и най-черни краски описваха бедствието, което щяло да сполети града им. Един от тях съвсем се увлече:

„... и представяте ли си, драги съграждани, как една злокобна нощ, когато всички ние и нашите деца сме потънали в дълбок сън, този язовир, едва удържащ напора на милиони кубични вода, тази водна стихия връхлети и водите ѝ нахлуят из улиците на града ни? Какъв ужас, какъв потоп ще бъде! В един само миг всичко ще бъде отвлечено -- сгради,

покъщнина — и хиляди трупове ще плават към тази толкова лекомислена и егоистична столица ...“

Аз пишех всичките тези фантазии и се учудвах колко много общественици и „будни“ граждани обитавали този „мъртъв“ град!

След няколко дни — като дешифрирах речите и ги предадох в общината — получих първия си хонорар за практическо приложение на стенографията. Той ми послужи, за да сменя полуученическите си дрехи с други, по-подобаващи за един учител в гимназия — особено като се има предвид, че той бе един от най-младите й ергени (ако не се смятат учениците от седмите и осмите класове, повечето от които ми бяха връстници).

*

Второ подобно изпитание (което в известен смисъл бе и не съвсем безопасно) преживях, когато бях повикан в околийското управление, за да разчета стенограмите, заловени при разкрита в Самоковската гимназия ученическа конспирация. Начело на тази конспирация беше прекрасният осмокласник Узунов. Трябваше да измисля начин, за да не разкрия имената, които бях разчел в заловените стенограми.

Затвориха ме в една стая, превъртяха ключа и ме предупредиха да чукам, когато свърша с дешифрирането. Касаеше се за разни списъци на ученици, участвували в комунистически ядки, на абонати на някакво списание „Викове“ и тям подобни. Повечето от учениците познавах — от града и селата.

Когато след около един час (преминал повече в съобразяване и обмисляне какво трябва да кажа, отколкото в разчитане на стенограмите) почуках на вратата, ме отведоха до околийския началник. Той ме накара да седна на един стол и ме запита строго:

— Е, разчетохте ли бележките на тези нехранимайковци?

— Не — отговорих аз.

— Как така? Нали си учител по стенография? Специалист!

— Да, г-н началник, но стенограмите са на „дебатно“, а не на „кореспондентно“ писмо.

Началникът ме гледаше намръщено и се чудеше какво да каже. Най-после извика:

— Какво значи това?

— „Дебатното“ писмо използва „свободни“ съкращения; тях може да разчита само онзи, който ги е писал. А „кореспондентното“ писмо е стандартно и използва не свободни съкращения, а „сигли“; те са строго установени и задължителни за всеки, за да бъдат прочетени и от други стенографи.

— Нищо ли не можахте да прочетете? — продължаваше да ме пита той.

— Нищо, защото там, където беше използвано кореспондентно писмо, то е писано толкова неграмотно (изглежда от съвсем слаби ученици), че никой не е в състояние да прочете изписаните йероглифи.

— Вървете си — отговори началникът и си прибра бележките.

Очаквах някакви последици, но нищо не се случи. Все пак момчетата бяха арестувани, а директорът Иван Велчев направи всичко възможно, за да ги освободи. Безуспешно.

Самоков напусна след едногодишно учителствуване — не без мъка. Бях се привързал към учениците си, а особено към „великата рилска пустиня“, както я нарича поетът. Изглежда, че и от мен са били доволни, защото (когато вече се бях записал студент) получих заповед за преназначение — и то за учител, а не за лектор (без сам да съм правил постъпки за това). Отказах. Когато писах за това на баща си, той ми изпрати пощенска картичка, на която бе написал:

— Благо, помисли ли си добре? Не е ли мъчно следването по математика? Стенографската ти работа беше по-лека. Но, както си решил... Ние няма да ти се бъркаме.

А аз бях подал документите си, които стояха цяла година сгънати в куфара ми. Те бяха написани така калиграфски (с такова желание преди една година), че ми дожаля да поправам годината. Така ги и приеха в Ректората.

ОТНОВО В СОФИЯ

Този път се подслоних близо до гарата. Не стана нужда да мъкна куфарите си чак до „Средна гора“. Докато си намеря квартира, се настаних в жилището на Тодор Николов Въздържанов (мой съсед от Сливен). То се намираше на бул. „Мария Луиза“ — в къщата склад-работилница на арменеца Торос Торосян. Тодор Николов следваше медицина, но вече бе завършил история и география. (Презимето „Въздържанов“ си бе прикачил сам. По онова време родният ни град Сливен бе люлката на въздържателната идея. В него бяха основани първите ученически въздържателни дружества и бе създаден (с ревностното усърдие на учителя ни по български език в прогимназията Христо Димчев) Ученическият въздържателен съюз. Но и младежкото християнско дружество (ИМКА) в Сливен също радеше за въздържателната идея; за тази цел устройваше вечеринки с пиеси, в които се пропагандираше трезвеност. В една такава пиеса със заглавие „Спиртов, Умеренов и Въздържанов“ ролята на Въздържанов игра Тодор Николов — оттогава той възприе да се нарича Въздържанов.)

Временното ми настаняване у него не бе нито неочаквано, нито случайно. Той ме бе поканил като израз на благодарността му към мен. И наистина, аз станах причина той да бъде назначен за преподавател по стенография в Духовната семинария, след като мястото ми бе отказано като „протестантин“. Преди да се отправя за Самоков, го бях срещнал и предложил да се кандидатира за вакантното място. Оттогава той редовно преподаваше стенография в семинарията и едновременно следваше медицина в университета. По-късно напусна София, за да продължи и завърши в Париж. Като лекар се наричаше вече не Въздържанов (нито даже Николов), а Генчев, понеже баща му Никола Генчев беше селски фелдшер (от когото Тодор наследи в Сливен клиентелата си).

След няколко дни си намерих квартира. Тя беше на ул. „Цар Борис“ 240. Единият край на тази дълга улица започваше едва ли не от Витоша, а другият (на който бе квартирата ми) завършваше почти до гарата. Стаята, която наех, бе съвсем празна, но в солидна къща. Намираше се на партера и имаше самостоятелен вход — и то главния, докато хазяите минаваха през „черния вход“ за горния етаж. Чешмата бе на двора, та през зимата трябваше да я размразяваме, за да се мием. Това правехме, като се изреждахме (аз, съквартирантите ми и един руснак емигрант, който живееше в таванската стая и боядисваше на гарата стари вагони). Към края на годината при нас дойде да живее и Иван Василев, мой съученик от Сливен. Той се записа за студент по естествените науки. Димитър Брайков пък бе от Бургас и следваше търговски науки. Хазяинът ни се казваше Добри Ламбрев и работеше в книгоиздателство „Александър Паскалев“. Оказа се, че той вече бил срещал името ми по някакъв повод (това била причината да приеме с доверие не само мен, а и другите двама студенти — под моя гаранция). А софийските наемодатели обикновено искаха две гаранции: да им се плаща редовно наемът, а квартирантите им да не са политически „неблагонадеждни“.

Поводът, по който бях добре приет в жилището на семейство Ламбреви, бе следният:

Когато бях учител по стенография в Самоков, станах инициатор за създаване на „краткописно четиво“ — един вид стенографска христоматия. За целта предложих на управителния съвет на Ученическия стенографски съюз (чието седалище бе в Сливен) да осигури издаването на такова четиво. Нарекохме го „Бързопис“. Едно от четивата написах калиграфски аз; то бе разказът „Варава“ (сирийска легенда), която намерих в едно сборниче от избрани разкази, издание на „Александър Паскалев“. Предварително поисках писмено разрешение от издателството. Отговорът гласеше: „Разрешаваме да се препише и издаде разказът „Варава“, но само под формата и за целта, за която е предназначено списанието Ви.“ Тази форма бе стенографски шрифт, а целта — да се ползува от учениците при изучаване на стенография. Този мой акт се видял на г-н Ламбрева твърде коректен и почтителен — той бе допринесъл за доверието, което семейство Ламбреви ми оказа.

*

Но да се върна отново в началото, когато най-последно се записах за студент. Записа ме един възрастен, висок, слаб и благ професор — Иван Ценов, декан на Физико-математическия факултет. Деканатът се помещаваше на ул. „Сан Стефано“ между улиците „Регентска“ и „Оборище“ — в едно дълго, тясно, ниско, схлупено помещение, прилично на огромен хамбар. Там се провеждали и занятията.

Когато си подадох документите, проф. Ценов се зачете в тях, вдигна главата си и запита:

— Помислихте ли добре? Вие можете да запишете и медицина или химия — балът Ви позволява.

— Не, избрал съм математиката. Друго не бих записал.

— Добре, добре. — И (след като ме вписа собствено ръчно в главната книга под факултетен номер 3045) стана, ръкува се с мен и ми пожела „на добър час“. Това бе на 14 октомври 1925 г. Не можех да знам, разбира се, че след четири години, точно по същото време, ще стана негов асистент.

Когато излязох от деканската стая и се зачетох в обявленията, поставени в коридора на Математическия институт (така се наричаше тогава математическият отдел на Физико-математическия факултет), пред обявите застана и един слаб, младолик, височък младеж. Загледах го — и той мен. Пристъпихме почти едновременно един към друг:

— Вие не сте ли Боян Петканчин от Пловдив?

— Вие не сте ли Благовест Долапчиев от Сливен?

А никога дотогава не се бяхме виждали. Само бяхме слушали един за друг. Общите ни познати са ни запознавали задочно: той като турист, който щял да следва математика; аз като стенограф със същото намерение. Но и той бил стенограф, а и аз бях турист — с тази разлика, че той беше организиран турист (член на Юношеския туристически съюз), докато аз бях организиран стенограф (член на Ученическия стенографски съюз).

След запознаването ни отидохме у тях (той живееше наблизко, на ул. „Шипка“), а след това у нас. От този ден и до днес продължава нашата дружба. Тутакси след завършването си Петканчин стана асистент на проф. Димитър Табаков (мой съгражданин, който ми беше учител по математика в Сливен в четвърти клас).

Занятията в университета започнаха. Започна и моята работа в Народното събрание. Занятията траеха от 8 до 12 часа (лекции) и от 14 до 16 часа (упражнения). Народното събрание пък започваше заседанията си в 16 часа, така че имах пълна възможност да следвам и да работя. И понеже камарата не заседаваше в събота и понеделник (през тези дни депутатите ходели в окръзите си по агитация), имах три свободни дни, за да преговарям лекциите и упражненията си. Всичко тръгна по часовник. Самоковската идилия остана спомен — сън. Материалната причина, която ме изпрати в Самоков, бе преодоляна. Най-радостният ден за мен в живота ми бе онзи, в който върнах на баща си изпратения от него за месеца запис със скромна сума за издръжката ми в София, с което го освобождавах от задължението да работи и заради мен. Той беше вече съвсем грохнал, а продължаваше занаята си само и само да ми бъде в помощ, виждайки голямото ми желание да следвам. Така той се прости с отдавна угасналата надежда да поддържа един погребан занаят — тепавичарството.

Баща ми беше тепавичар (на турски долапчия, откъдето води началото си и фамилното ми име). Докато е още живял в родното си село Ичера (Котленско), упражнявал този занаят със собствена тепавица (долап). Но след като се премести в Сливен, той или наемаше чужда тепавица, където тепаше (валяше) шаяците и абите, или ги предаваше на други долапчии, а той само ги разнасяше по селата. Зоните на действие на баща ми бяха селата на ямболската и карнобатската околия. Но след като там бяха

създадени машинни тепавици (най-напред от текстилния фабрикант Маринкев от Сливен), селяните вече нито донасяха, нито предаваха на баща ми димите си за валяне, а предпочитаха Маринкевите тепавици. Пък и водата в асеновския и новоселския боаз (където се намираха тепавиците и барите за валяне на одеала) почна да намалява по различни причини, така че нуждите на селяните от облекло не можеха да се посрещат редовно. А те (както се знае) започнаха да забогатяват през земеделското управление на Стамболийски и затова по-често предяха, тъчаха и приготвяха долаплама. А тази вода, която преди течеше бистра и шумлива по сокаците на града, стана рядкост дори и в Балкана (на Сините камъни). Но на този свят всичко секва — и вода, и занаяти, и сили, и живот.

Баща ми посрещнал върнатия запис със смесено чувство на радост и въздишка. С парите, които му спестих, той ми направи посещение — да види ул. „Сан Стефано“, където следвах, и Народното събрание, където работех. Постепенно той се успокои душевно, за да заработят последиците на непосилния му физически труд. А е било време, когато (едва 16-годишен — роден е през 1869 г.) е участвувал като доброволец на Сливница в Сръбско-българската война.

*

Следването ми в университета, работата ми в Народното събрание и битовото ми самообслужване напълно заеха всичките ми мисли и време. Единственото ми развлечение беше да наблюдавам състудентите си в университета и обстановката в Народното събрание. Едното беше живот, в който бях не само пасивен наблюдател, а и активен участник; другото — рзелище от най-висока класа.

Освен с Боян Петканчин (който посещаваше нередовно лекциите и упражненията през тази първа студентска година, тъй като работеше като секретар-машинописец в канцеларията на ЮЦ), първите ми запознанства и връзки с колегите ми бяха: Стоян Петров (от село Полска Скакавица, Кюстендилско), който още през първата година се премести в специалността физика и (веднага след завършването си) стана асистент по физика, и Димитър Гончаров - Димо, когото вече познавах от стенографските курсове, организирани от мен за желаещите ученици от Американския пансион в Самоков.

Димо беше колоритна личност. Стенография той не научи, защото надделяха интересите му към музиката. Като син на музикалния педагог Гончаров (преподавател по музика в колежа) Димо следваше едновременно и математика, и музика (макар и това да не бе позволено официално). Той малко се занимава с математика след завършването си (учителствува само през [Втората световна] война в Шумен, където бе евакуиран), а се посвети на музиката, докато не зае високия пост диригент на хора на Софийската опера. Но този оригинал имаше и други страсти — да бъде шампион по всичко! Спечели баса, че ще клекне и ще се вдигне без прекъсване 1000 пъти (за да го наблюдаваме и през междучасието, трябваше да дежурим в сутерена на института, където той клякаше). В Самоков

спечели баса срещу Р. Х. Маркъм (известен у нас журналист, който по някое време бе директор на Американския колеж), че няма да се засмее нито веднаж по време на най-комичния филм с Чарли Чаплин и Бъстър Китън. Съгласно условието на друг бас пропътувал с велосипед пътя Самоков — София без почивка, дори и да спука гума. Най-последно беше се хванал на бас, че ще си вземе изпита по проективна и дескриптивна геометрия, без да е посетил нито една лекция и нито едно упражнение. А ето как протече този изпит.

Проф. Обрешков (член на комисията с проф. Чакалов: проф. Шоурек, който ни преподаваше дескриптивна геометрия, почина в края на първия семестър, а проф. Табаков, който го замествах, вземаше доктората си в Пиза): „Какъв е първият Ви въпрос?“

Д. Гончаров (на висок глас): „Според мен по първия въпрос може да се каже следното . . .“ (Ставаше дума за проективни редове и снопове. Димо говори.)

Проф. Обрешков: „Не е така, ки!“

Димо: „Така е!“

Проф. Обрешков: „Ето на — това възможно ли е?“ (Взима тебешира и дава пример, като чертае.)

Димо: „А аз ще покажа, че е възможно.“ (И той дава пример.)

Намесва се и проф. Чакалов. Изпитът завършва в полза на Гончаров. По въпроса за проективните редове и снопове всички бяха прави.

Друг колега, когото вече също познавах, бе Леонид Димитров (албанец от същия випуск на Американския колеж в Самоков). Наред с ученичеството си там усвоил и печатарското изкуство. По-късно като студент по математика набра учебника по аналитична геометрия на проф. Д. Табаков. В Самоков на Леонид принадлежеше инициативата да събира таксите на учениците и ученичките от колежа, желаещи да изучават стенография. Той също не научи нито стенография, нито математика. След завършването на висшето си образование се отдаде на печатарския занаят — беше ценен специалист по набиране на математически текстове и формули.

Освен тези мои колеги, дружбата ми с които продължава и досега (като се изключи Димо Гончаров, който умря преждевременно, в разцвета на диригентската си дейност), трябва да изброя и редица имена на по-забележителни в едно или друго отношение студенти по математика и физика, с които бях в постоянен контакт. Един от тях бе Юлиан Танчев от Трън, който (за да даде по-голяма убедителност на твърденията си) при говорене си служеше и с двата показалеца (Петканчин наричаше този *façon de parler* „плетене на чорап“). Друг бе Никола Иванов Колев, който можеше да обръща мигновено всяка дума наопаки и с така обърнатите думи даже да говори. Той казваше: „Цегогалб, аз агок ис личорсан атипзи ис оп анвитпирксед лиртемоег?“ Не току-така по-късно той стана редактор в издателство „Народна просвета“! Следват Стоян Нончев (сега покойник) и Кирил Марковски, които си отпечатаха обща визитна картичка (със „студент по математика“ под всяко от двете имена) и с нея поздравяваха колежките си по случай именните им дни. После

Коста Константинов от Котел, който не можа да докаже нито една теорема от изучаваните по математика, но пък „доказа“, че следването в университета може да бъде истинска идилия: в чантата си той всякога носеше кавала си, разглобен на части; през междучасията в двора той го нагласяваше и под звуците му започваше истинско студентско хоро. Коста завърши само семестриално, но не защото бе нередовен студент — той само имаше някаква вътрешна задръжка срещу изпитите. От нашия математически курс бяха още Тодор Дончев, Васил Първенков, Георги Леталски, Любен Патев и др.

Измежду колежките особено се налага да се споменат: Елисавета Оцетова, която водеше непрекъснато спорове с нас, като да ѝ бяхме съпрузи; Ветка Димчева, която никога не слизаше „долу“ (на „Сан Стефано“), а седеше само „горе“ (на „Московска“ при физиците) и се чудеше защо физиците трябва да слушат висша математика — тя не виждаше слабост към астрономията и — макар астрономът ни, доцент Никола Бонев да бе математик — всяка година му подаряваше мартеница, която връзваше на дръжката на вратата на кабинета му); Надежда Икономова, членка на ИМКА, симпатично бърлива, която се натъжаваше винаги щом Петканчин ѝ кажеше: „Християните да мълчат!“; Христина Владикова от Шумен; Елена Цекова от Вратца; Слава Пискулева от с. Енина (Казанлъшко) и др. Всички те ни навяваха най-превратни мисли за женската психика, интелект, стремежи . . . И Мара Цончева, която предпочете изкуството пред науката и стана художничка; Невена Василева, която стана медичка и съпруга на проф. Васил Моллов; Радка Башева, която потъна в някакъв католически манастир в Белгия . . .

Пропунах да спомена Атанас Тотев, който в началото бе толкова редовен и ревностен, че (за да не изпусне нито една дума от лекциите) си носеше специална седалка, увита във вестник, която закрепваше между два чина от двете редици и седеше (тържествуващ, че въпреки заетите места в аудиторията винаги притежаваше „запазено място“). Но и той напусна математическите науки, за да стане агроном. По-късно в живота той отново повтори същата грешка: напусна първата си любов Ирина Тасева (сиреч изкуството), за да стане професор по стопанска статистика

*

Така стигам до описание на обстановката на втората си работна база — Народното събрание.

Ше започна със стенографското отделение. Началник му бе Димитър Антонов. В стенографския живот (който аз вече познавах още от ученичество — от 13-годишна възраст като малък ученик, гимназист, участник в ученическия конкурс по „словопис“, преподавател в ученически курсове на стенографското дружество „Бързопис“ в Сливен, негов председател, председател на Ученическия стенографски съюз, участник в конкурс по „речопис“, учител по стенография) Димитър Антонов минаваше за „неутрален“ човек — не взимаше страна във враждите между стенографите,

особено между бившите началници на стенографското отделение Теодор Гълъбов и Васил Василиев. Имаше и четирима подначалници: Дончо Дуков, Аспарух Дончев (Римушката), Стоил Станев и Тодор Ангелиев. Всички те бяха щатни. Но имаше и няколко щатни „проверители“: Христо Иванов, Христо Георгиев, Асен Николов, Любчо Тодоров, Елена Гълъбова (дъщеря на Теодор Гълъбов) и Георги Клисаров (всичко 11 души). Наред с тях в стенографирането участваха още и голям брой нещатни проверители и дешифратори (преводачи) — адвокати, студенти, музиканти и др. от „свободните професии“: Димитър Блъсков, Димитър Савов, Василиев, Дерменджиев, Сариев, Мечкаров, Ботев и др. (всички приети след издържан конкурс при бързина до 135 думи в минута). Що се отнася до преводачите (какви то бяхме ние, по-младите студенти), приемани бивахме като начинаещи или изпитуеми с бързина 110 думи в минута.

Обикновено стенографирахме едновременно по трима души: началник (или подначалник), проверител и преводач. Началникът (или подначалникът) стенографираше на смяна по 20 минути, проверителят — по 10, а преводачът — по 5, така че началниците изкарваха смяната на двама проверители или на четирима преводачи. Те бяха най-вещите стенографи-практици и отговаряха за точността и автентичността на стенограмите. Проверителите дешифрираха стенограмите заедно с преводачите; последните следяха своите бележки и нанасяха поправките или попълваха пропуските. Всъщност проверителите извършваха една прекрасна редакторска работа, за която депутатите нямаха никаква представа. Ако се дешифрираше по оригинала или, както се казваше, *mot-à-mot* (точно онова, което ораторите са произнесли), то те биха обвинили стенографите в неграмотност, невежество, ненормалност, умисъл, стенографска некадърност, а самото бързописно писмо биха квалифицирали като жалко създание на нищи духом хора. Впрочем такова беше мнението и на почти всички филолози — заради това, че стенографите също като тях боравят с езика и писмото, но с тази разлика, че са (според филолозите) дилетанти. А повечето филолози въобще нямаха понятие от стенография.

След дешифрирането стенографът-преводач диктуваше стенограмата си на машинописец, а напечатаното отново се преглеждаше от проверителите или началниците. Чак тогава текстът на речта бе готов да отиде в Държавната печатница, която отпечатваше *Стенографските дневници*, или в Двореца, където Негово Величество Царят следеше по-деликатните речи на народните представители. Поради това в Народното събрание всякога се бързаше. Най-вече се бързаше поради зиналата уста на пресата — особено когато имаше нещо политически критично или обществено скандално (защото всичко то намираще място и в залата на българския парламент).

А нещастните машинописки! И те се деляха на щатни и нещатни, като между тях имаше и машинописци. Покъртителна бе следната сцена, на която бях свидетел като млад стенограф в парламента. Смените (както на стенографите, така и на машинописките) се въртяха като сложен часовников механизъм, който се управляваше от началника на стенографското

бюро Иван Печев и от началника на машинописното бюро Върбан Върбанов. Те с очи и вежди даваха знак на поредния „щастливец“, комуто идваше ред за нова смяна — тя му носеше парично възнаграждение (за което той впрочем и е постъпил в тази говорилня). Но понякога механизъмът засичаше, порядъкът се объркваше и ставаха пререкания, кому е редът. Но — докато той се възстановеше — работата не спираше, а това пораждаше конфликти. Така се случи веднаж, когато се отправих към машинописката Люба Манафова (бивша актриса в театър „П. К. Стойчев“, където е изпълнявала ролята на „Бедна като църковна мишка“). В това време към нея се запъти един небръснат машинописец, който я хвана с по два пръста за кръста и я изхвърли от машината ѝ на един продънен фотьойл; като се настани на стола ѝ, той ме покани да диктувам. Наистина и той издържаше семейство с машинописния си труд, но бе забравил (или не е знаел), че тя бе по-бедна и от църковна мишка, защото бе уволнена от театъра.

Конфликти ставаха по много поводи. Стенографите бяха нервни хора, но такива ги правеха професията им, бързането и хаосът, а и главите им бяха надути от пороя от истини и лъжи, факти и демагогия, който се лееше в залата на Народното събрание. Но между тях имаше и трезви, спокойни хора, които изпъкваха между останалите като мъдrecи ... А ние, младите студенти, тук се подготвяхме за живота. Но (понеже все пак следвахме и се школувахме в логическите методи на науката) като незаинтересовани зрители, за които стенографският труд бе само средство, тук само се развличахме (без да пропускаме случая и да се поучаваме да отделяме ценното от пошлото).

При несигурното положение, в което се намираше тогава българският чиновник, в стенографския занаят, който усвоявахме, ние виждахме все пак една сигурна опора (която утре, ако — не дай си, Боже — чиновническата нестабилност ни засегне, щеше да ни даде някаква възможност за преживяване).

*

Така беше не само при нас, стенографите — така беше почти навсякъде. Какво щях да правя например аз, когато (след втората година на моето асистентство) бях уволнен по бюджетни причини? Постъпих отново стенограф в Народното събрание, макар че вече бях висшист-математик, за когото нямаше и учителско място. Това беше по времето на „Блока“. Цанков бе паднал, бе паднал и вторият лидер Андрей Ляпчев на „Демократическия сговор“, а сега управляваше „Конституционният блок“ начело с Малинов — Мушанов. Министър на финансите бе Стефан Стефанов — индустриалец и мой съгражданин. В света върлуваше икономическа криза, в Стреза заседаваше международна конференция по стопанската стагнация, а у нас се пристъпи към поголовно уволнение на чиновници в резултат на „проучванията“ на т. нар. „Тричкова комисия“ (която имаше за цел да установи излишните служби и чиновници).

И ето че такива имало и в единствения български университет. Тогава бюджетната комисия бе представила един проект, съгласно който

предлежеше да бъдат уволнени повече от 30 асистенти. Отначало предложението засягало и няколко професори, но академичното тяло отнесло въпроса в Двореца. Уволнението на професори и доценти било спряно, но била увеличена бройката на предвидените за уволнение асистенти, а това засегна и мен.

В различните факултети критерият за определянето на подлежащите на съкращение беше различен. Някъде теглили жребие (Филологически факултет, в резултат на което бе уволнен асистентът Мирчев, а останал асистентът Леков); в нашия, Физико-математическия, в специалността математика бе уволнен последният постъпил асистент (сиреч моя милост; макар че на 6 катедри тогава имаше само 3 асистенти — по 1 на 2 катедри). По ирония на съдбата гласуването на бюджета на нашия факултет в Народното събрание се падна на моята смяна стенографи и аз записах: „Математически институт: вместо трима асистенти стават двама“ (така четеше докладчикът по бюджета на Министерството на народното просвещение — земеделецът по партия Симеон Патев). Въпреки че професор Табаков направи всичко възможно, за да измоли от съгражданина ни (министър Стефан Стефанов) да запази тази незначителна бюджетна бройка и да не ме уволнява, нищо не стана: той се съгласил, но при условие вместо мен да бъде посочен и предложен за уволнение друг асистент (например по биология в агрономическия факултет). Когато началникът на стенографското отделение Димитър Антонов (който държеше връзка с докладчика по бюджета Симеон Патев) ми съобщи за комбинацията (само при която можело да стане заместването ми), решително се противопоставих. Така нищо неподозиращият асистент по биология остана, а аз бях уволнен.

Спаси ме пак Народното събрание, където си останах стенограф. Но такива случаи (при които едни са постраждали вместо други) сигурно не са били редки: за икономическите закони това е било безразлично, а що се отнася до личностите ...

Понеже все пак по-късно Министерството на народното просвещение назначи уволнените по бюджета асистенти за „волнонаемни“ учители в Образцовата гимназия (като ги командирова да вършат асистентската си работа в университета), един от засегнатите асистенти (Димитър Мирчев) заведе дело пред Административния съд (без да сподели това си начинание с нас) и осъди държавата, която му доплати заплатата от волнонаемен учител до асистент (тъй като работата му през годината, докато бяхме уволнени, бе асистентска).

За да приключи с този епизод от кариерата си, да спомена как се извърши завръщането ми.

Скоро стана смяна на министъра на просвещението. Дойде един злополучен министър (Бояджиев), който получи прозвището „Биволицата“ (заради една биволица, която била *conditio sine qua non* [непререкаемо условие] за назначаването в едно село на някаква първоначална учителка от председателя на селската община (весела България!). Та този министър върна няколко от уволнените асистенти на нашия факултет (но не за да изправи някаква несправедливост, а за да бъде назначен — заедно с върнатите — и друг асистент, негов близък).

*

В стенографската си практика имах още един случай, в който отново трябваше да стенографирам съдбата. Той се разигра малко по-късно, а негов обект този път бе моята сестра.

Едната от сестрите ми бе омъжена за митнически чиновник, завършил Сливенското текстилно училище. Той беше най-напред в митницата на Лом, откъдето произхождаше, а по-късно стана началник на митницата в София. Това бе през Първата световна война. Поради престараване (бил заловил висши военни, които вършели митнически злоупотреби) бил интерниран в митницата на Даръ дере. Там „нарушил“ финансовата дисциплина — раздавал аванси срещу заплати на чиновници, които още не били оформени. Междувременно умрял. За оправдаване на изразходваните суми били намерени самите авансови разписки. Въпреки това сестра ми бе натоварена да плаща една огромна сума, с която покойният бе начетен. Тя подаде прошение до Народното събрание. От връчването на съобщението до разглеждането на прощението бяха изминали няколко години на тормоз над една нещастна вдовица. И ето че отново по ирония на съдбата разглеждането на прощението ѝ се падна на моята смяна. Докладваше проф. Петко Стоянов — член на прощетарната комисия за Министерството на финансите (нали беше професор по финансово право). Бях толкова развълнуван, че не можах да запиша нищо (защото се мъчех да вникна в решението, което определяше съдбата на сестра ми). А стенографът не трябва много-много да вниква в съдбите — важно бе да запише *mot-à-mot* речта на говорителя. Спомням си само следния пасаж от мотивировката на проф. Петко Стоянов, с която сестра ми се освобождава от наложения ѝ начет:

— Господа народни представители, ако комисията предлага да се опрости дългът на наследницата на митническият началник Ценко Г. Миланов, починал в Даръ дере по време на изпълнение на служебния си дълг, то това е не защото счита, че този служител е невинен, а защото е виновна държавата, която след толкова години едва сега е счела за необходимо да си дири вземанията ...

Не желая да обсъждам (вероятно, защото бе в наша полза) доколко тази мотивировка (?!?) бе основателна, но и досега съм запазил впечатлението, че професорът по финансово право прояви повече адвокатско, отколкото правно чувство.

*

Някой може да каже, че парламентът е истинска „правна“ школа. Наистина повечето от депутатите бяха юристи (особено депутатите професори: почти всички професори и доценти от Юридическия факултет бяха народни представители), но и много адвокати бяха депутати. Затова тогавашният председател на Народното събрание д-р Борис Вазов (брат на народния поет Иван Вазов) внесе в парламента предложение да се отнеме депутатският мандат на онези депутати, които бяха и адвокати. Това предложение носеше надслов „Съвместим ли е депутатският

мандат с адвокатската професия?“ Този въпрос бе разискван в много заседания, но адвокатите-депутати лесно защитиха привилегията си. Тя се бе разпространила и за депутатите-професори, които (като използваха „академичната свобода“ на университета) прекарваха повече време в парламента, отколкото в университета. Студентските книжки разписваха в Народното събрание, а някои тук даже и изпитваха. Но не това бе най-големият им грях. Политическата им дейност често бе малко съвместима с академичния и научния морал.

Онова, което правеше най-силно впечатление на зрителя и слушателя по време на дебати в Народното събрание, бе относителната обективност и справедливост, безпощадната критичност и непреклонност на народните представители (когато са в опозиция) — и, обратно, демагогията, несправедливостта и равнодушието (когато са на власт). Такъв бе Кръстю Пастухов, а в не по-малка степен и Вергил Димов и Димитър Гичев, национал-либералът Георги Петров и др. А имаше и „вечни опозиционери“ и „смутители на реда“: Никола Сакаров, Петко Стайнов, д-р Любен Дюкмеджиев (като оставим настрана бойките работнически народни представители начело със Съби Димитров, Петко Напетов, поп Русинов и др.).

Неотразимо впечатление правеха обаче народните представители Т. Г. Влайков и Янко Сакъзов. Безстрашни, честни, люто бичуващи нередностите в страната, хвърлящи укори към управляващите. Веднаж, когато Н. В. Царят четеше тронното слово, Янко Сакъзов започна да слиза между банките все по-близо до трибуната и почти доближил се до стенографската маса, прекъсвайки Царя, извика:

— Я кажете нещо за личния режим!

Квесторите тутакси се спуснаха, за да го обезвредят в този сублимен момент на царската реч.

Но и друг един честен гражданин — не народен представител, а ректорът на Софийския университет проф. Захарий Караогланов — при четене на отчета на университета с вдигната ръка към царската ложа, но без да гледа към Негово Величество, отправи упрек към държавния глава, че и този път в тронното си слово не е споменал нищо за удовлетворяване на нуждите и исканията на единствения български университет.

В парламента се срещаха доста колоритни личности и културтрегери. Изглежда, че трибуната на Народното събрание привличаше като магнит елита на софийското общество за прояви от най-различен вид. И този елит понякога забравяше високото си място и призвание. Така например веднаж — при изказването на Никола Кямилев от трибуната — Лимо Кърчев го прекъсна с думите:

— Ти си пиан, бе! Какви ги бръщолевиш?

— Та има ли по-голям сархош от тебе, бе? — бе отговорът на Кямилев. А в това време началникът на стенографското отделение ни внушава:

— Това не го пишете!

Народните представители използваха имунитета си и понякога смело се нахвърляха и върху правителството, и върху министрите. Веднаж изхвърлиха от залата на Народното събрание пристава, който бе влязъл, за да „въдворява“ ред:

— Вън, сволоч такава! Нямах място в свещената сграда на българския парламент! — И като го сграбчиха, го избутаха в кулоарите.

Докато ми дойдеше редът да стенографирам, четях или решавах задачи на големите маси в кулоарите, за да бъде на спокойствие — тук по-рядко се движеха депутати. Най-често отиваха те в бюфета или в залата на стенографите, където си разказваха вицове или се зачитаха в „бисерите“, които току-що бяха изговорили от трибуната — но така редактирани и разкрасени, че сами се удивляваха на стила и мисълта си. Тук те спореха с журналистите, които ги заобикаляха, за да доловят нещо по-сензационно за вестника си, жаден за новини.

Веднаж чертаех на голямата маса някаква фигура. Мисля, че беше пресичане на конус с равнина в парабола и сянката на това сечение. До мен се доближи проф. Т. Г. Данаилов и се загледа в чертежа ми. Той се ползуваше с репутацията на културен юрист-професор (къщата си на „Сан Стефано“ бе построил в античен гръцки стил; тя бе разрушена по време на бомбардировките), но бе суетен и фалшив. Запита ме:

— Това какво е? Как може конусът да има такава сянка? Къде е върхът му?

Отговорих му, че това е сянката не на конуса, а на равнинното му сечение.

— Добре, добре — отвърна ми той. — От тебе ще стане човек.

Но това бе по-скоро благоволение, а не благословия.

В стенографската си практика преживявахме и немалко притеснения — особено когато речите бяха бързи и ние не ги долавяхме или пък мъчно ги дешифрирахме. Тогава на помощ ни идваха началниците. Но понякога и те не можеха да разчетат някоя дума; и тогава ставаше нещо като в разказа „Зъбобол“ на Чехов. Гледахме нечетливото очертание, което в стенограмата на началника изглеждаше като някаква вълнова завъртулка, в стенограмата на проверителя приличаше на профила на лице, а в стенограмата на дешифратора-преводач имаше формата на руина. Така се случи и с мен, когато дешифрирах с проверителката Гълъбова, а началник бе Стоил Станев. Той бе най-върлият противник на баша й, а бе зле настроен и към нас — членовете на Ученическия стенографски съюз, който уж плавал във водите на Гълъбов. Нито аз, нито Гълъбова можахме да разчетем една дума. Станев забеляза, че Гълъбова се черви, а аз не пиша, и разбра, че нещо не върви. Дойде високомерно и снизходително на помощ, но и той се запъна. Почна да ни вика:

— Ха де, ха де!

— Фотъйл — извиках по едно време аз.

— Браво! — откликна Станев. — От Вас ще излезе стенограф, макар и Гълъбов да ви е развратил с неговата калиграфия.

Имаше и чести смехории, когато стенографът по недоглеждане или поради деформация на почерка при бързи речи преиначаваше смисъла на речта. Така например един бе писал „я са бели, я са черни“, а то било „б бели и б черни“. Друг разчел „Сливен бърза, Габрово куца“, а то било „в Сливен шест, в Габрово триоца“. Но особено весело звучеше „филоксерата опасла лозята“, а то било „финансовият министър опазил лозята“ (с някакъв закон).

Българската стенография (система Габелсбергер, приспособена за българския език от словенеца Антон Безеншек) бе сравнително добра: курсивна, сполучливо приложена за нашия език. Но тъкмо за чуждите думи тя бе най-малко пригодна. А стенографите в Народното събрание бяха добри майстори ...

*

Да се върна сега отново в Математическия институт, където вече бяхме опознали нашите преподаватели и бяхме започнали задружен живот — особено с професорите Табаков и Обрешков.

Проф. Димитър Табаков ни четеше аналитична геометрия, а през втория семестър — и дескриптивна. Той бе наследил катедрата и четенията на един от пионерите на Софийския университет — чеха проф. Антон Шоурек. На ръст между нисък и среден, набит, с право чело и валчеста глава, всякога усмихнат, с вдигната ръка — като да успокоява седящите насреща му — Табаков четеше увлекателно, дори със страст:

— А едно едно, а едно две и така нататък, а едно ен; а две едно, а две две и така нататък, а две ен; а ен едно, а ен две и така нататък, а ен ен ... написвайки n реда и n стълба на съответната детерминанта с четлив почерк, ясно и грижливо, но с ироничен тон. — И тая детерминанта съгласно условието трябва да е равна на нула. Ясно ли е? — обръщаше се той към аудиторията, подсмивайки се и започвайки поредния си турски анекдот:

— Тя, вашата, прилича на ибрахимовата, дето и той мислел, че всичко му е ясно и всичко разбира. Пратили го хората в Париж стипендиант да следва в Сорбоната математика. Върнал се Ибрахим след 5 – 6 години и кадията го пита: „Абе, Ибрахим, разбираше ли всичко, дето ви го преподаваха там?“ — „Да, ефендилер“, отговорил Ибрахим. „Всичко разбирах, само едно нещо и досега не мога да разбера: защо всички професори в лекциите по математика говореха за *две врати*? Дьо капи, дьо капи!“ Толкоз разбирал Ибрахим от математиката, колкото и научил френския език.

Късно схванахме смисъла на тази шега на Табаков.

Той никога не срещаше някого без настроение. Все ще му каже някоя история, която по философски, с житейска мъдрост ще поучи събеседника му. Оплаче се някой от женитбата си или от женитбата на сина си и той ще му разкаже за „оня, дето дирил кюляф за грездея си, а намерил тапа за гъза си!“ Или по повод на застъпването на една и съща тематика от колеги от различни факултети (като например от Медицинския и Ветеринарно-медицинския или от Биологическия и Агрономическия и т. н.) проф. Табаков ще каже: „Памукчия от бяло куче хас не струва.“ Но на изпитите проф. Табаков загубваше всякакво самообладание и търпение — всякакво настроение изчезваше през изпитните дни, защото той не можеше да търпи абсурдите и глупостите, които случайните студенти по математика изричаха или написваха на черната дъска. И не толкова да ги оскърби, колкото от мъка, че трябваше да слуша такива безсмислици

и да пише двойки, той се караше и правеше такива квалификации на положението, че човек не знаеше да се ядосва ли или да се смее. Въпреки че беше съвсем любезен и дори мил със студентките (особено когато на вечеринки и излети танцуваше с тях), това не му пречеше да им се кара през следната седмица:

— Защо сте дошли тук, мари? Дошли сте сал да си вирите краката, а не да учите! А бащите ви трошат пари за вас!

И им пишеше двойките. Като математик проф. Табаков беше интуиционист-логик. Геометрия предпочиташе да преподава без чертежи, но той виждаше ясно фигурите във въображението си. Когато започна да ни преподава дескриптивна геометрия, чертаеше без инструменти, на ръка и веднага изтриваше начертаното — което не бе фигура за пред хора. Важното (според него) бе, че е приложен логически правилен метод. При него всичко следваше „тутакси“ и „непосредствено“ — макар че, докато дойдем до следствието, трябваше да обърнем доста литература и да направим доста сметки.

Свършено друг бе проф. Обрешков. Наднормено висок, с черна коса, млад (едва навършил 32 години, а редовен професор), той никога не напущаше спокойното си състояние със снизходително-срамежлива усмивка. Четеше висша алгебра и развиваше всичко просто и леко, като да разказваше съвсем елементарни неща. Към проф. Табаков хранеше чувство на симпатия, понеже той го забавляваше, когато не се занимаваше с математика. А с математика се занимаваше почти непрекъснато — пръв пристигаше в института на „Сан Стефано“ и последен си отиваше, като непрекъснато разгръщаше математическите списания — и през това време твореше. Професор Обрешков бе математик от международна класа. Към проф. Табаков се обръщаше приятелски с „Табачкин“. Междуметията, които най-често употребяваше, бяха „хи“ и „ки“:

— Не е тъй, ки! Хи-хи-хи! — тъпчейки като кон на едно място. Най-често се движеше с Табаков или с асистента си Генчо Тулешков — нисък, с голяма брада и доста пълен; приличаха на Крачун и Малчо. Но предпочитанията му бяха все пак към проф. Табаков, който олицетворяваше житейския опит, оживен с хумор. Обединяваше ги и играта на табла. Тя им създаваше немалко емоции, дължащи се на ядосването на Табаков, което наподобяваше изпитната атмосфера. Не че Обешков не можеше да играе тъй майсторски като него, а защото в таблата се случваха такива нелепости (дори и на майстора), които бяха по-нетърпими и от глупостите, сервираны от нещастните изпитвани.

Друг наш професор, който също си бе извоювал международно име, беше проф. Кирил Попов — астроном, балистик, преподаващ диференциално и интегрално смятане. Той беше професор-артист, но говореше по „шумненски“ — „йоще по-малко“, „третьо“, „петьо“ и т. н. Когато преподаваше някое трудно място, си хапеше кокалчетата на пръстите, въртеше се на токове ту към дъската, ту към нас, а очите му — малки, черни, живи — ни завладяваха. Той също си служеше с духовитости, но не народни (като Табаковите), а на висшия математически елит, сред който се движеше из Европа (Поанкаре, Пенлеве, Пол Монтел, фон Карман, Бурцио, Йънг, Адамар — все крупни светила).

Останалите ни преподаватели през тази първа учебна година бяха физикът проф. Александър Христов (вече твърде стар) и лекторката ни по немски език Живка Драгнева.

Учебната година завършихме успешно. Въпреки че работехме и следвахме (а може би именно затова, че бяхме уплътнили заниманията си по твърде дисциплиниран за младостта ни начин), Петканчин получи наградата „А. В. Шоурек“, а аз — наградата за отличен студент. Камарата също бе разпусната и аз се върнах през ваканцията в родния си град Сливен.

Така завърши първата ми студентска година. В разказа си вмъкнах неща, които хронологически станаха по-късно, но те характеризираха новата обстановка, в която вече живеех и се оформях. Навлязох в житейско пълнолетие. Но това трая само първата година. През втората постъпих в Студентския дом „Гешов“, а там започна отново живот във висша степен младежки — дори момчешки, защото бяхме сто млади стихии от най-различни произхождения, таланти и култури.

Моята майка, която бе религиозна евангелистка (за която християнската религия бе практически начин на живот и която черпеше мъдрите поуки за живот от Библията), ми цитираше: „Злите съобщения развалят добрите нрави.“ А работата беше там, че в Студентския дом обменяхме опит ...

СПОМЕНИ ЗА СТУДЕНТСКИЯ ДОМ „ИВАН И МАРИЯ ГЕШОВИ“

Стая No 4, втори етаж

Седя в стаята си — южна, широка стая, в която се помещаваме трима. От съседите не се чува никакъв шум. Целият Дом е заспал. Пък не е и рано — часовникът в коридора отдавна би дванадесет.

Отпуснал съм се на стола, като да спя, но не спя. Настанен удобно, изпитвам приятност да не мърдам. Пред себе си не виждам нищо освен сянката си, която почва от стола и потъва в тъмния прозорец без перде. Гледам през него, но не виждам нищо. Навън е мрак. Погледът ми се поглъща, сякаш гледам в дълбок кладенец.

Другарите ми са още будни. До преди малко четяха, понеже скоро и двамата ще държат изпити. Но те шепнеха толкова тихо, че бях забравил присъствието им. Изглежда, сега четат наум. Не мисля вече за тия изпити. Още преди три месеца се простих с тях. В момента само си припомням студентските дни, прекарани в Дома. Много неща. Като че ли целият ми живот е бил само тук — тъй много спомените за него ме обземат и владеят в този миг. Дали, защото съм още в Дома, седя в една от стаите му, виждам бледо зелените ѝ стени и бяло варосани тавани, толкова много присъщи на Дома — като че ли другите тавани не са също бели? И пукнатините по мазилката в кюшетата, и ясно кафявите врати, които скърцат с тъй познати мелодии, разнасящи се из дългите коридори на етаж. Всяка от тези врати си имаше свое собствено скърцане.

Ах, този Дом! Този младежки Дом, в който привикнахме да живеем като студенти — не тъй, както си въобразявахме, но толкова младежки, дори детински!

Стана съвсем тихо. Като че ли напрежението на другарите ми да четат се скъса и всичко оглуша. Те или заспаха, или загубиха бодростта дори да гледат в кòлите. Обръщам се и ги виждам, че дремят. Но кòлите са още в ръцете им. Те се боят да скъсат връзката между това, което е влязло в главите им, и онова, което е останало в кòлите. Макар и от такова „четене“ сред нощ, възлегнати на леглата, полудремейки, да не излизаше нищо ... — но по този начин все пак в съзнанието се поддържаха илюзията, че се изпълнява предизпитният дълг да се чете. Толкова пъти съм преживявал това чувство и аз. А какво състояние — изпити! Изпитно настроение! Едно чудновато — едно болезнено настроение. През това време хем имахме най-много памет, хем най-нямахме памет. Имахме най-много сили — и все пак се чувствавахме тъй слаби. Тогава бяхме най-способни и най-некадърни. И какво друго можеше да бъде това състояние, когато изпитите се готвеха за толкова кратко време, а за тях се искаше толкова много работа? Как бихме взели и един изпит, ако не притежавахме онази приспособима памет, която трябваше да задържи толкова подробности, толкова неща? И колко жалки, колко малодушни бивахме тогава, неможейки да се осланяме на пресилената си памет! Четем, прелистваме страниците, възобновявайки прочетеното в навечерието на изпитите, убеждаваме се, че го знаем, че сме го запомнили, но ако на изпита ни предложеха каквато и да е бележка без изпитване, щяхме да я приемем. Толкова уверени бяхме в това, което сме научили! Не че не научавахме нищо — напротив, много пъти резултатите бяха неочаквано добри. Но ... да можеше да ни отмине тази горчива чаша! Добре, че изпитният сезон бе къс. И колко къс? Какви смелчаци имаше измежду студентите-юристи, които недопустимо го скъсяваха до самите изпитни дни: от буква А до буква С. А ако не се казваш Стоянов или Сотиров, а Ангелов: скъсан или отказал се ...

От преди четвърт час в отсрещната къща прозорците светнаха. През тантелената мрежа, която ги закрива, се виждат три сенки. Сега те са заградили една маса и, струва ми се, нареждат карти.

Изпитвам върховно удоволствие от тази тишина. Може би друг път трамваите се движеха по до късно и аз не съм могъл да доловя това среднощно затишие. Или не съм се заседявал без работа до среднощ. Малко по-рано или пък денем такава тишина ни за минута не бе възможна. От улицата нахлуваше толкова шум — в стаята ни проникваха толкова свирки и такова трополене, че понасяхме жесток тормоз. Тия трамваи и камиони, тия шофьори и мотоциклетисти, тия кушии от празни гальоти с железни табани на големите си колела бяха непоносими, смазващи. Сякаш нещо вреше, адски бучеше навън! Този шум ни правеше неврастеници. Зловещите свирки и сирени, тъй враждебните нам стържения на трамваите при близкия до Дома завой така ни потискаха мозъка и прерязваха червата, че се чувствавахме болни със и без тъй натежалите по време на изпитите глави. И най-чудното беше, че не можахме да

привикнем на този шум — въпреки че живеехме вече няколко години в столицата.

Днес другарите ми се бяха спречкали; това спомогна за мълчаливата и тиха нощ, която прекарвахме — всеки в ъгъла си. Славистът бе направил бележка на медика, че вмирисал стаята на развалено сирене; но медикът възрази и заяви, че не приема бележки и съвети по хигиена и чистота от човек, който се занимава с литература и поезия. Но литературът имаше право. Фактът си беше факт. И не само сега имаше право той. Макар и сам да носеше горната си риза по цели седмици непрана . . .

Домът

Домът се намиреше на ул. „Граф Игнатиев“ — обърнат с фасадата си към улицата, почти на юг, така че от горните му етажи се виждаше цяла Витоша. Поради залепените до него къщи-кооперации той едва се забелязваше — нито пък правеше впечатление като обществено здание. За да види от улицата надписа му на фасадата с големите изпъкнали букви, човек трябваше да отиде на отсрещния тротоар и да си вдигне главата толкова, че имаше опасност да му падне шалката.

На реда му (там, където „Граф Игнатиев“ пресичаше „Раковски“) беше „Домът на изкуствата и печата“. Това малко двуетажно здание без никакъв подобаващ вид бе първото, което с незабележителността си ни разочарова в представите ни за подобни културни институции в столицата. Впоследствие се натъкнахме и на други нищожни и жалки наглед сгради, в които се помещаваха било Академията на науките на ул. „6-и септември“, било Министерството на народното просвещение на ул. „Раковски“ и пр. — с още по-плачевни табели и надписи. По вратата на „Дома на изкуствата и печата“ често виждахме да се сменят некролози и обяви за разни литературно-музикални и танцови забави.

Студентите от Дома, обитаващи западните стаи, гледаха както във вътрешността, така и в малката градинка на „Дома на изкуствата и печата“, която пролет, лете и есен биваше приспособявана за парк-бирария. В пролетните месеци, които за нас, студентите, настъпваха всякога незабелязано, разцъфналите люляци в тази градинка, упойващи със свежестта и мириса си, ни известяваха за бликащия нов живот. Тогава малкият парк гъмжеше от посетители, които ядеха кебапчета с марули и пиеха до късно през нощта под звуците на струнен оркестър. Там се събираха особено често артисти след театрални представления. Те говореха така високо, че прегракналите им гласове изпълваха целия заспал Дом. Студентите, чиито стаи бяха обърнати към градинката, се показваха по прозорците и гълчаха пийналите артисти за нескончаемите им викове.

— Храненици! Комунисти! Народняци! — отвърщаха им от парка.

Но живущите в това крило на Дома имаха и друго „развлечение“. Във втория етаж на „Дома на изкуствата и печата“ се уреждаха танцуващи курсове и танцови забави. И през тия дни непрекъснато плюющият джазбанд не оставяше ни мисъл в ред у занимаващите се студенти. Аз бях една година в западна стая и си спомням разни преживелици. Но не само музиката ни безпокоеше. Точно срещу прозорците ни се издаваше

балкон; изморени от танцуване двойки излизаха на него, за да се проветриват. Техните гласове бяха по-близки от оркестъра, чуваха се ясно и особено ни смущаваха. Задълбоченото ни и целомъдрено занимание изчезваше пред пролетно облечените девойки, които оправяха тоалета си. Ние не можехме да бъдем там. Повечето от нас (живущите в Дома) като че ли бяха обречени само да се тревожат от тези звуци и гледки. За студентите извън Дома това не беше така. Но ние бяхме по-различни. Повечето бяхме бедняци, непривикнали да се забавляват тъй естествено и свободно, незнаещи да танцуват — защото никога не бяхме имали ни време, ни тоалети, ни разбиране за такива леки волности.

Нашите навици и разбирания (особено през първите години от живота ни в Дома) се свеждаха до това, да се пригостим към едно обществено, което да протича сравнително хармонично (въпреки различната култура и възпитание, които притежавахме — неведнаж докарващи до най-различни конфликти, било смешни, било сериозни: кои дежурни закусвали в стола с агнешките дреболии вместо с чай; кой да държи словото на патронния празник Ивановден на Гешов; как да се разделят парите, събрани уж за общи цели от коледуване; и много други по-конфузни и по-опасни). Защото имаше и политически проявления, а тях ние винаги прикривахме от „националистите“.

Затова нощем (докато другарите ни извън Дома обикаляха танцувалните вечеринки) ние дискутирахме най-подробно всеки член от Правилника за вътрешния ред на Дома, приемахме разпорежданията на „другарския съд“, изслушвахме анкети за провинили се пред обществото наши другари или обсъждахме кое меню ще бъде хем по-евтино, хем по-питателно. Но все пак още тогава чувствавахме, че по-приятно би било да бяхме на мястото на господарата с твърди, лъскави бели яки, които излизаха на съседния балкон и поканваха партньорките си за ново танго във вътрешността на заведението (може би затова най-вече мразено от нас). И повече от ненавист към него — „Дома на изкуствата и печата“, го нарекохме „Вертепа“.

Срещу лицето на Студентския дом „Гешов“ (освен жилищната кооперация, на чийто втори етаж живеяха — както бяхме схванали — унгарци или немци) имаше и една по-малка сграда. Сега по прозорците ѝ всяка сутрин се хвърляха измачкани чаршафи и юргани, но преди една година в тази къща се помещаваха плетачна работилница. Ние с часове се заглеждахме през прозорците в наведените над машините млади работнички. Плетачките скоро ни се отзоваха (правеха ни разни знаци, на които ние отвръщахме — кой по-сдържано, кой по-смело) и от прозорците се завързваха интимни дружби. С тези плетачки ни се удаваше по-бързо познанство и любезности, отколкото с колежките ни студентки. Една простодушна наивност ги привързваше към нас и ние изпитвахме удоволствие, като виждахме, че тези работнички (които се обличаха доста добре) се занаят с нас. Но ако успехите ни в плетачното ателие бяха обясними, то опитахме ли се някой от нас да спре върху себе си вниманието на отсрещна ученичка или госпожица от „семейство“, пред него бързо се спущаха едно след друго пердета и транспаранти, дръпваха се завеси,

за да прекъснат всяка връзка с „бедняците“ и „несолидните“. Студентите от източното крило имаха случаи да правят опити за контакти с многобройните си съседки, но всички те завършваха с разочарования. Стана ни навик да търсим през прозорците развлечения с млади момичета, които кокетничеха из дворовете на домовете си или по прозорците. И (припичайки се на щедротото слънце под звуците на електрическия дърворезач в склада под нас) ние отправяхме настойчиви погледи към ученички с бели якички, обути в съблазнителни чорапи, към млади аптекарки с бели престилки, към разни дами с шалове върху изящните си голи рамене, за да ни удостоят те с внимание. Като че ли бяхме в манастир или пансион! Всеки ден след обяда в стола студентите и от трите етажа украсяваха прозорците на Дома, който (гледан откъм улицата) наподобяваше затвор без решетки.

Макар и прикрито, имаше все пак нещо, което понякога привличаше гордите госпожици. Това бяха ариите, които се разнасяха от певците на Дома. Изкуството не познава граници, предразсъдъци, условности, съсловия. Гордата Лора се хвърли в краката на плебея Яворов! Истинско удовлетворение бе за нас да се надсмиваме над превзетите съседки, появяващи се по дворовете или разтварящи прозорците си, когато най-лумпеният измежду нас (с прякор Шаляпин) започваше импровизираните си арии ...

Вътрешно разположение на Дома

Домът е голямо четириетажно здание с вид на обикновена жилищна кооперация, построено така, че да побере колкото може повече хора. Висока, тежка врата извежда на улицата; други изходи няма. На партера, още при входа, вдясно на стената бе закована черносива мраморна плоча, на която с жълти букви бяха издълбани думите: „Настоящият дом Иван и Мария Евстатиеви Гешови се издигна със средства, завещани от тях, за да живеят в него бедни трудолюбиви студенти, и се откри на 11 март 1926 година.“

На отсрещната стена висеше малка дъсчица за обявления и известия, както и за писмата на домуващите студенти. По-навътре вдясно започваше стълбището за нагоре, а направо през една врата — за надолу, към тесния двор на Дома. Първото стълбище наричахме „белия вход“, а второто — „черния“, понеже от двора през друга врата водеше стълбището, по което се изкачвахме до етажите. По белия вход се движехме само тогава, когато портиерът ни извикваше да слезем при посетителите си (посещенията на външни лица в стаите ни бяха забранени). Стълбището по белия вход (освен дето беше по-широко и по-светло) водеше по-директно до стаите по етажите. Никак не бяхме доволни, че трябваше да минаваме през тясното дворче на открито, когато валеше (и тук се оттичаше оградата на „Дома на изкуствата и печата“), но само редовните „нарушители“ на реда си бяха извоювали привилегията да слизат и се изкачват по белия вход, без да бъдат забелязвани от портиера. Черният вход водеше също така за пещите и банята, а предната част на сутерена бе обитавана от огняря; в нея се помещаваха и кухнята на стола. В партера освен стаята на портиера се намираше и читалнята — удобна просторна зала

с продълговати маси, където се занимавахме, ако не искахме да четем по стаите си. Порттиерната често бе пълна с бохчи непрано бельо; наред с железното легло на порттиера се намираше и скамейка за очакващите гости. Като се прибавеше и хитрот старче, което изпълняваше длъжността порттиер, твърде прозрачна бе контролата, която се упражняваше върху посещенията ни. В читалнята, където правехме и събранията си, висяха два големи портрета на благодетелите Иван и Мария Евстатијеви Гешови. Салонът бе свързан със столовата и стаята за дежурните на стола чрез дълъг тесен коридор. До двата стола се намираше и канцеларията на Дома и стола.

В партера откъм улицата имаше още три помещения, които се даваха под наем за различни магазини. Приходите от тях покриваха някоя текущи разноски на Дома. Първоначално единият магазин беше бръснарски, другият — кафеджийски, а третият — колбасарски. За нещастие последните два фалираха и сега помещенията им се заемаха от „Автомобилен шофьорски курс“. Той привличаше като маяк нашите любимци — шофьорите, с техните коли — свирещи, хъркащи и виещи. Но не можехме да протестираме, щом си плащаха наема, който отиваше за въглища за парното.

Всеки от трите обитаеми етажа имаше по петнадесет стаи. На всеки етаж в четири от тях се помещаваха по трима души, а в останалите — по двама. Освен стаите на всеки етаж имаше и по едно отделение, разделено на две — за мивките и клозетите. Мивките бяха три, а клозетите — два. Обърнати на запад, последните гледаха към „Дома на изкуствата и печата“; вратите им (за които вземахме най-строги решения да се затварят) ден и нощ зееха неприлично към Вертепа. Дали не бяха нарочно разположени така? Миналото сякаш казваше „да“. Някога Гешов е бил държан затворен в тази сграда от политическите си противници (тогава тя е била влажно и мръсно помещение като зандан). Днес тя изплаща безсърдечието си, принудена да гледа към трите чифта дупки на постоянно посещаваните от сто студенти клозети и да слуша смеха им и бълбоченето на водата при всяко промиване.

На всеки етаж живееха по 34 души. По една стая на етаж служеше за болнична и аптечна (поради което домуващите бяха не 102, а точно 100).

Стаите бяха мебелирани еднакво с всичко, което бе нужно: креват за всекиго, по един стол и стенна етажерка, една маса, един отворен шкаф с окачалки и по едно долапче. Креватите бяха тежки, железни, малко повдигнати по средата. Сядайки на тях, ние потъвахме; затова ги и наричахме пружинени. Но те не бяха пружинени — имаха надлъжни, извити нагоре железни шини, които повдигаха кръста; затова не спяхме много удобно. За по-тежките студенти те бяха приемливи, но повечето от нас бяха нежни и слабовати. И все пак бяхме предоволни от тези кревати, които не можеха да се сравняват с дъсчените нарове по разни сутерени или мансарди в частните квартири, в които живеехме преди влизането ни в Дома. Леглата бяха снабдени с по един дюшек и по две червени възглавници без калъфи (които бяха наша грижа), както и с по едно сиво одеало (каквито има в казармите, но по-меки и по-плътни от войнишки-те). То ни служеше отлично. Но възглавниците! Едната бе горе-долу

нормална — използвахме я. Но другата бе дълга, тясна, цилиндрична, натъпкана и неподходяща ни за горна, ни за долна. Никъде не можехме да ѝ намерим място ...

Масите и столовете бяха масивни и тежки. Оставаше да бъдат и неподвижни, за да напомнят на лудница. Впрочем понякога животът ни в този Дом малко се различаваше от она ...

На стените (над леглата откъм страната, където бяха главите) имаше по една „висяща“ нощна масичка-етажерка. Тя се превръщаше в склад за вещи и дреболии, които се завъждаха незабелязано. Те често носеха характера на специалността, която изучавахме. Наред с всевъзможни шишета и шишенца с одеколон, валериан, йод и др., наред с бръсначи и самобръсначки, четки за зъби и бръснене, за дрехи и обувца, сапуни и какво ли не още можеха да се видят още минерали, черепи, глобуси, корени, слушалки за аускултация, евангелия, икони ... Така можеше да се познае какво следва обитателят на този склад.

Извън тези мебели, принадлежащи на Дома, някои студенти прибавяха и свои вещи (контрабандно). Наредбата на покъщнината ни бе безвкусна и безредна.

Най-горната част на Дома бе един висок и широк необитаем таван. Скоро го приспособихме за гимнастически салон, като го снабдихме с две пружини за обтягане и четири гири с различна тежина. Имаше и резервоар за вода, която зиме често замръзваше, понеже често забравяхме прозорците отворени.

Последни дни в Дома

Вече съм от три години в Дома. Всяка година другарите ми по легла бяха различни: едни напускаха, понеже завършваха; други — понеже прекъсваха. И на тяхно място идваха нови. Скоро ще трябва да напуснем Дома, а той да се приготви за новодомци. При опразването на стаята трябваше да я предадем почистена, с измити дъски и прозорци. Пенето, който знаеше, че това не е малко работа (а още по-малко приятна), се готвеше да напусне Дома три дни преди срока, та да избегне почистването. Но ние с Шаляпин разбрахме хитростта му и дебнехме момента, когато ще се накани да се измъкне, за да го принудим да измие сам (за наказание) дъските и прозорците. Затова се редувахме да вардим стаята — да не вземе да избяга в наше отсъствие ...

Шаляпин бе не бас, а тенор, но (понеже най-много приличаше на истински оперен певец) получи този прякор като събирателен термин за „певец“. Неотдавна бе постъпил фигурант в Народната опера и бе научил мелодиите на почти всички арии. Не минаваше ден да не ги повтаря в стаята ни (макар и старшите по етажи да бяха задължени да бдят най-строго за вътрешния ред в Дома). Те (и темерутите) протестираха, но любителите на музика бяхме болшинство и се налагахме. Понякога Шаляпин пееше в други стаи, а ние, движейки се из коридорите, се вслушвахме къде пее, за да влезем при него. През първата година от престоя си в Дома той се срамуваше да пее пред нас и се заключваше сам в стаята си, изпълвайки я със силния си глас. Но мераклиите да го слушат бяха настойчиви и най-накрая той кандиса.

И сега ми предстоеше раздяла с Шаляпин и Пенето — с човека, „който пее, зло не мисли“, и с човека, който мисли, че „животът не е песен“.

Почистихме стаята заедно — предпазливо (което значи отгоре-отгоре). Нещастният Пенè след няколко месеца полудя, а след още няколко почина.

Бай Христо

Портиерът ни се казваше бай Христо, но някои го наричаха дядо Христо, макар и да не изглеждаше толкова стар. Произхождаше от едно шопско село и това си личеше от говора му. Дойде посетител да търси някого от домуващите и бай Христо ще каже „тува е“ или „немà го“. На всички ни казваше името с едно „господин“ отпред. От това правило не отстъпваше дори за студенти, които с другарите си и със самия него са станали толкова фамилиарни, че името им е сменено с някакъв прякор (който в края на краищата се бе превърнал в личностна характеристика, по-важна и от фамилното име). Шаляпин например бе за бай Христо „господин Шиплийски“, Иванчо Политиката — „господин Димитров“, Иванчо Изкуството — „господин Златарев“, Мито Кръвопийски — „господин Бараклийски“. С други думи, бай Христо може и да беше прост човек, но към нас бе с изискани отношения.

Ако се случеше инцидент между него и някой от домуващите, вината винаги бе у последния: или се е изкачил по белия вход (което бе забранено), или не му бе платил 2 лева (такса за закъснение след 22 часа), или е прескочил през оградата (било за да не плаща таксата, било след 1 часа през нощта, когато вратата се заключваше и повече не се отваряше никому). В спазването на реда бай Христо бе педант. В 22 часа без една-две минути той слизаше да заключи вратата. За да го дразнят (че изпуска толкова двулевки), именно тогава студентите (който са стояли пред вратата и са си гледали часовниците) започваха да влизат един по един.

Бай Христо изпълняваше и много други служби. Той ни повикваше от стаите, когато ни търсят посетители; чистеше читалнята и белия вход; пазеше ключовете от стаите ни, когато излизахме извън Дома; посредничеше между нас и перачките, които идваха да вземат прането ни, оставено на вързопи в стаята му; обираше старите вестници от читалнята и ги продаваше на килограм; приемаше записите ни и ни ги поверяваше лично, за да не научат за тях кредиторите ни — студенти в същия този Дом; конфискуваше нелегалната литература, попаднала в Дома, която също продаваше на килограм. Макар и често да кашляше, беше надарен с добро здраве. Паметта му бе силна, бе и добър физиономист.

Той схващаше настроението ни по повод на един или друг посетител (а особено посетителка). Влеза в стаята и казва:

— Търси Ви оная — и се мръщи с уста и вежди, което означава, че лицето не е чак толкова приятно. Или пък:

— Търси Ви една госпожица — и намига с едно око, предугаждайки задоволство от съобщението. А когато разбере, че посетителят е лице, което е съвсем нежелано (съгласно неговите, на бай Христо разбирания от по-стари впечатления), по своя инициатива казва: „немà го“.

Стаичката на бай Христо вонеше както от самия него, така и от прането, което се намираще там. Той често ядеше чесън и кисело зеле, които гарнираше с евтина люта ракия. Гумените му цървули също воняха, а гъстят дим от лошите му цигари изпълваше мръсната стаичка. Посетителите посрещаше сред тези миризми, а понякога те чакаха дълго (докато ни намерят и слезем). При лошо време там правехме срещите си с наши познайнички. Тук посрещаше момичето си Топузът — облечен с руска рубашка и препасан с каиш студент-агроном, с очила и лъскава коса. Тук се виждаше със съпругата си Ласкалът — женен студент-ветеринар. В тази стаичка се срещаше с разни депутати-земерелци от провинцията Вдовицата — друг студент от Дбма. На всичко това бай Христо беше мълчалив, но наблюдателен свидетел. Когато воденият разговор не му беше интересен, той четеше. Вестниците изчиташе с всичките им подробности — за да приличал на „уредните хора“, както сам се изразяваше.

— Бай Христо, стига си се просвещавал — ще му каже някой.

— Е па що че чиним? Я тека си минуем времето ...

Рядко съм срещал по-издържлив човек от него: той ежедневно изкачваше многократно трите етажа на Дома, изминавайки хиляди стъпала.

Таванът

Най-забележителната част на Дома бе Таванът. Белият вход не стигаше до него — само черният. Ние скоро го открихме и направихме обитавем. Заслуга за това имаха главно студентите-художници, които живееха на третия етаж заедно с музикантите и малка част от юристите. Първия етаж заемаха хуманитарните науки, а втория — физико-математическите. Художниците направиха на тавана ателиета, докато юристите не го превърнаха в танцова школа. Художниците (студентският пролетариат, но-бедни дори и от музикантите) считаха за недопустимо изкуството на Рафаело, Рембранд и Гоген да се смесва с битовата им атмосфера. Поточно да се вмирисва на чесън и лук — каквито почти всеки ден ядеха: те не се хранеха в стола, защото не можеха да плащат. (По-късно към стола се откри така нареченият „коматарски“ отдел, като в специален панер се събираше във вид на „комати“ останалият от столуващите хляб. Негов основател бе художникът-миниатюрист Никола Бисеров, който прояви изключителна упоритост, за да утвърди идеята си. Подкрепиха го Филип Кутев (музикант с гвардейска униформа), Илия Петров (художник с ямурлук), Иванчо Изкуството и други видни и невидни художници и музиканти.)

Най-невидният и невинният беше Бучавинката, когото един ден сварих на тавана сам-самичък. Около него бяха разхвърляни разни табелки, дъски и рисунки. В едно къоше бе натрупал безирени бои и лакове, блажни бои и четки. Седеше на едно сандъче и старателно запълваше със синя боя на жълт фон буквите на надписа „Хлѣбопекарница „Раздѣла“ на Косте Митревъ“. Тази трогателна фирма поглъщаше цялото внимание на Бучавинката и той не чу влизането ми. Аз седях зад него и гледах друга една малка табела „Джамове, рамки, оглѣдала — голѣмъ изборъ!“. Бучавинката мажеше синята боя на жълто, а аз търсех да откривя

буренясалата пътечка към чистото изкуство, но нищо не виждах. Всичките тези бояджийства поглъщаха изцяло вниманието му, защото щяха да му донесат средства за по-мек хляб (цял самун вместо сухите комати), пресен лук, а даже и сирене и домати. Реших да го запрещавам:

— Изкуството напредва на Тавана, нали Бучавинка?

— Тъхъ, рисувам.

— Но фирми и табели, май.

— И фирми, и табели, и хора рисувам, и статуи правя.

Художниците бяха оставили множество белези за изкуството си на Тавана. Празни кутии от различни цветове бои, изхабени четки, сбъркани табели, нечисти рисувателни картони, рисувани с креда голи човешки тела, купища рисунки и скици — през всичкото това е минало усъвършенствуването на таланта им.

След художниците и музикантите (които пък надуваха тръби и размахваха лъкове) започна и нашето „възшествие“ на Тавана. Студентските занимания по стаите и читалнята ни бяха дотегнали и ние търсехме място за развлечение. „Визитите“ по стаите бяха запретени, а чувствувахме нужда не само да пеем някъде, а и да лудуваме. В стаите не смеехме да се отпуснем: все някой „темерутин“ или престараващ се блюстител на реда ще почне да мърмори и заплашва — пък беше и тясно.

Първият ни поход към Тавана стана през един сезон на танцови забави. Повечето от нас не можеха да танцуват. Но когато посветените в тайните на модерните танци започнаха да се въртят в мъжки двойки в читалнята, кръвта ни кипна и почнахме хоро. Вдигаше се прах като на улицата; отгоре на туй всичко се клатеше. Портретите на благодетелите ни Мария и Иван Евстатиеви Гешови се мърдаха наляво и надясно, като че ли ни се заканваха. Скоро капитулирахме с нашите хора — в сравнение с „пластичните майстори“ приличахме на диваци. А танцьорите се огъваха, пристъпваха грациозно, навеждаха се ту наляво, ту надясно — един над друг, един върху друг — и примираха с премрежени очи. В танците (особено в тангото) действително имаше нещо и елегантно, и порочно.

Тук, в Дома се танцуваше момче с момче. Но това щеше да се пренесе там, където си му е мястото. И ние решихме също да станем изискани танцьори: открихме танцови курсове на Тавана. В началото нямахме никаква музика — ни оркестър, ни грамофон, никакъв инструмент или свирач (като отмъщение, задето им превзехме Тавана, музикантите ни саботираха). Затова ръководителят на курса ни бай Никола (националлиберал и стар студент-юрист) произвеждаше музика, като пееше с гръмогласния си бас. Така изучавахме „уанстеп“.

Но каква картина, Господи! Сбирщина от домашни животни, закарана за дресировка в някой цирк — чарда, от която и до второ пришествие нямаше да излязат акробати! Един дошъл бос, друг — по терлици, трети обул галоши, четвърти — къшни пантофи. Един по риза, друг с бричове, трети с къси гащета, четвърти с навити крачоли. Пенё бе дошъл да гледа със завързана през носа кърпа поради страха си от микроби, но видът му се сливаше с общия ансамбъл, защото бе с палтото си с рязани

ръкави, а за да не се смъкне, то бе закопчано за раменете му с безопасни игли.

Но ние танцувахме, макар и краката ни да се движеха като вдървени или спънати с букаи; или пък се чупеха като разхлабени. Бай Никола викаше, псуваше, показваше, повтаряше, риташе ни по краката — желаната пластика обаче не се получаваше. Приличахме на жива маса, която — макар и безформена — се клатушка в такт. Бай Никола не ни заряза (макар и резултатите от старанието му да бяха едва доловими), защото имаше интерес: плащахме му по един лев за урок (на човек), за да си купува цигари. Асистент на танц-майстора бе Иванчо Политиката (той събираше таксата и купуваше цигарите на бай Никола). Но колчем асистентът попаднеше в достатъчно малка околност на шефа си, получаваше ритък (защото танцуваше с цигара в уста, а при свещенодействието пред изкуството трябва да се спазва добрият тон).

Скоро се сдобихме и с цигулка. На нея свиреше кой се случи (най-често студенти, завършили педагогическа гимназия, където изучаваха и дисциплината „цигулка“, та да могат да свирят на децата в час по пеене, като станат „селски“ даскали; предполагаше се, че градските училища разполагат за целта с пиано).

*

На Тавана правеше физическите си упражнения Мичев (медик, който вече провеждаше медицинския си стаж). Имаше свой собствен метод на гимнастика: вдигаше и спускаше ръцете си, прегънати като за борба, но със стиснати юмруци (сякаш надуваше два меха). Правеше това с такава сила, че цял се зачервяваше. Понеже играеше гол от кръста нагоре, наблюдавахме как гърдите му се издуваха и свиваха, а кръстът му ставаше съвсем тесен. С тази своя метода упражнявал гърдите, които били най-важни. Иначе всички сме шели да туберкулираме.

Д-р Мичев ни лекуваше с внушение. Потърси ли го някой, той го почука, послуша, па му каже:

— Нищо ти няма. Яж, колкото ти се яде, а можеш и да се ожениш.

Той имаше предвид не встъпване в брак, а изпълнението на следбрачни обязанности. А в тях ни посвещаваше в пълни подробности. Обикновено това също ставаше на Тавана, когато (уморени от гимнастиката) сядяхме по гредите, за да си починем. Тогава някой запитваше:

— Мичев, много ли е вреден онанизмът?

— Много! Направо се сношавайте! От полза е.

— Ами зараза?

— Само с предпазител!

Тогава се обади най-скромният и тих студент-естественик Метев, като силно се изчерви:

— Аз тъй направих, но той остана вътре.

Всички се разсмяха. Мичев го смъмри строго:

— Не ти е бил по мярка.

— По мярка беше, но жената не беше.

— Каква беше тя? — пита Мичев.

— Дъщерята на перачката ми.

— Била е малолетна — отряза Мичев и продължи да ни посвещава в тази санитарна мярка, която внасяла успокоение в човешкия организъм и била съвсем естествена — като яденето, пиенето и спането.

Медицинското образование на „доктора“ респектиреше колегите и те често ходеха при него за разни съвети (особено когато, неспазили предупрежденията му, изпадаха в затруднения). Мичев стана по-късно гинеколог и кабинетът му на ул. „Арда“ много ни интригуваше: около тази улица обикновено се навъртаха и жертвите му (било от мъжки, било от женски пол).

На Тавана надойдоха и студентите по филология — поетите, артистите. Те пък декламираха, декламираха . . . , докато в края на краищата една нощ забравихме прозорците отворени, та тръбите на парното се спукаха и останахме без отопление.

Бай Колю

Освен бай Христо в Дома имаше още едно служебно лице — бай Колю. Той бе огнярът. Работата му се състоеше в затопляне на банята и в поддържане на парното отопление през зимата. Той бе и техникът на Дома: правеше всякакви ремонти (на врати, прозорци, клозети, радиатори, часовници). Службата си изпълняваше дотолкова редовно, доколкото от нея не го отклоняваше склонността му към седене и пиене в „Куцото куче“. Що се отнася до отоплението, беше почти редовен. Освен в стайте ни топло бе и по коридорите — дори и на Тавана. През зимата даже спяхме с отворени прозорци. Бай Колю не пестеше въглищата. Но за банята той бе по-друг. С нея направо ни тормозеше. Разпределяше ни на групи от по десетина души, а се явяваха едва по двама-трима. За наказание той не пущаше топлата вода. И ние взъехме голи, докато се смии. Друг път пущаше само вряла вода. Така ни възпитаваше по свой маниер — понеже всички сме били или за бесилката, или за хапуза. Но когато успяваше още призори да дойде на градус, беше направо незаемним. Пееше ни, разказваше ни лъжливи истории, разправяше ни цинични приказки и ни оставяше да се къпем извън определеното време, макар че следващата група отдавна чукаше на вратата и вдигаше врява до Бога.

— Нека чекат — казваше. — Да им дойде акълот!

Бай Колю беше серт човек. Зърнеше ли някого, почваше караница: не сме затваряли вратите, не сме се бърсали в кално време . . . Учеше ни на ред и приличие. Наричахме го „генерала“, понеже бе по-главен и важен от управителя на Дома — добрия и благ генерал Тасев (който бе същевременно и народен представител и прекарваше повече време в камарата, отколкото в Дома). Дори и бай Христо го наричаше „генерала“ (като ни намигаше).

Бай Колю бе куц. Живееше в сутерена. Като минавахме край стълбището и той не бе трезвен, чувахме или пиенето му, или рева на жена му и децата, които често биеше. Беше ли трезвен, шеташе из етажите с керпеден и тесла, с които поправяше и вратите, и радиаторите, и часовниците. Носеше и един шперц, с който отваряше вратите на стайте ни, когато „подушеше“ нещо в тях. Това най-често правеше по донос, че

има нелегална литература. За да си докара пари за преживяване и пиене, бай Колю поправяше в сутерена си чадъри, плетеше столове, боядисваше мебели.

Най-опасната за нас длъжност (която изпълняваше по своя инициатива) бе да дебне през нощта, за да улови прескачащи оградата, които се връщаха в Дома след полунощ (от някоя танцувална вечер или от нощно посещение по съветите на д-р Мичев). Когато заловеше някого, дочупваше в главата му падналата при прескачането керемидата и псуваше до заранта:

— Хаймани с хаймани! Вагабонти, нехранимайковци, хайти, кандидати за хауза! И вие ще ставате даскали, адвокати, доктори! Ума сте си загубили, вие ...

Но веднаж в годината той бе съвсем другарски и благосклонно настроен към нас — на Никулден. Третоетажниците начело със старшията по етаж Мито Кръвопийски слизаха в сутерена при него на визита и (под звуците на една гайда, която бай Христо надуваше) по цял ден играеха „касапското“ и се провикваха. И (понеже стаята му се считаше за неутрална зона в Дома) там пиенето не бе забранено. Там зевзеците и фогите се чувствуваха у дома си. Чукаха чашите си с бай Колю и му признаваха скандални истории, които той бе изтървал, а и сам той разправяше за свои „магари“ и благославяше:

— Поживейте си, поживейте си! Сега ви е времето!

Първото ми впечатление от Дома

Приемането на студенти в Дома ставаше през месец октомври, а постъпването — на първи ноември, но аз закъснях и постъпих чак през декември. Късно научих за него. Нейсе, макар и последен, приет бях и като син на доброволец от Сливница, и като беден. Дадоха ми допълнително място (в една стая за двама поставиха трето легло). За приемането ми помогна проф. Табаков — мой съгражданин, който минаваше за „външен министър“ на Сливен. Бил познат на генерал Тасев. (Кого ли не познаваше той?)

Приготвих си нужните вещи (два горни чаршафа и два долни, две калъфки за възглавници, две кърпи за лице, бельо и четка за зъби). Оставаше да се явя на преглед в университетската клиника. Здравни прегледи в гимназията нямаше и за здравето си не знаехме нищо положително. Към клиниката вървах плахо: не една гладна военна година бяхме прекарвали!

Високият червен лекар, при когото ме отправиха и който не приличаше на българин, не ме прегледа, както очаквах, но диагнозата му бе „слабосилен“. Тази диагноза бе обща за цялото ни поколение. Постъпващите в казармата или в трудовата повинност също бяха все „слабосилни“.

Оставаше да се явя при управителя на Дома генерал Тасев. Той бе стар, но изправен генерал от запаса с побеляла рядка коса и мътни очи. Имаше много спокойно изражение и бодро снизходително държание. Прие ме любезно и каза:

— В стая No 3 — втори етаж. Учете се, както досега, прилежно!

Когато влязох при генерала, в стаята му имаше и един „цивилен войник“. Той стоеше прав на почетна дистанция от генерала. Докато чаках,

докладваше. Разбрах, че е представител на студентите от Дома. Заста-нал бе „мирно“, със събрани крака и отпуснати ръце. Облечен бе със зелена куртка, каквито бях виждал у сръбските пленници, лагеруващи през войната на „Краставо поле“ край Сливен.

„Стар студент е“, рекох си аз. Навярно е участвувал във войната и сега довършва образованието си. Схванах, че е студент по медицина, защото говореше за разни лекарства, които трябвало да се набавят за аптеката на Дома. Споменаваше и разни неща из вътрешния ред на Дома: че студентите предлагали да плащат на някоя жена, която да мие коридорите и тоалетните, вместо те да вършат тази работа. Това ме учуди, понеже намирах, че е в реда на нещата сами да поддържаме чистотата, щом живеем безплатно в „дом за бедни трудолюбиви студенти“. По-нататък (изреждаше медикът — г-н Домусчиев, както чух, че го назовава генералът) студентите молели да им се разрешава да се къпят и във ваните, защото бай Колю ги заключвал и не допускал никого до тях. Всичко това ми се струваше от странно по-странно. Но такъв е законът на развитието. Настанили се вече удобно в дом с отопление и осветление, със стол, спални и читални, студентите бързо свикваха с комфорта и долавяха, че той би могъл да бъде и по-пълен. А аз предната година размразявах чешмата на двора, като за целта взимах от хазийката си чайник с вода. И отивах чак до дъното на двора да си цепя дърва, за да запаля „циганската любов“ (малка ламаринена печка). Но това бе минало. Господа студентите искали чрез свой пълномощник още позволение от генерала да им се разреши да се връщат в Дома и след 22 часа, без да плащат за това глоби на бай Христо. Например ограничението да бъде дело след полунощ. Бяха набелязани и редица други искания в листчето, което г-н Домусчиев поглеждаше от време на време. Генералът не се стърпя и (като схвана, че и останалите искания ще бъдат от този род) каза:

— Е ... господата трябва да се научат на повече ограничения и повече труд. Те трябва сами да се обслужват. Ние — коскоджамити мъже, офицери — сами си шетаме.

Ясно бе, че тези искания произлизаха от случайно попаднали в Дома — не „бедни и трудолюбиви младежи“, а разглезени „деца на поборници“ или „сираци от войните“ (като този или онзи ... , но имената са нежелателни). Но и генералът малко пресиля нещата (забравяйки, че рапортуващият му е бивш ординарец на господа офицерите).

След тези думи на генерала разговорът бе прекъснат, а рапортът оставен без последствие.

— Напълно разбирам, господин генерал — изрече старшият студент. Той напусна стаята на управителя, съкрушен не толкова от отказа, колкото от тежката мисия, с която бе натоварен.

Моето представяне бе цивилно. Извиних се, че преждевременно съм се просветил във вътрешните работи на Дома. Вече казах как ме посрещна генералът.

— Стая No 3, II етаж — повтори едно малко момче на третия етаж, където се бях запътил. Беше почти дете, макар и да изглеждаше съвсем сериозно. Държеше се началнически. Помислих си: „Избрали са го за подигравка.“

Но не излезе тъй. То ме поведе към стаята, обяснявайки ми съвсем обстойно обязаностите ми. Учудих се на шаблонния му език, с който ми излагаше разпореденията на правилника. Ненадейно съгледах на каиша му скаутска значка — това обясняваше шлифовката му. Но с това работата не свърши. Едва бях оставил в стаята тежкия си куфар и един друг вързоп, който едва мъкнех нагоре, когато детето-скаут (студент по медицина, както разбрах) ми заповяда:

— Дежурен по метене и миене на коридора!

И изчезна. Трябваше да се подчиня. По време на метенето по коридора непрекъснато минаваха разни студенти, вглеждаха се в непознатия дежурен и отминаваха, като се усмихваха. Някои ми пожелаваха „лека работа!“ Но работата не беше лека. Немитият от няколко дни коридор, към който гледаха 15 стаи и на който стъпваха 33 души, толкова ме измори, че си спомних искането на докладчика със сръбската куртка (да се хване някоя чистачка за тази работа) и неблагоприятността на генерала ми се стори жестока.

След като почистих, се почувствувах по-удобно в Дома. Бързах да се изтегна на леглото. В стаята заварих обитател, седнал по турски в средата на леглото си с книга в скута и цигара в уста. Бил студент по агрономство, последен семестър.

В разговора ни споменах, че току-що съм мел коридора. Агрономът се разсмя от сърце и запсува скаута:

— Я че сербез било хлапето! А на мен не смее да каже да мета! Досега не съм пипнал метла. -- И пак се разпсува.

Беше ме и яд, и смях. Значи трябваше да дойда днес, за да помета вместо този черкезин (който отгоре на туй се и хвали, че не смеели да го поканят да изгълни дежурническата си обязаност)!

Но защо да вина малкия скаут? Самият аз не смеех да се възмути пред този субект, с когото трябваше да прекарам цяла година в една стая. Разсмях се и аз. И не само не се изтегнах, а от известна почтителност към по-старшия студент трябваше да го слушам, седнал на края на леглото, чак до 10 часа, когато той стана, облече се и излезе. От него узнах, че е земеделец и че на следващите избори щял да се кандидатира за народен представител!

Когато по-късно се запознах с него и съпартизаните му — народни представители в камарата, където постъпих стенограф, — у мен се оформи ясно образът на типичния, така наречен у нас „дружбаш“.

Другари по легло

Често съм мечтал да имам за другари по легло случайни, а не предварително избрани, познати хора. Да наблюдаваш нови личности, да откриваш нови характери (приятни, неприятни, поносими, непоносими) и да ги разкриваш, да ги опознаваш все повече и повече — всичко това за мен е твърде занимателно. А особено добре това се удава, когато те са двама познати, а ти си трети непознат — и можеш да ги наблюдаваш в моменти на техни непринудени изяви.

Тъкмо това ми се случи с първите ми съквартиранти в този Дом — Гогата и Мичката (Георги Лазаров и Стоимен Мичков — и двамата от

село Рила, и двамата студенти по агрономство). Живели и друг път заедно, карали се, приятелствували — съвсем открити един за друг.

Оказаха се весели момчета. Колкото Гогата беше безцеремонен, толкова Мичката беше внимателен, любезен, дори галантен и официален. Наричаха го „изящният Мичков“. Кое го правеше изящен? Ръстът му бе трогателно малък (не повече от 135 см). Но бе напълно нормално сложен. Приличаше на човек-миниятура. На такава малка фигура дрехите не стояха кой знае колко величествено и все пак бяха елегантни. Мичков полагаше върховни усилия да ги поддържа, защото те отдавна бяха достатъчно износени. Той премрежваше старателно с черни конци задницата на панталона, за да не прозира, гладеше често дрехите си с ютията на бай Колювата съпруга и когато ги облечеше, изглеждаше наистина параден. Грижеше се много и за връзката си: „когато говорели с някого, гледали го във връзката“. Разбира се, и обувките му бяха винаги блестящо лъснати.

Но ръстът му — този нещастен ръст! Гогата веднага ни кръсти „Крачун и Малчо“. Аз, разбира се, не обръцах внимание на несъответствието във височините ни, но Мичката се пазеше да не вървим двамата по улицата. Тутакси се сещаше, че пътят му е в другата посока.

Непрекъснато заяждаха Гогата:

— Гога, я разкажи как те пердашиха в Рила, когато беше агитатор на дружбашкия кандидат за депутат!

Преди да стане студент в София, Гогата най-напред следвал в Хале (Германия), където не довършил (поради липса на средства според него; поради слаб успех според Мичката).

Веднаж се връщам късно (към полунощ) и намирам вратата заключена. Вътре долавям дрезгавия глас на Гогата. Чукам.

— Кой е?

Казвам паролата „свой“ и ми отварят. В стаята задушно, задимено и няма празно място. По леглата, по прозорците, по пода — седнали, клекнали, прави — повече от 20 души, все „свои“. А Гогата по средата, седнал по турски, разказва истории. Само Мичката лежи с ръце под главата и пуца шишове. По едно време взима думата:

— Сега аз ще разкажа една история, ама Гогата да мълчи. Млъкни, Гого! Нека чуе компанията! Ако не млъкнеш, ще те изхвърлим от стаята и пак ще я разкажа.

Накратко: имало период, когато Гогата всяка нощ се връщал пиян — бил се лекувал от настинка. Тогава Мичката взел две от дългите възглавници, облякъл ги с едно палто, турил им по една шапка и по една метла отстрани и ги подпрял сред нощ върху късите възглавници от двете страни на вратата на стаята. Изгасил лампата и оставил вратата открехната. По някое време Гогата пристигнал, пристъпил несигурно и спрял, загледан във фигурите.

— Манете се от пато — викнал той. Те, естествено, не мърдали. — На вазе кажуем, марш! — Пристъпил малко и завикал:

— Стоимене, че те наръгам! — Ту пристъпвал, ту се отдалечавал от „неприятеля“. — Вие, Стоименовци, че ме ядосате, ама че се каете! На

вазе окам, марш! — И се спуснал с бутилката, която извадил от джоба на балтона си. Хряз — по единия Стоимен, хряз — по другия. И се втурнал в стаята, която веднага заключил отвътре, без да пали електричеството. Мичков, завит през глава, си траял, а Гогата си легнал с дрехите на кревата.

— Сбърках — довърши Мичков — дето не повиках някой да види жертвите. Оти си много бабаит, ама това не са ти шваби и бая зор видя ... (Това по повод на хвалбите на Гогата, че швабите в Германия много си патили от него.)

Вътрешният ред в Дома

Начело на „Студентския дом Гешов“ стоеше Управителен комитет, в който влизаха: Евстати Гешов (един от синовете на покойните благодетели), д-р Тошко Перов (професор по хигиена в Софийския университет), Иванов (професор в Музикалната академия), един адвокат (чието име не можахме да научим) и генерал Тасев. Макар и важни по чин, повечето от тези господа бяха демократични — да не кажа мекушави. Председателят на Комитета Гешов винаги се усмихваше и гледаше към земята; проф. Иванов бе благ и снизходителен към всеки млад човек; домакинът на Дома пък, генерал Тасев, бе мек, муден и любезен (и разочарова мнозина в очакванията им за качества, присъщи на един генерал). Той се намираще в най-тесен контакт с нас, студентите; на събранията на домащите присъствуваше по право и задължение. Макар и студентът със сръбската куртка да стоеше „мирно“ пред него, останалите студенти го третираха едва ли не като свой баща и другар. Те се караха помежду си пред него на събранията, изказваха болките и желанията си и взимаха „решения“, с които „задължаваха“ Комитета за това или онова. Генералът ни слушаше, движейки устните си така, че по бузите му се образуваха трапчинки (сякаш непрекъснато преглъщаше слюнката си). Гледаше ни снизходително с помътнелия си поглед и мълчеше. Когато свършихме с нашите изказвания, речи, апели и искания (след като си бяхме отправяли едни към други обвинения, нападки, оплаквания и дори обиди), накрая и той взимаше думата, като започваше твърде отдалеч — чак от Освобождението. Припомняше речите, които са били държани във Великото народно събрание, разказваше ни за грешките на първите наши управници, изтъкваше поуката от тях и чак тогава стигаше до нашите тъжби.

След като избиеше от главите ни капризните ни искания (които според него били още зелени), той се насочваше към нова тема (така че първоначалният въпрос съвсем се забравяше и дори ставаше отегчителен и дребен). После минаваше на социализма, който наричаше неасимилируемо за българския народ чудовище. Накрая стигаше до комунизма, който бил недоразумение в общественно-политическия живот. Ако все пак е имало адепти на единия или другия, то това са били (според него) окаяни, подведени хора.

Тази стратегия на генерала в събранията ни обикновено бе провеждана от него дипломатично и тънко, но понякога съвсем несполучливо — тогава никой не го слушаше.

Генерал Тасев бе и депутат в Народното събрание. Той спадаше към мнозинството и нерядко идваше при нас направо оттам — с пресни примери, които пренасяше и в нашите разисквания. Тук намираше трибуна, от която възразяваше на опозиционните депутати, току-що говорили срещу мероприятията на правителството. Понякога тъй се разгорещаваше, че забравяше за възрастта си. Но той смяташе, че изпълнява гражданския си дълг на народен представител — че оправдава доверието, с което е облечен от народа като негов избраник. За нас той бе твърде семпъл — по военному ограничен, но симпатичен и безопасен въпреки сведенията, които достигаха до него за леви прояви на малка част от студентите.

На едно ниво под Управителния комитет бяха самоуправителните тела на Дома, избирани от домуващите. Почти се самоуправлявахме — бяхме „домова“ демокрация, но губехме много време и нерви, пък и си разваляхме добрите взаимни отношения. Педантичното спазване на наредбите предизвикваше нескончаеми заседания, анкети, крамоли. Избирахме всевъзможни комисии, създавахме различни институции, дежурства, другарски съд — неговите „прикази“ още повече утежняваха обстановката в Дома. Едва ли имаше студент, който да не влиза в някаква комисия — да не упражнява някаква власт. И всеки нарушаваше нещо и попадаше под властта на другия. Една част налагаше глоби и санкции като перпетуум мобиле, а друга ги отменяше. Другаруването ни се обръщаше във враждуване.

Преди всичко избрахме представител на Дома, който председателстваше мероприятията ни и ни представяше в Управителния комитет. Ако го поканеха, присъстваше и на заседанията на Комитета. Имаше привилегията да присъства на трапезата в дома на г-н Евстати Гешов по време на панихидата за покойниците.

След Тотю Домусчиев за председател бе избран студентът по право Начо Даскалов от село Рила. От него узнахме, че не можал да разпознае слугинята на Гешови от внучката им — толкова хубаво била облечена и изглеждала. В деня на панихидата и в Дома се уреждаше възпоминателно тържество, на което един от студентите произнасяше слово, за да изтъкне заслугите на покойните. После ни черпеха с шоколадени бонбони и захаросано жито, със специални хлебчета. Това бе пир за членовете на „коматарския“ отдел, но и фатална упокойка за един от тях, който едва бе откъснат от „за бог да прости“. Казваше се Добри (студент по педагогия), но след произшествието го наричавме „Добри панихидата“.

Изборът на оратора се предхождаше от спорове и разправии, докато се наложеше най-амбициозният. Кандидати бяха Генчо Керемидчиев (българска филология) и Тотю Брънеков (агрономство). Първият бе неутрален, а вторият — ляв. Генчо смяташе, че нему подобава да изнесе словото (като литератор), а Тотю — поради по-големия си опит и стаж в словата (като бивш организиран член в разни ученически дружества и съюзи). Решихме всеки да изготви словото си и да ни го изнесе пробно. Тогава имавме развлечението да слушаме поетичната творба на Генчо, който уж говореше за покойниците, а венчаеше подвизите на нашите възрожденци и хайдутути. Но и Тотю не му отстъпваше с крилатите си фрази

за идейността, която винаги била характерна особеност за българското племе. (Сам от Ямбол, той бе автор на едно книжле за този град, което започваше с думите „Ямбол е град на идеите“.)

След нашата намеса (която искаше да се изхвърлят превзетите пое­зии на Генчо и мъглявите идеи на Тотю) решихме от двете художествени произведения да се сглоби едно слово, което да произнесе Генчо (който имаше по-лиричен глас и по подхождаше за панихидата). Тотю се раз­сърди, но нямаше как. Генчо пък уж се съгласи, а прочете словото си без изменение. Това породи нова свада — не само между кандидататорите, а и между привържениците им.

Но най-голям конфликт породи другарският съд. Когато той се уч­реждаваше, студентът-медик (и въздържател) Пенчо Никуевски прочете един негов безкраен правилник. Заседанието за правилника бе председа­телствано от Гогата Лазаров. Разкراчен пред масата, той непрекъснато викаше:

— Малко търпение, бе джанъм. Че си кажете думата. Па и я че си я кажем.

И наистина я каза. Тя съдържаше следните дълбоки мисли:

— Другари, оти ви е тоя съд? Кого че съдите? Кого че бесите? Обиди ли те кой, зашлеви му един шамар — и така работата свършва. Шо че се излагате пред всички, кой те е напсувал и кой те е нарекъл идиот или магаре? Па оставете другото, ама кой е оня, дека че ме съди — мене че съди?

Припомних си ехидния му смях, че старшията по етажа се боял да го кара да мете. Сега той гледаше с едното си око като черкезин и чака­ше някой да вземе думата. Престраши се Димитър Москов (юрист, един от най-фанатичните радетели на въздържателната идея, който наричаше „пиячи“ и „смукачи“ консуматорите на алкохол и тютюн — и за тези оскърбления не след дълго бе повикан пред другарския съд).

Пред съда се изправи и Иван Аламанов, обвинен от Васил Агронома, задето го гонел с бастун, който имал на върха си остър шип и можел да разпори някому корема. По време на разследването Аламанът пак вдигна бастуна си, което накара другия да запиши:

— Отнемете му бастуна поне на заседанието на съда!

(Другарският съд се занима с Аламанов и по повод на първерзната му склонност да застава свършено гол пред прозореца на стаята си в Дома, за да съблазнява с „атлетическия“ си вид насрещните медицински работнички. А бе свършено кльошав.)

И аз бях привлечен от другарския съд по оплакване на Москов. И аз бях уж въздържател, но по домашно възпитание — не по идейни съобра­жения като Москов. Той бе фанатичен проповедник, а това ме дразнеше. Макар и в родния си град Сливен да се числях (още от прогимназия­та) към основателите на първото ученическо въздържателно дружество (което имаше за цел да въздейства върху крехките души на децата и да култивира у тях воля за трезвеност), по-късно дързостта, надменността и проповедничеството на някои адепти на въздържателните организации ме отблъснаха. И аз не само не се записах член на студентското въздържа­телно дружество, а при случай отпразвах и присмех към такива фанатици.

С крива, хлевоуста дързост, с детинска заядливост и високопарни фрази Москов непрекъснато се заяждаше с пушачите и гнусливо осмиваше пиещите. А когато възмутено му подхвърлих, че някои уж трезвеници са по-пияни в самооблащението си и по-гнусни в сквернословията си и от пияниците, той направи оплакване за оскърбителни намеци. Не си спомням присъдата на другарския съд, но мисля, че ни прикани към помирение. Изглежда, че председателят на съда Захари Бъчваров и членът Пенчо Никоевски (и двамата въздържатели) са намерили у мен смекчаващи вината обстоятелства. Помирих се, разбира се, но при условие, че пред мен Москов няма да проповядва, понеже в живота си съм преситен от проповеди.

*

Да кажа няколко думи за червените шапки, тъй като бяхме пионери за носенето им в България. Те бяха въведени от т. нар. ВНСС (която аббревиатура означава Български национален студентски съюз) „Христо Ботев“ — казионна националистическа организация. Макар и огромното мнозинство от студентите да беше неутрално или ляво настроено, почти всички студенти наложиха червени шапки. Те се оказаха твърде удобни пред скъпите меки касторени или филцови шапки или гарсонетки. А и под тяхната закрила почти всичко бе позволено. Студентите си бяха извоювали някои „свободи“, които сега са червените шапки „санкционираха“. На „студенцията“ много не се придирваше. Освен с триколюрни лентички червените шапки бяха снабдени и с по един шнур с различен цвят в зависимост от факултета: гълъбов (Историко-филологически факултет, чиито науки — филология, история, философия, педагогия — бяха невинни и безметежни като лазурното небе и кротки като гълъби), тъмносин (Физико-математически факултет, чиито науки — положителни и екзактни — са спокойни и дълбоки като синьото море), бял (Юридически факултет, защото такава е истината и неопетнената правда), черен (Медицински факултет, напомнящ смъртта, от която медицинската наука ни измъква), зелен (Агрономо-лесовъден факултет, стоящ най-близо до природата), морав (Ветеринарно-медицински факултет, напомнящ мораво-червената кръв на животните) и жълт (Богословски факултет като обкованите със злато икони, иконостаси и олтари и обшитите със злато свещенически одежди). Студентите от втория университет на София (Свободния) въведоха зелени шапки. Но казионността, от една страна, и суетността, от друга, отидоха по-далеч и студентските шапки се снабдиха с по още един атрибут: в зависимост от курса, в който следваше студентът, той можеше (по подобие на офицерите) да поставя по една звездичка за всяка година от следването си, така че студентите по медицина от шести курс нареждаха по перифериите на шапките си по шест звезди! Моят колега Петканчин обаче измисли друго, по-скромно средство за това отличие. Макар и да не беше пушач, и той бе до известна степен опозиционно настроен към непримиримите въздържатели, така че вместо звезда нанесе върху шапката си на същото място, където обикновено се слагаха звездите, по една дупка от цигара.

Само по-внимателният наблюдател можеше да забележи, че в Дома „Гешов“ (макар и най-студентски) влизаха и излизаха най-малко червени шапки. Тук бяха бъдещите бонсисти — най-силната опозиция на БНСС.

Когато и да мина сега край нашия истински Дом, не мога да не си спомня с тъга за славните години, прекарани в него, и да не ми се свие сърцето от жалкия вид, който той има понастоящем. А той можеше и сега да бъде един образцов студентски дом — със своя физиономия, история, традиция. Поради пионерската му участ съдбата на този Дом е твърде поучителна.

СПОМЕНИ ЗА ПИСАТЕЛЯ ДИМИТЪР ДИМОВ

Приятелството ми с Димитър Димов датира от асистентските ни години. Често правехме събрания, на които излагахме нашите „асистентски“ искания. Асистентството в университета бе една преходна длъжност (нали всеки асистент се стремеше към професорското звание), но (по много причини — и обективни, и субективни) младите асистенти често се застояваха по-дълго време на нея, докато ги огрееше щастието. Това „щастие“ (при единствения ни тогава университет) се състоеше главно в случайната смърт на някой от професорите, за чието място се откриваше доцентура. И (за да не разчитаме само на този изход) ние, асистентите, се събирахме по различни поводи, за да напомняме за себе си. Ту пледирахме за общинско възнаграждение (каквото се даваше на столичните учители), ту настоявахме за разни права (които да увеличат тежестта на думата ни), защото не всякога научните ни постижения бяха достатъчни, за да имаме онова самочувствие, което трябваше да ни крепи при безперспективността, която се носеше из въздуха в онова време на репарации, стагнация, безработица и какво ли не още. Настоявахме за достъп и на асистентите на институтските съвети; искахме и ние да получаваме безплатно всичките издания на Университетската библиотека (поредица от учебни пособия, издавани от самия университет); борехме се срещу тенденцията да се ограничи достъпът на доцентите в академичния съвет (макар и самите ние да си оставахме асистенти); искахме задгранични научни командировки за специализации и много други тям подобни искания.

Димов не беше „боек“, но живо и с нерв участвуваше във всички асистентски акции. Там се и опознахме. Макар и само лично (между колеги), а не публично (на събранията) той споделяше рядко логични мотивировки при всички тези акции. Неговата теза бе, че един асистент (измежду всички други културни дейци) проявява най-голяма скромност и издържливост, защото (макар и беден като „църковна мишка“) носеше онзи идеализъм, който създава учения и гражданина. Без тези негови качества какво би станало с бъдещата ни наука и университет?

След дълги перипетии бе осъществена възможността и Димов да отиде на научна специализация (в Испания).

При разговорите ни по най-различни въпроси и проблеми Димов се проявяваше като философ. Той всякога анализираше нещата от някаква

философска или социологическа гледна точка — както проявите на отделните хора, така и събитията на нашата епоха и в нашата страна. В основата на тези негови разсъждения прозираше кристална логика. Той разговаряше не конвенционално, а концепционно. Заглеждаше се в някоя личност и тутакси извличаше проста характеристика, от чиито позиции предсказваше и обосноваваше всяка подбуда. За страничния наблюдател изглеждаше затворен в себе си. Но той резонираше активно към всеки външен (дори и случаен) човек, само че това можеше да узнае само онзи негов събеседник, който бе близък до личността и душевността му. Трябва да призная една моя слабост: аз го провокирах за най-различни изказвания, а той ги правеше без задръжки. Това бе забавлението ни при всяка наша среща. В паметта ми са запазени цели характеристики на тогавашни професори, доценти, негови колеги-асистенти, писатели, общественици, а по-късно и на най-обикновени, случайни хора (летовници из почивните станции, по крайбрежието и др.). Така че, когато се появиха книгите му *Поручик Бенц* и *Освдени души*, аз съвсем не бях изненадан.

Изненадан бях обаче една вечер, когато го срещнах зад паметника „Цар Освободител“, близо до пресечката на ул. „Цар Шишман“ и бул. „Руски“. Димов бе силно възбуден, зачервен и (като никога) разговорлив по своя инициатива.

— Какво има? Защо си така развълнуван? — запитах го аз.

— Мани, мани! Разсипаха ме! Идиоти! Бил съм биологичен! Токущо се разглеждаше романът ми *Тютюн*. Отхвърлиха го. Но аз няма да им се дам!

Такъв Димов виждах за първи път.

— Чакай! — казах аз. — Романът нали вече е роден? Никой не може да спре живота му. А ти го роди с мъки. Биологичен ще бъде, разбира се — няма да е абиологичен!

Димов се засмя.

— Благовест, само ти си вярвал всякога твърдо в качеството на книгите ми. Добре, че те срещнах.

— Защото те съдържат не книжни, не съчинени неща, а са създадени от твои вътрешни виждания, които всякога са ме занимавали. Може би защото те познавам, но аз знам, че героите ти се вълнуват и дишат като тебе. Но какво става? Отпечатан ли е вече?

— Ще ти дам да го прочетеш — моя авторски екземпляр, още неброширан. Ще им дам аз да разберат — продължи Димов вече поутихнал. Димов — коректният, съдържаният, ... щял да им даде да разберат! Не, той знаеше, че това ще стори романът му — чрез читателите. И го стори.

Когато бяхме веднаж в Балчик на почивка, романът още се пишеше. Тогава Димов по цял ден ми разправяше колко го измъчвала Ирина.

— Искам да я унижа като жена, но не ми дава сърце. А нищо не може да ѝ помогне — дори и аз. Гледай тази актриса! Не ти ли прилича малко на Ирина? — И той ми сочеше актрисата Х., която още не бях виждал (била от провинцията). — Има нещо първично в нея — продължаваше Димов. — Не е красива, но вълнува.

Лежим на пясъка, а до нас лежи и премигва на слънцето бившата ми студентка Ю. П., която измени на химията (тогава им преподавах висша

математика) и по фамилни влечения се обърна към театъра. Димов ту я гледа, ту се обръща към мен и мърмори:

— Какви „зли“ очи има, а е привлекателна. С тия очи тя се брани, защото я гледаме. Ще я опиша някъде. Интересна жена е Ю. Нейното бягство от химията — първата ми любов [още като ученик Димов имаше в квартирата си собствена химическа лаборатория и искаше да следва химия, но баща му го принуди да следва медицина и затова попадна на ветеринарството], прилича на моето раздвоение между наука и писателство. Но те са свързани, както е свързано всичко в живота. Само му дай благоприятна обстановка, и ще се насочи в съответно направление. Но тия нейни „зли“ очи не ми дават мира. Тя ме отклонява от Ирина. Тя е съвсем друга. Хайде да отидем при актрисата. Ирина е повече у нея.

Ето, това е биологичното у Димов. Той раждаше образи — живи, характерни, специфични. Той ги носеше в себе си, отглеждаше ги, като притуряше към тях онова, което извличаше от хората, които го вълнуваха — бивши колеги, студенти и студентки, посетители в ресторантите и кафенетата, нови познати от срещи и гостувания...

Скоро след случката зад паметника „Цар Освободител“ заминах за Боровец на почивка. Там беше и Ана Каменова. Запита ме какво ново има в културните среди (защото тя бе напуснала София по-отдавна). Казах ѝ, че скоро ще се чуе за най-голямото литературно събитие у нас — романът *Тютюн* е вече отпечатан и ще бъде пуснат по книжарниците.

— Той бе отречен на обсъждането в нашата секция — каза тя. — Аз не съм го чела; чувала съм за него, но той има много противници.

— Бил „биологичен“, нали? — вметнах аз.

— Това е може би най-малкият му недостатък. Димов е даровит, но е малко труден за четене. Ще видим.

След това излезе прословутата статия „За романа *Тютюн* и неговите злополучни критики“ във вестник „Работническо дело“.

Една заран телефонът ми иззвъня. Обади ми се проф. Петко Стайнов — съпругът на Ана Каменова. Узнал от жена си, че съм чел романа и че съм бил ценител на Димов. Във вестник „Литературен фронт“ искали да поместят отзиви от различни среди — от обикновени граждани, ненамесени в литературния живот, от читатели на романа *Тютюн*. Помоли ме от името на жена си да напиша и аз някакъв отзив. Отговорих му, че такова нещо няма да направя. Не желая един „непосветен“ като мен да се бърка там, където не му е мястото. Но, казах аз, все пак имам мнение по въпроса и то се състои от едно единствено изречение. Ако то бъде отпечатано, бих приел под него да стои името ми.

— Какво е то? Кажете го! — запита проф. Стайнов и аз сякаш виждах познатата му усмивка.

— Крупното не се мери с дребното — заключих разговора по телефона. Разбира се, това мое мнение не се появи между отзивите.

По време на споменатата ни почивка в Балчик Димов бе много неспокоен. Искаше да се прибере, за да продължи работата си върху *Тютюн* в обстановката на повече удобства. (Знае се, че той пишеше с лявата си ръка в обратен наклон, с едри знаци.) Един ден ме извика, за да

се сбогуваме, защото си стягал куфарите за заминаване. Срещнахме се, поприказвахме и той се разколеба.

— Дали да замина? Нещо ме задържа тук и не зная какво е то, но изглежда е свързано с някои типажи (ти знаеш кои).

И не замина този ден. След два дни отново реши да замине и вече бе поръчал лодката, която щеше да го откара на малкото пристанище. Придружих го дотам. Пак разговаряхме и пак не замина. Върна се от пристанището с куфарите. Чак след още няколко дни узнах, че вече наистина е заминал. Но този път не ми се обади.

Такъв си беше Димов. Някой ще каже колеблив, непостоянен. А аз ще притуря: скептичен към всичките си дела. Един Хамлетов образ — изтерзан по много причини творец.

Не ми се ще да пропусна едно обсъждане на романа *Тютюн* в салона на Студентското кино от името на някакво читалище. То се ръководеше от сегашния председател на Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина Георги Димитров-Гошкин. На трибуната освен самия Димов имаше непознати за мен лица. Там беше и другарката Югова, която познавах, защото сме съседни. След словото на председателстващия и разказа на самия Димов за написването на *Тютюн* думата бе дадена на присъстващите за въпроси и изказвания. Въпросите заваляха като порой. На масата на председателя се натрупа камара от листчета. Техният приток не секваше. Димов ги подреждаше, притискаше ги и от време на време ту се усмихваше, ту се изопваше и гледаше с късогледите си очи нагоре, като все притискаше купчината листчета. Най-после бе предложено да се прекрати постъпването на въпроси.

Едно след друго се зачетеха въпроси от най-различно естество. Едва ли имаше човек в залата, нежелаещ да влезе в контакт с любимия писател, който тъй много ги бе раздвижил с романа си. Особено интересни бяха въпросите на онези, които познаваха една или друга среда, един или друг живот — случки, описвани в романа (най-вече на участници в партизански отряди и работници в тютюневи складове). Имаше и куриози. Един възрази, че не било вярно това, което Димов пишел (че партизанките им шиели копчетата — те, партизаните, сами си ги шиели). Друг намери, че Спасуна не е техният тип комунистка и че било неправилно положителният герой да е окарикатурен, а отрицателният — идеализиран.

Димов слушаше, сякаш беше безпомощен. Философът, художникът Димов знаеше много добре какво не разбира читателят, но той знаеше и какво разбира — и се разпъваше на кръст. Той се разпъваше всякога, когато трябваше да вземе някакво трудно решение, защото в съзнанието му непрекъснато се появяваха аргументи „за“ и „против“. Той виждаше живота всестранно (и отвън, и отвътре); виждаше го през призмата на разностранната си собствена, твърде културна личност.

По едно време взе думата и другарката Югова. Когато председателят я покани пред пулта и щеше да произнесе името ѝ, тя сложи ръка пред устата му и каза „Танева“, защото тя искаше да говори за времето, когато се с казвала Танева. Тя сподели, че нейните спомени от онова

време се намират в романа *Тютюн*, въпреки че никога не ги е споделяла с автора.

— Като че ли Димов е бил сред нас. Толкова истинно, правдиво е описано всичко. Толкова близко наше . . .

Стана и Димов, за да отговори на въпросите, и погледна уморено публиката.

— Всичко това — показвайки купа от листчета — е толкова много, толкова кондензирано, толкова лично и общо, че за да му отговоря, е необходим труд, не по-малък от самия роман. Но аз ще го взема предвид.

От добросъвестност той го взе предвид. Но сгреши, че не издаде своя труд в отделна студия, а се опита да го прише към романа си. Това пришиване бе направено изкусно — както майсторът Димов можеше да стори това. Но той се поддаде на желанията на „живите“ си герои и читатели, вместо да остави да се наложи авторитетният творец с неговите художествени стимули. Тази грешка Димов нямаше да извърши втори път в романа.

Някой може да каже, че той я извърши в драмата — с втората си пиеса *Виновният*, но в този жанр той експериментираше и съвсем нямаше претенции, че пише драми.

Но ето че дойде първият преглед на българската драма и комедия. Димов ми каза:

— Ще взема участие и аз в прегледа. Без претенции. Намислил съм една сатира. Нито драма, нито комедия, а скромна сатира, която искам да нарека по маниера, по който за някоя жена се казва, че била „с минало“. И я написа под заглавие *Жени с минало*. Игра се в Театъра за младежта. Но с нея се случи нещо забавно. Много се говори за нея, но тя не бе отпечатана. Тя бе особено явление по онова време — не само за нашия театър, но и в чужбина. Когато бе поставена и се игра в Съветския съюз, там бе отпечатана.

— Тогава — ми разказа Димов — се обърнах към мен, за да им дам ръкописа за отпечатване. — Преведете го от руски, им казах аз.

Преди написването на втората си сатирична драма *Виновният* Димов ми каза:

— Имам намерение да напиша една пиеса (пак в рамките на сатира), при която да спазя стриктно трите единства: на място, време и действие. Дали ще оживее на сцената? Много съм любопитен. Непременно ела да я видиш, когато я свърша и се постави.

Дойде примерата и Димов ми даде три билета. Още след първото действие в жалкия салон на театъра (бившето кино „Славянска беседа“) ме запита за мнението ми. Казах му, че научният метод не е за пред хората (имах предвид широката публика), и продължих:

— Но аз (а, вярвам, и много други) се радвам на смелостта ти да твориш „без претенции“, защото всички знаем, че претенциозното идва после.

Но ето че с него се случи онова, което никога не биваше да се случва. Все едно Нилс Бор да бъде назначен например за кмет на Копенхаген! Който познаваше Димитър Димов — деликатния, безпомощния Димов, не би допуснал никога той да бъде поставен на един толкова отговорен и суров пост: председател на Съюза на българските писатели! Той се реши да играе тази роля, но тя се оказа много тежка дори като роля.

Ще завърша тези спомени (други — може би друг път) със следната добавка:

Веднаж се срещнахме на трамвайната спирка до паметника на Патриарх Евтимий. Той се връщаше къщи на ул. „Кръстю Сарафов“, а аз отивах към факултета до Двореца на пионерите. Димов носеше и под двете си мишници по няколко тома книги. В трамвая ги разгледахме. Беше накупил всичко новопристигнало и отпечатано у нас върху... кибернетиката. Имаше и книги върху новите идеи във физиката и химията, както и някои философски студии. Заглавията им не помня. Помня само, че той сподели с голямо безпокойство, че (ако не следи от време на време новото в науката и философията) ще обеднее и не ще може да напише нищо повече — ни в науката, ни в литературата.

— На нас, писателите, това ни липсва. Малко четем, малко знаем. Особена слабост на някои наши писатели е, че не знаят нито една философска система.

И продължи:

— Всичко в изкуството трябва да се постига с абстракция, защото тогава то е най-конкретно. Художеството в изкуството е една абстракция, но в творческия смисъл — не в смисъла, в който го разбират догматиците. Ние, писателите, трябва да се стремим към абстракции, както това прекрасно са постигнали математиките. А се оказва, че — въпреки абстрактността — именно математиката (и то висшата) отразява практиката.

За да потвърдя това негово схващане (до което бе стигнал чрез самостоятелни разсъждения и съзерцания), му цитирах Вайерщрас: „Математик, който не е и малко нещо и поет, никога не ще бъде съвършен математик.“

ТРИТЕ Д-ТА

В ония времена, когато бяхме млади асистенти по математика (само трима на шест катедри) и всеки от нас водеше упражнения по няколко дисциплини (при това всеки час нови упражнения, понеже нямаше групи, за да се повтарят, а упражненията се водеха в една единствена група — колкото и да бяха студентите в даден курс); когато извънредният труд на асистентите не се заплащаше (така че, ако някой от нас заминеше в задгранична научна командировка, другите двама го заместваха на идеални начала — с което дисциплините, по които водехме упражнения, се увеличаваха, за да станат в някои изключителни случаи дори шест!) — в това отдавна отминало време, повтарям, имахме голямо самочувствие, че

сме асистенти в университета! И може би то се дължеше тъкмо на това, че вършехме толкова голяма и така разнообразна учебна работа. Пък и нали из нашите среди (че из кои други?) щяха все пак да излязат на бял свят бъдещите доценти и професори, макар и тази перспектива да изглеждала твърде далечна при единственото тогава висше учебно заведение в страната. Вследствие на това ние си оставахме асистенти в течение на дълги години. Едва с откриването на Висшето техническо училище в София през 1943 г. това състояние на нещата до известна степен се промени (тъй като някои доценти преминаха към него и освободиха места за нашето хабилиотиране). И не само в математическата специалност — същото бе положението и във физиката, химията, геологията, биологията и др.

Но думата ми е за самочувствието и гражданската ни смелост от това, че сме асистенти. Ние охотно вземахме участие в разни протестни акции, чиято цел бе не само да се бранят асистентските ни интереси, но и да манифестират разбиранията ни по общоуниверситетските въпроси. Тези акции се предшестваха от събрания, устройвани от асистентите на всички факултети, където изказвахме мненията си (друг въпрос е дали някой от висшестоящите искаше да ги чуе). Там избирахме разни комитети, които да доведат мненията и решенията ни до съответните органи, инстанции или длъжностни лица, предизвикали нашия протест или негодувание.

Един постоянен „оратор“ на тези асистентски събрания беше асистентът при катедрата по органична химия на нашия факултет Димитър Иванов Далев. Към него се присъединяваше и асистентът доайен Даки Йорданов от катедрата по ботаника и не на последно място моя милост. И това даваше повод комисията, съставена от трима ни (която биваше избирана на събранието да занесе пряко асистентския протест на съответното място), да бъде наричана шеговито „комисия на трите Д-та“. Веднаж протестирахме, че образцовите гимназиални учители (над които смятахме, че стоим — макар и да не бяхме положили държавен изпит, а ставахме асистенти направо от студентската скамейка) получаваха по-голяма заплата от нашата и настоявахме и нам да се изплаща възнаграждението, което столичната община даваше на образцовите учители. Възразяваше ни се, че ние сме обучавали не само столична учаща се младеж, а такава на цялата страна — следователно само държавата ни била задължена. Друг път протестирахме, че се прекрати традицията и ние, асистентите, да получаваме безплатно всички университетски издания (а тази привилегия оставаше само за изданията на факултета, към който принадлежим). Трети път пледирахме за по-чести задгранични командировки с научна цел (специализации), които по онова време ставаха по веднаж на всеки пет години, като се изреждахме по факултети и специалности.

В този фрагмент от историята на университета искам да разкажа за един протест пред тогавашния ректор проф. Богдан Филев. Той бе автор на проект за членове на академичния съвет повече да не се допускат доценти (а само професори).

Макар и да не бяхме доценти, чувствувахме се потенциално засегнати от този проект и съчувствувахме на колегите-доценти за проектираната дискриминираща ги мярка.

Колкото и парадоксално да звучеше, в защита на доцентите се явихме именно ние, асистентите — и то не кой да е, а „трите Д-та“.

Филов се изненада от целта на нашата „аудиенция“:

— Че защо се занимавате с този въпрос? Вие сте асистенти!

Този отговор на „магнифициенца“ бе „прозаичен“ от логическа гледна точка.

— Защото — осмелих се да кажа аз — намерението да се отнеме правото на доцентите да бъдат избирани за членове на академичния съвет е несправедливо и оскърбително за наши колеги.

Филов ме изгледа с отвращение. Той никак не харесваше младоци да се месят в свръхвърховните сфери на университетските дела. Спомням си, че той бе направил бележка (да не кажа мърмене) на асистента си Димитър Димитров (сега професор и академик), задето разговарял твърде „колегиално“ с чужденците-гости, дошли в България по покана (повод беше някакъв археолог — гост на Филовата катедра).

— Това не е ваш проблем — продължи отново със суров тон Филов и махна с ръка (жест, че трябва да го освободим).

Тогава другите двама (Даки и Далев) обърнаха внимание на ректора, че това становище е решение на асистентството на всички факултети, а ние сме упълномощени да го доведем до знанието на ректора, а чрез него и до академичния съвет.

Въпреки подчертаната недружелюбност, с която бяхме „търпяни“ в кабинета на Филов, и не по-малката досада, с която той ни отпрати, нашият протест хвана място и становището ни бе възприето от повечето професори — членове на академичния съвет. Проектът на Филов се провали.

Непосредствено след войната „трите Д-та“ се запазиха (но вече не за протести, а за провеждане на новата отечественофронтowska политика). Само че сега те се състояха от инициалите на имената на Даки, Далев и Дацев (които съставиха първия отечественофронтowski комитет при Физико-математическия факултет).

Дали сега няма проблеми, по които следва (ако не да се протестира, то поне) да се дискутира? Да се отстояват някои общоуниверситетски становища, па макар и не от състави като „трите Д-та“?

ДВЕ СЛУЧКИ СЪС САМОЛЕТ

Предстоеше ми да пътувам до Бургас. „Домът на учителя“ уреждаше конференция с учителите по математика от целия бургаски окръг, на която трябваше да изнеса беседа. За да спестя време, наложи се да пътувам със самолет. Билета си взех предния ден, а на сутринта щях да отлети. Беседата бе насрочена в 3 часа след пладне.

Пристигнах на летището, показах си билета и се запътих с групата към самолета. Той бе вече готов — моторите му бръмчаха. Дежурният

пилот стоеше до мостика и пропускаше пътниците. Когато дойде и моят ред, той ме отстрани от мостчето с думите:

— Вие няма да летите. Самолетът е само до Пловдив. Всички пътници са само за Пловдив и Асеновград.

— ?!?

— По-бързо, моля, че самолетът отлита!

— Как така няма да лети? — запитах аз. — Нали ми е издаден билет още вчера?

— Те не са знаели, че самолетът е само до Пловдив, пък и Вие сте единственият пътник за Бургас. Самолетът няма да лети за Варна.

— Но той е за Варна по разписание — казах аз.

— Освен това — продължи дежурният — Варна не приема.

В тези няколко секунди разговор долових, че дежурният пилот ми изведе три причини, за да не лети: самолетът бил само до Пловдив (въпреки разписанието), бил съм сам пътник и Варна не приемала. Счетох решението на екипажа да не лети по-нататък от Пловдив за своеволие. Предупредих твърдо:

— Няма да летите, докато не се върна! Ще проверя какво мисли по това директорът на гражданското въздухоплаване. Аз днес трябва да бъда в Бургас, и то навреме, защото ме очакват 200 души учители за беседа.

Тръгнах към аерогарата. Поисках връзка с директора. Първоначално не ми даваха — тези, които ме пуснаха на летището, не ме предупредиха, че няма да лети, и сега се изненадаха от решението на екипажа. Но, изглежда, се солидаризираха с него.

След настояването ми (при което стана нужда да спомена, че ще търся отговорност) връзката ми бе дадена. Директорът на въздухоплаването, когото намерих по телефона вкъщи, ме замоли да се обади диспечерът. След момент чух покана:

— Пътникът за Бургас да се отправи към самолета!

Въпреки че вече целият самолет се тресеше, готов за отлитане, той бе задържан и аз се качих. Както и следваше, бях огледан от останалите пътници: „Кой ли е този, дето задържа самолета?“ Разгърнах вестника и се зачетох. Но не възприемах. Разсъждавах за случката. Но това не трая много, защото все пак до Пловдив имаше половин час летене. Там може би ще стане ясно дали от Пловдив има пътници за Бургас и Варна? Постепенно се увлекох в четенето (мисля, че беше „Стършел“) и не забелязах, че половината час е изминал, а ние не кацаме. Стори ми се, че публиката се разшава, но не обрънах внимание. А ние летим ли, летим ... По едно време погледнах през прозорчето — море! Да, да, морето — и край него градът. Почнахме да се приземяваме — Бургас! Оказа се, че не Варна, а Пловдив не приемал в последния момент, та се наложило да летим чак до Бургас.

По-нататък се знаеше какво ще стане. Пътниците, които бяха за Пловдив и Асеновград, трябваше да бъдат подслонени и хранени в хотела, в който отседнах и аз, докато Пловдив ги приеме. А пилотите, които бяха в същия хотел, колчем минеях край мен, се усмихваха и подмятаха:

— Вие и над времето се наложихте, а и с компания пътувахме до Бургас. Иначе щяхте да бъдете сам в самолета.

— Сам, но прав! А вие как ще се оправите?

*

Този път трябваше да лети до Пловдив. Беше неделен ден. Беседата ми бе насрочена за 11 часа. Снабдил се бях с билет за самолета пак от предния ден, но и този път бях спрял — вече от чиновника, който даваше пропуск към летището:

— Вие няма да летите. Самолетът пътува направо за Варна.

— ??!

— В Пловдив няма престой.

— Как така? Нали ми е издаден билет?

— Издаден е, но сте сам. Само за един пътник самолетът няма да каца в Пловдив.

— Но по разписание трябва да кацне.

— Няма кой да го приеме.

— Защото сте съобщили, че няма да каца. А на мен защо не съобщихте своевременно, че няма да лети?

— Да са Ви съобщили!

— Но не са.

— Няма смисъл да разговаряме. Самолетът вече излита.

— А как ще пристигна в 11 часа в Пловдив, като сега е 9 и половина, а беседата ми е насрочена за 11 часа? Учителите от целия окръг ще ме чакат.

— Това не зная. Ето, самолетът отлетя.

— Моля, дайте ми връзка с директора на гражданското въздухоплаване, другаря Белухов — така се казва той.

— Какъв смисъл има, като самолетът излетя?

— Дайте ми връзка с другаря Белухов!

— Служебно не можем да Ви дадем връзка.

Отидох на обществения телефон и избрах номера на директора. Беше си у дома. Описах му новата ситуация, в която попаднах — след оная с Бургас. Каза ми да не се безпокоя — ще отлетя. След минута-две чувам името си:

— Пътникът за Пловдив да се отправи към летището!

Излязох на аерогарата и гледам, че един самолет кръжи над летището и се приземява. Към него бързо се задвижи мостикът. Допряха го до върнатия от въздуха и кацнал самолет и аз се качих по него. Отново главите на всички пасажери се бяха обърнали към влизания пътник, заради когото самолетът се бе върнал от небето.

Седя си аз и си мисля за постиженията на техниката и постиженията на администрацията ...

ЗАНАЯТИ

Има занаяти най-различни:
има обущари и седлари,
има и пчелари, и лодкари,
има и зидари, и огняри
— занаяти скромни и прилични.

С тях наред обаче тихом тичат
други -ари, други гадни твари.
Те са ден и нощ във надпревара,
който свари, той да натовари.
Тях със друго име ги наричат.

Те минават също за другари.
Те са даже с ревност по-голяма
— вършат работа поне за двама,
винаги са в тон — във вярна гама.
Ала вижда се, че са слугари!

ТОШКО (1967)

Малцина знаят що е болничен режим. Осъденият на такъв търси и най-дребния повод, за да се развлича. Посрещането и изпращането на сестрите (които идват за разни манипулации — инжекции, лекарства и др.) става някак си по-интимно; появата на санитарките е събитие, не толкова деликатно. Лекарските визитации пък се посрещат с най-будно критично чувство. Кръвопускането (инжекциите и тям подобни, колкото и неприятни да са) внася своего рода разнообразие, а разговорите за спорта, футболните мачове, политиката и човешките интимности запълват всичкото останало време — чак докато настъпи режимът за дневната почивка или се угасят лампите за спане. Що се отнася до посещенията (два пъти седмично), те се посрещат различно — за едни са очаквани, за други (особено за боледуващите по-продължително време) — безразлични, а трети се вълнуват. За болните те най-често са изморителни. След такива посещения почти всеки покачва температурата. Само останалото време за контакт между болните в стаята решава дали пребиваването им в болницата ще бъде по-леко или по-трудно — независимо от болестното им състояние.

В нашата стая, в която се помещаваха десетина легла, се бяха случили по-възрастни хора. Само Тошко бе млад — около 25-годишен. Но като се вземе предвид, че бе недъгав, лесно могат да се разберат младежките му вълнения. Вследствие на тежко заболяване и погрешно лекуване ходеше с патерици. Краката му бяха изсъхнали, но от кръста нагоре имаше изглед на напълно нормален момък — широкоплещест, с хубаво, изразително лице, черни очи и черна гъста коса. Лежеше срещу моето легло и непрекъснато се гледахме. Често търсех повод да го заговоря — да го занимая с нещо, което да го заинтересува. Отзоваваше се и проявяваше начетеност, вродена интелигентност и остра критичност. Най-често тя се

изразяваше в едва доловима ирония, придружена с усмивка — намесваше се в разговорите на възрастните, като говореше тихо и сам на себе си, без да показва, че участва в разговора им. Изглежда, схващаше, че все пак го чува, а бележките му не са изказани съвсем напразно.

Но той често въздишаше и от време на време удряше леглото си ту с едната, ту с другата си ръка. Нерядко стенеше в съня си.

Една сутрин изрече едва чуто:

— Ох, не ми се става, много ме мързи. Няма ли кой да ме умие?

Друг път промълви:

— Ох, тежко ми е! Боли ме . . . , какво ме боли?

А веднаж, пак тъй сломен и тъжен, само простена:

— Ох, много ми е мъчно!

Наистина тези стонове бяха твърде редки. Общо взето, Тошко проявяваше бодрост. Изпускаше ги само когато в стаята нямаше лекар, сестри или санитарки, а останалите болни разговаряха помежду си и нямаше кой да го чуе. Наопаки, в присъствието на медицинския персонал той не пропускаше случая да бъде общителен и дори закачлив. Поради това още с влизането санитарките обикновено се обръщаха към него на висок глас:

— Тошко, хайде ставай! Стига си лежал!

Тошко ги изглеждаше снизходително, сваляше с ръце изсъхналите си крака от леглото и ги обуваше с високи, твърди обувки, за да ги крепят. След това подскачаше от кревата, за да се изправи, и посягаше към двата си специални бастуна, които при вървежа се опираха на лактите му. Това се повтаряше всеки ден. Единственото развлечение, което не пропускаше, бе да стои в трапезарията пред телевизора. После се оплакваше или от болки в очите и главата, или от безинтересното предаване.

— Не те привързва — казваше ми той. — Друго е, когато четеш книга. Там авторът те вмъква сред героите си и не си сам: участвуаш в живота им.

Схванах. На Тошко му липсваше личен живот и той искаше да живее чрез живота на заобикалящите го. Да участва в онази обмяна на мисли, които ги вълнуват — на неща, които им се случват. Затова помолих главния лекар да зачисли в нашата стая при първия появил се случай някой новопостъпил по-млад болен. Когато такъв бе пратен, сам Тошко извика живо:

— Да го оставят тук, в нашата стая!

Настаниха Ценко (така се казваше новият) до моето легло. Беше студент, малко по-млад от Тошко. Боледуваше от ставен ревматизъм, беше слаб, но свеж и много красив. Доведе го, като го крепеше, съвсем младомиче. Оказа се общителен и разговорлив. Макар и да не му бе позволено да става много от леглото, придружаваше Тошко до залата с телевизора. Пристъпваха едва-едва: единият с патериците, а другият, като се опираше в него. Така Тошко вече имаше другар. Ценко беше сериозен и посветен в много въпроси — момче, интересуващо се от всичко, включително спорта и спортните майстори. С часове разговаряше с Тошко.

Но младото момиче посещаваше Ценко не само в приемните четвъртък и неделя, а и в други дни — даже и вечер се вмъкваше някак си без

разрешение и седна на леглото на Пенко. Разговаряха дълго, като си държеха ръцете. В такива моменти Тошко гледеше настрани — дали тях да не смушава, или да не се смушава сам? Момичето беше очарователно и привлекателно, невъзможно бе да не спреш очите си на прекрасното му лице. Самото то оглеждаше леглата и спираше погледа си върху Тошко. Той почна да се смушава, стана неспокоен. Сега вече той също търсеше да хване погледа на момичето. Скоро изчерпа интереса си към разговорите с Пенко и започна да очаква с нетърпение идването на момичето.

Веднаж момичето дойде, когато Пенко бе на някакви манипулации. То седна на леглото му и зачака. Тошко стана съвсем неспокоен. Той искаше да забавлява момичето, докато Пенко се върне, но не смееше. Мина дълго време, а Пенко все го няма. Тошко не издържа повече седенето си в леглото, легна по гръб и тихо простена:

— Ох, тежко ми е! Боли ме ..., какво ме боли? Сърцето ме боли!

Не бе едно нещастieto на прикования към леглото ...

БЕКЯРСКИ НЕСРЕТИ (1967 – 1968)

Животът създава всевъзможни ситуации. Повечето тъжни. Но хората се примиряват. И ние със сина ми се примирихме и горе-долу нагодихме към бекярската си несрета. Даже дръзнах да вляза в кухнята, където са свещенодействували нашите майки, сестри и съпруги. И не само влязох, но и (в началото боязливо, а сетне и по-смело) позаготвих. Веднаж курбан, друг път кюфтета, боб и леща, разбира се, а даже и кадаиф, и мляко с ориз. След като ги сервирах обаче, май гледах да не бъда при сина си, когато ги вкусваше, но скришом наблюдавах изражението му. Все по-рядко се случваше да се дръпне назад от масата, да каже (със закъснение), че не е гладен, и да запали цигара. Моите ястия започнаха да му харесват и той ги ядеше, вместо да ги хвали.

Почнах да се увличам и да прекалявам. Впуснах се, както се казва, във висшето готварство. Направих млечна супа (1 л прясно мляко, 50 гр. прясно масло, 50 гр. брашно, 2 яйца, 150 гр. сирене), но стана не супа, а каша, която той не яде, понеже сладняла. Веднаж, за да разнообразя менюто, реших да наготвя нещо по-класическо — свинско със зеле, което (както си спомням от детството) винаги е било вкусно, сготвено от майка ми. Даже имах амбицията това да е подготовката към бъдещия ми шедьовър, който мегаломански планирах да бъде „пуйка със зеле, кестени и стафида“!

Почнах да блуждая из възпоминанията си, докато майка ми приготвяше това класическо ядене.

— Жена! — ще каже баща ми. — Свинското май е с повече сланина. Тури повече зеле!

Майка ми почваше да трака със сатъра по дъската за кълцане на месо, нарязвайки зелката. От време на време въпреки увлечението ми в играта не забравях да грабна по някое чуканче, а и от златното сърце на втасалата зелка. По-сетне до мен достигаше миризмата на запържваните свински късове. Поотмъквах и по някой от тях. Така че си припомних

как се готви свинско със зеле и реших да постъпя по досущ същия начин. Спомних си даже, че майка ми слагаше върху капака на голямата тенджерата объл камък, за да не излиза парата — да се задуши.

Воден от техническия прогрес и от спомена за камъка, реших да наредя зелето и мръвките в тенджерата за задушаване. Така и направих.

Едва сега, от практиката разбрах разликата между „готвеща жена“ и „готвещ мъж“. Жената всякога знае какво има още да прави в кухнята и (докато еденето ври) го прави или си намира работа наблизо. Е, има и „загори-тенджери“, дето или се зачетат в някой роман, или се заприказват със съседката или по телефона, но за мъже „загори тенджери“ не бях чувал. А аз чисто и просто реших да свърша нещо, докато зелето се задушаваше, та отидох за покупки в магазина за хранителни стоки, защото „и утре е ден“. Но виновен ли съм, че все още съществуват обществени редици, които някои невъзпитано наричат „опашки“?

Когато се връщах с покупките, още от стълбището чух тенджерата да свири. Но, като влязох в кухнята, първото, което ми направи впечатление, бе котката, която ме гледаше с панически страх. За да прекратя свиренето и да дам възможност на „духа в тенджерата“ да излезе от нея, направих опит да я отворя. (И досега не знам защо не ми дойде на ум просто да я дръпна от колелото.) А тя не се отваряше лесно — имаше някакъв хитър технически способ.

Някой, даже прост човек би казал:

— Нали си механик, близък до физиката. Защо не съобразиш какво ще произлезе от това прибързано старание? Шом парата е започнала да излиза през дупчицата на капака, значи е успяла да оноди малкото похлупаче и ще продължи, докато съвсем излезе. Ти само намали огъня (сиреч тока) и чакай!

Но я си представете паникьор (в случая неопитен готвач), който никога не е боравил с техниката на кухненските съдове, а тенджерата със зелето му пищи! Продължавах да се мъча да отворя капака, в резултат на което той полетя към тавана заедно със зелето и мръвките. Таванът се заля от мазнината, която веднага прокапа надолу.

Сега костюмът ми е на химическо чистене.

Все пак в тенджерата остана малко манджа. И бе толкова вкусна, че синът ми не се оказа негладен. Облиза си чинията и каза:

— За Нова година ще ти купя готварска книга.

Закопа ме.

[КРАЯТ НА ЕДНА] ЕЛЕГИЯ*

Тъй си времето минава

— то лекува най-добре:

който може, оздравява,

който не — така си мре ...

* [Озаглавена] „Болест зла — за ум дошла“, [посветена на] „моите приятели-лечители д-р Чилев и д-р Танев“ [и носеща мото:] „Д-р Чилев (към жена ми): Сбогом, госпожо! Съпругът Ви няма да умре!“ (Момина баня, 31 октомври 1952 г.)

[Същия финал има и одата „Без-сърдечна болест“ с подзаглавие „Коронарната ми роля“ и посвещение „на моите приятели-лечители акад. Пухлев и д-р Аструг“, чието мото е *Nulla voluptas post mortem* („след смъртта радости няма“) и която е писана през пролетта на 1967 г.]

„ПИРОГОВ“ (1969)

След първия ми сърдечен пристъп (тахикардия) и едногодишно лекуване сърцето ми не се излекува. Та болно сърце лекува ли се? Не се лекува, а се подменя. Но кой да го подмени? От една страна, още се спори дали това, което върши д-р Бърнърд, е етично; от друга, български Бърнърд още не се е появил. А аритмиите ми зачестиха: всеки месец по една. Те постъпваха малко подло с мен: появяваха се само нощем, та ми отнемаха и съня, и възможността да викам лекар. Защото, съгласете се, да се става посред нощ и да се бие път, когато няма превозно средство, и то заради чуждо сърце... А да викаш „Бърза помощ“ заради някаква си аритмия? Не е инфаркт, не е автомобилна катастрофа, не е убийство или самоубийство, а личен въпрос, частен случай. От аритмия умира ли се? Аз не знам — може би, лекарите знаят...

Понякога след такава една аритмия на сутринта се чувствуващ съвсем здрав и отиваш на работа. Но друг път едва се държиш на краката си. В такива моменти започнах да мисля да променя стила и школата на лекуване. При първата проява на аритмия у мен лекарите я квалифицираха за „функционална“. Днес „функционална“, утре — „функционална“, докато стана ежемесечно явление. На мен обаче такива не ми минават. Сърцето ми е увредено и толкова. Органическо увреждане, поради което някъде хората ги смеят.

Не за смяна, а за лекуване реших да се обърна към медицинската школа на „Пирогов“ — хем да се залозная с обстановката, хем да чуя и друго мнение. От тридневния си престой в „Пирогов“ се убедих, че квалификацията „спешни случаи“ съвсем не изключвала най-обстойни изследвания. Но там се случваха и други неща.

След съответно мито, което се заплащаше с „кръв“ в амбулаторията на „Пирогов“, и след шателен рентгенов преглед (да не би да носиш нещо скрито във вътрешностите си) те завеждат в специален сектор, наречен *Cardio-Werter* (види се в чест на Гьотевия Вертер, който също е страдал от сърдечна болест). Че тук много не се бърза, констатирах от поканата на санитарката:

— Саблечи се, както те е майка родила! Тук че те облечем с наши си дреи.

След туй започна ритуалът на „перкусии“ и „аускултации“, изпълняван от най-значущия до най-незначущия жрец в храма на Ескулап.

Ако един персонаж в болнично заведение (жена или мъж) носи слушалка на врата си, това значи, че има право да чука по вас на голо. Ако е жена и носи на главата си бяла ботинка с червено кръстче, тя е сестра. Ако пък един женски персонаж без ботинка (и случайно без слушалка на врата си) бъде наречен „сестра“, това може да има непредвидими

последници, най-малката от които е криза. Санитарките са с раздърпани ботинки без кръстчета и могат да се разпознаят по онзи език, на който се говори, но не се пише, докато лекарките пишат на език, който не се говори. Първият е шопският, а вторият — латинският.

В „Пирогов“ има бръснар, но не оня паникьор от сцената; появява се от дъжд на вятър. Ролята на разпоредител на пациентите се играе от главния лекар, който обикновено е в прединфарктно състояние.

Истинските инфарктаджии лежат и мълчат. Говорят жените им, които ги гледат, хранят, мият и бършат. Сега им се е паднало . . .

Тъй като бях все още поносимо сърдечно болен (имах нещо като „сърдечна хрема“ или „сърцехълцане“), бях преместван 4 пъти в течение на 3 дни. При едно от тези премествания получих криза. Това стана през нощта. Според нощната дежурна лекарка (която всъщност ме премести) това било не сърдечна, а извънсърдечна криза — тъй като аритмията, заради която бях дошъл в „Пирогов“, не се появи, а се получи някакво глупаво сърцебиене, някаква сърдечна болка с неизвестен произход. Кризата ми се дължала на носталгията, която съм имал цяла нощ към леглото, което трябваше да напусна, за да се освободи за друг, но то цяла нощ не било заето, а стояло празно в очакване да се върна. Кандидат не се появи и на другия, и на по-другия ден. Но операта следваше своя ход: „Болният горе, болният долу, болният тук, болният там, аз съм в криза, няма ти нищо, де ще намериш други началник, по-работлив, по-талантлив?“

По едно време попаднах в преголяма преобитаема стая, в която се бе разгорял спор „кой е по-болен?“ Между спорещите имаше и един арменец, поради чиято граматика никой не можеше да му възрази, защото не можеше да се разбере какво точно твърди.

На сутринта в стаята влезе едно момиче с шепя термометри в ръка и „татуирани“ крака. Ефектът се постигаше чрез специални ажурени чорапи, в които бяха обути краката, за да ги направят по-конкурентно способни от ония без такива чорапи. То каза: „Добро утро, момчета!“ Но болните (до един на почтена възраст) не отвърнаха на поздрава му. Дали не взеха шегата за подигравка? Но когато в стаята влезе Видин Даскалов и запя „Елате, хиляди младежи!“, всички се ободриха. Дори и най-болният (когото поради критичното му състояние возеха с количка от стая в стая и с асансьор от етаж на етаж) викна:

— Бодете ме, возете ме, възнасяйте ме, спускайте ме — само ако ме повлечете с краката напред, да му мислите!

Разбира се, Видин Даскалов бе дошъл не за да пее, а да се изследва. Както от него научихме, даже и барабаните на оркестъра от време на време ги носели за прослушване и ремонт.

А до моето легло лежеше Нейчо Попов. Той нито пееше, нито играеше, а спазваше инфарктния режим, като наблюдаваше внимателно декорите, статистите и действащите лица. Между тях бе и жена му Стоянка Мутафова. Едва ли някой друг тук изпълняваше ролята си тъй пълноценно като нея. Идваше сутрин първа, отиваше си чак за представлението в „Сатиричния“, след което отново се връщаше в „Пирогов“ и стоеше до късно край болния си съпруг. И това не бе комедия от нейна страна, а

най-мило другарство, от каквото най-вече се нуждаеха болните — повече, отколкото от всички останали медицински интервенции.

А в четвъртъци, недели,
майки, братя, вуйни, лели,
път към болница поели,
мъкнат чантите дебели.
Питат как сме, що сме ели?
Гаче сме надебелели?

ОТВОРЕНО ПИСМО

до президента на Федеративна социалистическа република Югославия Йосип Броз Тито от Благовест Ив. Долапчиев, професор по математика в Софийския университет (София, август 1972)

Уважаеми господин президент,

Вашата инициатива и Вашето активно участие в създаването и функционирането на блока на необвързаните държави Ви създадоха име, кредит и авторитет в света. А Вашата самоотвержена борба преди това с германските и италианските нацисти и нашественици през последната война, както и Вашето комунистическо верую събудиха безспорно обаяние към Вас сред широките слоеве на югославските народи. С тези Ваши проявления Вие се показахте като един от най-убедените радетели за национална независимост и социална справедливост.

Толкова повече буди недоумение Вашето поведение с поддържането на най-фрапантната през двадесетия век фалшификация в науката, че в наши дни е било установено съществуването на една нова славянска нация и на един нов славянски език — на „македонска нация“ и „македонски език“. Защото такова е официалното становище днес — Вашето и на някои представители на република Македония, но не и на онзи народ, който те представят!

Какво би станало, господин президент, ако днес събудим и извикаме на бял свят несъществуващи нации и назовем несъществуващи езици в различни краища на света — и ги наречем с имена на географски места и понятия от древни времена? Как би звучало днес, ако например България бъде провъзгласена за „Тракия“, българите — за „траки“, а българският език — за „тракийски език“? Какъв облик ще добие картата на земното кълбо?

Очевидно не тук е проблемът.

Но спекулацията с наименованието „македонска нация“ и „македонски език“ може да подведе и политици, и държавници, и преса, и общественост, защото нам се поставя въпросът, защо България, защо българите зловиджат по повод на новоназованата „македонска нация“ и новосъздадения „македонски език“.

Не само проблемът не е на мястото си — и решението му не е на мястото си.

Знае се и е ноторен исторически факт от столетия насам, че днес, в наши дни, в нашите две съседни страни живеят славянските народи българи, сърби, хървати, словенци, черногорци и т. н., но не и „македонци“. Че те говорят съответно на български език, сърбо-хърватски език, словенски език, но не и „македонски език“. Знае се, че и самите поробители — турците — са различавали сред своята рая тия народности и тия езици, но не и „македонска народност“ и „македонски език“. Знае се още (за съжаление), че тия жители, които са обитавали земята, носеща в древността името „Македония“ (едно чисто географско понятие, запазено и днес, каквито са „Тракия“, „Добруджа“, „Мизия“ и т. н.), са били наричани от кралександрова и жикалазичова Югославия „южни сърбияни“, но не и „македонци“. А от венизелосова и метакасова Гърция — „славяногласни елини“, но не и „македонци“. Нито кралска Сърбия (чийто хегемония са понасяли и хървати, и словенци), нито кралска Гърция се е „сетила“, че вместо тези провокиращи асимилационни прозвища и оденяния „южни сърбияни“ и „славяноезични елини“ биха могли по-„дипломатично“ да наричат жителите в техните македонски области „македонци“, с което щяха да се представят пред света по-благовидно, както правите това днес Вие, господин президент.

Те не направиха това, защото бяха по-брутални. Но Вие, господин президент, приехте да стане това! Вие приехте да се появи в наше време тази „нова“ нация — „македонската“, чиито народи да говорят някакъв „нов“ език — „македонски“! Вие приехте недоосвободената през 1878 г. от турско робство част на България да бъде превърната в нова нация — само и само да не се позволи на нейните жители да се наричат българи (каквито са) и да не говорят български език (какъвто език впрочем те си говорят независимо от сръбските кръпки и ударения).

За да не бъда превратно разбран (най-далеч съм от такава мисъл), нека побързам да заявя, че във федерацията Югославия (която имате пълномощията и достойнството да оглавявате) има пълно право на съществуване и република Македония и че днешна социалистическа България няма никакви претенции за нито един квадратен милиметър от нейната територия. Недалечни трагични исторически събития, за които са виновни и тогавашна Сърбия, и тогавашна България, са отредили тези български земи днес да не принадлежат на метрополията си България. Но значи ли това те да бъдат наречени „земи на цар Самуила“ — сиреч небългарски, чието население говори небългарски език? А това е Вашата и на Югославия теза днес. А защо тогава император Василий (който е победил войските на Самуила в една от войните, водени от Византия срещу България) е бил наречен „Василий българоубиец“ (каквото име носи една от улиците на Атина), а не „Василий македоноубиец“? По този начин — с провъзгласяването на мнима нова „македонска нация“ и на новоизкалъпен „македонски език“ — ще гарантирате съществуването на тази югославска република?

Какво би загубила Югославия, господин президент, ако населението на една от нейните републики се самоопредели като българско, говорещо български език — особено след като Вие опровергахте и изправихме една минала неправда и фалшификация, признавайки, че това население не

е нито „южно-сърбиянско“, нито „славяногласно-елинско“? Какво бихте загубили Вие, господин президент, ако бихте изправили тези толкова жестоки неправди, каквито никое друго население не е търпяло — и под турско, и под гръцко, и под сръбско робство, — придружени от най-върл шовинизъм както от сръбска, така и от българска страна, поддържан и подхранван от бивши монарси?

Вместо това (под чие ли давление?) Вие се примирихте със сегашната фралантна фалшификация — с денационализирането на милион и половина българско население, което векове наред е пазило своето българско съзнание, за да стигне през 1903 г. до величавото Илинденско въстание за освобождението си от турско иго (все още тегнещо над него, макар и останала България да беше свободна). В същото това време Сърбия не само че с нищо не помогна на македонските българи, а таеше стара крал-милановска омраза към това население, което векове наред е пазило чист своя български език и е пеело своите чисти български песни, наречени от братята Константин и Димитър Миладинови „български народни песни“, а не „македонски народни песни“.

Но нека се върнем малко назад в недалечната наша и ваша история от последните години на турското робство до днес.

През 1863 г. Раковски с цялата си легия се предостави на Сърбия за борба срещу турския поробител — за нейното освобождение. В тази легия е участвувал и титанът-революционер диконът Васил Левски, обесен от турците в София. В подготовката на сръбските въстанически чети е участвувал и воеводата-ветеран Панайот Хитов, който доживя да посрещне руските освободителни войски като официален приемник на освободеното ни отечество.

Как се отплати тогава Сърбия за тази помощ? Като изпъди Раковски и легията му, отказвайки се от българските подкрепления по някакви „дипломатически причини“, които били изтъкнати. Но ние не ѝ се разсърдихме тогава, а се опитахме да я разберем, щом това е било от полза за освобождението ѝ.

През 1878 г., когато руските армии ни освободиха от турците (давайки неизброими жертви и водейки тежки боеве край Плевен, в Стара Загора и на Шипка), новоосвободена Сърбия не само не ни се притече на помощ (с изключение на съвсем частични и единични участия), а навлезе в западните ни градове Видин, Берковица, Кула, Белградчик и др., завземайки ги (та трябваше най-миролюбивият и демократичен български държавник Петко Каравелов да се обърне към руския командващ с молба да му отпусне няколко сотни, за да прогони мародерите).

През 1885 г., когато целият български народ се вдигна на крак за обединяването на Северна и Южна България (или Източна Румелия, както тогава се наричаше, все още васална на Турция по силата на Берлинския договор), вероломният сръбски крал Милан (подтикнат от Австро-Унгария и поддържан от новия руски цар Александър III) подло ни нападна. Становището на тогавашното кралство Сърбия бе, че България не трябва да се обединява. Но ентузиизираната и храбра българска армия (в която се вляха доброволци от всичките краища на българското княжество,

та чак дори от робска Македония) без висши офицери и опитни началници нанесе победа над крал Милан при Сливница и обедини България, изкуствено разделена на две части. И оттогава започна недоверието и враждата между двата братски съседни славянски народа — българския и сръбския. Македония стана разменна монета. Тя бе обещана на Сърбия от Австро-Унгария срещу Босна и Херцеговина и срещу задържането на поробеното от немците Хърватско.

През 1912 г., когато съюзените балкански страни прогониха окончателно турските нашественици от Балканския полуостров, мегаломанията на злостобния немско-български цар Фердинанд предизвика Междусъюзническата война през 1913 г., завършила с наказателното ограбване на България от север (Добруджа), юг (Тракия) и запад (Македония).

През 1915 г. това ампутирание на България бе завършено отново по вина на кобурга, поставил се в услуга на Германия, а не на България. И тогава започна нещо по-страшно от ампутацията — посърбчването, погърчването и порумънчването на българите в Македония, Тракия и Добруджа. Хиляди бежанци трябваше да напуснат родните си краища, обитавани от тях и от праотците им в течение на столетия.

През 1942 г. един още по-злополучен монарх Борис III, наследник на Фердинанд (под формата на символична война, обявена на съединените сили на Англия и Америка), пусна германските окупационни войски в пределите на страната ни и изпрати окупационни корпуси в Югославия и Гърция, за да „освобождава“ поробените ни земи (забравяйки прословутото „освобождение“ на Добруджа през предшествуващата Европейска война, когато същата тази Германия ни наложи известния по онова време „кондоминиум“). Мимолетна бе радостта на българите от Македония и Тракия — съдба, предсказана от прогресивните сили в България и по-специално от нейната комунистическа партия (чиито партизани действуваха рамо до рамо с Вас, господин президент, срещу германските окупатори).

И когато Вие създадохте след толкова трагични перипетии самостоятелната македонска република (а не република „Южна Сърбия“), историческата правда бе възстановена. Всеки българин посрещна с удовлетворение този Ваш акт — докато не узна за чудовищната идея да се втълпява, че тази република представлявала една нова „македонска“ (а не българска) националност и че населението ѝ говорело един друг „македонски“ (а не български) език.

А защо, господин президент, още в края на турското робство, когато това население си извоюва екзархия (за да служи в църквите на църковно-славянски, а не на гръцки език) и създаде свои, български училища, то пътерси за тях учители чак в Габрово и Шумен? Защо измежду четниците, борещи се срещу турския поробител в Македония, участвуваше и племенникът на легендарния български войвода Хаджи Димитър (Кръстю Асенов от Сливен — пръв другар на Яне Сандански), дошъл да се бие в Македония и сложил костите си в тази свещена земя за свободата на същия този народ, за който загина „там на Балкана“ и чутовният му вуйчо? И пословичният котленски комита Марко Лерински (Георги

Иванов — най-довереното лице на Гоце Делчев)? Та дори и поетът — певец за национална свобода и социална справедливост, Пею Яворов от Чирпан (биографът на Гоце Делчев)? Къде са Габрово, Шумен, Сливен, Котел, Русе, Чирпан — чак на другия край на България, далеч на изток от Македония!

Защото само едно българско съзнание бе в състояние да откликне на братята, все още страдащи под гнета на петвековния ярем, а не например сръбското, което се мъчеше да наложи на това население свое, натрапено, насилствено владичество!

Най-после защо самите македонски дейци за освобождение, произхождащи от сърцето на Македония (Гоце Делчев, Ламе Груев, Яне Сандански и много други продължители на освободителното дело на Раковски, Левски и Ботев), не само търсеха в България (а не в Сърбия) подкрепа и почивка в борбата си срещу турците, гърците и сърбите, но и пишеха на езика на българите своите прокламации? Защо Чинтуловите и Ботевите песни тръгват към душите на македонските революционери? Защо песента „Ой, гори, гори балкански, гори неначети“ (откъс от Вазовата поема *Загорка*) е любимата песен на Гоце Делчев? Защо забележителните *Записки на българските въстания* на Захари Стоянов, *Миналото* на Стоян Заимов и *Под игото* на Иван Вазов станаха настолни книги на македонските българи?

Отговорът е само един: защото в Македония живеят българи и говорят български език.

И защо от освобождението на България от турско иго, та чак до днес едни от най-изтъкнатите политически, просветни, научни, културни и други дейци (да не ги изброявам — те не може да не са известни Вам) произхождат все от македонските краища — от Велес, Шип, Битоля, Прилеп, Лерин, Воден, Крушево, Струга, Кичево, Енидже Вардар, Костур, Кукуш, Скопие и откъде ли не още? Защо днес едва ли има българска фамилия, в която бащата, майката, дядото, бабата, зетят, снахата и т. н. да не произхождат от някой македонски край? Защо Григор Пърличев се отказа от почестите и славата на увенчан с лавров венец „гръцки поет“ и предпочете да отиде в македонската си родина, за да учи (като скромен народен учител) децата на своя български народ на своя български език?

На всички тези въпроси има само един отговор и Вие много добре го знаете, господин президент. Защото македонците — народът, населяващ днес Македония — са българи и говорят български език!

Но изтъкват се исторически „обяснения“ и „факти“ — например (и особено) за Самуилова България, която била не България, а Македония. В коя страна не са известни подобни факти, когато централната власт и управлението са се местили от област в област в зависимост от натиска и угрозата, които неприятелят (в случая Византия) е упражнявал срещу тази страна? Та ние сме имали не само Самуилова България, но и Търновска, Видинска, Пернишка, ...

Да дойдем най-после до езика. Тъкмо той е, който най-много изобличава Вашата югославска теза (въпреки че и на него нагло се посегна и той бе безмилостно поруган — и то във Ваше време, господин президент!).

Най-забележителното явление в българския език (което не се среща в никой друг славянски език) е неговата аналитичност. И руският език, и полският, и чешкият, и словашкият, и сърбо-хърватският — това са все езици синтетични. Измежду славянските единствено българският език е имал това своеобразно развитие да се анализира. Но ето че дори и днешният (новоизкалъпеният „македонски“) език се оказва също така аналитичен — притежаващ и определен член (-от, -та, -то, -те) подобно на българския (каквото сърбо-хърватският не притежава). Кой езиковед по света би приел тезата, че още един друг език измежду славянските (различен от българския) се е обособил тутакси след Втората световна война в аналитичен? Макар и причините за аналитичността на българския език да не са напълно ясни на филолозите, известно е едно: че този процес е траял векове наред. Следователно един и същ език (само българският) е претърпял тази метаморфоза. Тя е засегнала само езика на целокупния български народ — независимо от това, за коя част от страната става дума (Тракия ли, Мизия ли, Добруджа ли, Македония ли). Кой сериозен езиковед по света (и от славянските страни, и от Европа, и от Америка) би възприел тезата за един „друг“ или „нов“ аналитичен („македонски“) език, който е съществено различен от българския? Всеки фонетик, когато чуе говора на българите например от град Воден (гръцка Македония) и на родопските българи, ще установи веднага, че това е един и същ език. Може ли да се твърди например, че „яка-щото“ и „ека-щото“ наречис (последното е и македонското) са два различни езика? Или че ударението в първия слог на думите (каквото е предимно македонското) е основание да се твърди, че се касае за различни езици? Но „екат“ и слагат ударението на първия слог и българите от цяла западна България (Трън, Берковица, Враца и пр.) -- значи ли това, че тези хора не са българи, а са македонци или пък сърби?

Колкото и да са близки нашите езици (българският и сърбо-хърватският), трудно може да се твърди, че се разбираме напълно. Нито народите, говорещи сърбо-хърватски, разбират напълно българския говор, нито българите разбират напълно сръбската реч. А с македонските българи ние се разбираме, както се разбират родни братя. Разбираме се дори и сега, когато този техен език бе подложен на такива издевателства, когато бе насилствено отдалечен от българската му структура и доближен до сръбската, когато бе обеднен откъм езикова изразност и речниково богатство, за да бъде доведен до звученето на изкуствен език. Въпреки всичко това той е все пак разбираем за всеки българин -- защото народът мъчно научава, усвоява и се нагажда към чуждите деформации и днешният възрастен македонец си говори езика така, както го е наследил от предците си. Тъжно е само, че най-младото поколение си кълчи езика с тия чужди нему заемки (предимно сръбски) и произношения. А има ли по-голямо издевателство от това, да отнемеш на децата хубавия майчин език и да ги заставиш да говорят на „нов“ (уж техен) език, който не е нищо друго освен един политически език, скалъпен по политически причини — един „академичен“ език, уйдурдисан от окаяни „учени“ (които имат малък респект към науката в преследването на политически цели).

Най-после защо духовното възраждане на България има двата толкова отдалечени един от друг фокуса Охрид и Котел? Защото това са центровете, около които българщината е гравитирала от векове. Не току-така и Кирил и Методий, и Климент Охридски, и неговите ученици, разпръсвайки славянската писменост и просвета, са имали за своя обетована земя България, която даде писмеността и религиозната литература и на руси, и на румънци, черпейки от тези два извора на нашия Ренесанс. Ако по езикови съображения Македония трябва да се отдели като самостоятелна нация, то към нея трябва да се присъедини цяла България — и то не само по езикови, а и по много други народностни традиции и историческа съдба, защото България и Македония са неделими — това е един народ с един език.

А не считате ли, господин президент, че (ако не влияеха политически и други причини) тъкмо Македония можеше да бъде обединителното звено на нашите народи? Защото българи, сърби, хървати, словенци и пр. са имали едно минало и една съдба, живеели са на един и същ полуостров (наричан от недоброжелатели „див Балкан“ или „барутен погреб“). И много преди да съществуват други европейски държави, тук, на нашата земя е била създадена добре организирана държава България (първата след тази на франките и халифата на арабите). И малко по-късно тук е цъфтял „златният век“ на една завидна византийска култура, а за всичко това македонската част на тази държава е била могъщо славянско начало.

Не считате ли, господин президент, че вместо старите методи на асимилиране (в миналото от страна на кралска Сърбия и кралска Югославия), денационализиране и делингвизиране (днес от страна на титова Югославия) — на базата на историческата правда, на народно самосъзнание и на бащин език — можеше да се създаде една истинска Югославия, чиито народи да живеят в пълна хармония и солидарност от Черно до Адриатическо море?

Не считате ли, че вече не са популярни нито шовинизмът, нито заплахите, нито враждите за земи и граници? А има ли по-голямо щастие от това, всеки гражданин сам да определи своето народностно съзнание и национална принадлежност, да бъде свободен да говори езика на праотците си — това най-голямо богатство, тази стихия на човешкия род?

Не считате ли, че натам трябва да води в края на краищата всяка истинска политика на национална независимост и социална справедливост? Та нали това са идеи, залегнали в инспирирания от Вас блок на необвързаните държави? А какво ще кажат народите от този блок, когато узнаят, че Вие (в обсега на своята власт, в самата Ваша страна) поддържате това фрапантно денационализиране и делингвизиране?

Синовете на малките народи (каквито сме и Вие, и аз) са по-обективни от ония на големите и велики държави и нации. Ние познаваме подробно не само нашата, а и тяхната история — ние познаваме добре не само нашата, а и тяхната литература. И историята, и литературата им сме изучавали обективно и безпристрастно. Затова ние можем да правим по-обективни и по-безпристрастни преценки и на старите, и на

новите събития. И когато преценяваме собствената си историческа съдба, много добре знаем какви заслуги (със или без кавички) имат за нея великите сили.

Много добре знаем например точно каква е била ролята и на Англия, и на Австро-Унгария, и на Русия, и на Франция, и на Германия по време както на вековното ни робство, така и на събитията, случили се при Освобождението ни. Много добре знаем, че (когато южнославянските народи гинеха под сурово варварско робство) именно Англия на кралица Виктория и Дизраели поддържаше с всички сили статуквото и че както Австро-Унгария, така и Русия по-късно ни тласкаха към войни едни срещу други. Нима не е ноторно известно какви обещания са давали великите сили на всяка една от балканските страни в най-голям ущърб на останалите, само и само да я спечелят на своя страна — особено през последните две световни войни? Нима не е известен злокобният балкански пакт непосредствено преди последната война (склучен от Титулеску – Рюшди Арас – Йевтич – Метаксас), който като примка около врата на България заплашваше самото ѝ съществуване (в случай че би повдигнала въпроса, че всички участници в него са ѝ длъжници)?

Господин президент! Аз не съм нито политик, нито историк, нито филолог. Аз също съм необвързан и дори безпартиен. Ако бях юрист, щях да търся правото, но аз съм математик и търся истината. А истината е, че България не владее нито педя чужда земя, но че в България има останали от векове чужди малцинства (турци, арменци, евреи, гърци, цигани и др.). Но България е била най-толерантната страна в света спрямо малцинствата! Тя никога не е преследвала никои от тях — у нас никога не е имало погроми освен над българи. Всички току-що изброени (от турците до циганите) са имали в пределите на държавата ни пълна свобода на език, религия и занятие — имали са училища, черкви и стопанства. Като се изключи времето на хитлеристката окупация (когато са отбелязани само единични прояви на антисемитизъм), българите никога не са гонили евреите. Дори и през онова мрачно за тях време те бяха опазени от депортиране в Полша благодарение на застъпничеството на българската общественост. Характерна черта на българина е да дружи с чужди по народност граждани и да уважава чужденците. Но особена негова слабост са симпатиите и обичта му към сърби, хървати, словенци, а македонците той посреща като родни братя — каквито са.

Трябва ли в отплата на това да се поощрява обезбългаряването, което се върши в най-младата Ви република — Македония?

Господин президент, името и авторитетът Ви са неоспорвани по света. Само може да допринесе за славата Ви, ако разрешите прословутия „македонски въпрос“ на базата на историческите, етническите и езиковите факти, но изхождайки не от конюнктурни политически съображения, а от единствената ръководна нишка на бележит съвременен държавен мъж — справедливостта. Разсечете този гордиев възел, завързан от зли сили! Спрете процеса на денационализиране на народа на Македония, върнете му прекрасния език — езика на Паисий, Ботев, Вазов, Яворов, Вапцаров, Димитров и Благоев (също македонци). Не е ли тъжно, че в гръцка

Македония той се говори само нощем, при затворени врати и прозорци? Спомнете си легендата за соломоновата присъда — не позволявайте да бъде разсечено детето! Нека си остане там, където е, но цяло — със свое българско съзнание и свой български език вместо трите днешни „македонски нации“ (българска, славяногласно-елинска и македонска), говорещи на три езика (български, гръцки и „македонски“)!

БЕРЛИН – ГЪОТИНГЕН (1935 – 1937)

Най-голямото (несбъднало се) желание на баща ми бе да ме изпрати в чужбина. Но съдбата (каквото и да означава това) не рачи: той почина няколко месеца, преди да прекося границата.

Не искаме ли твърде много от краткотрайния си живот?

*

На 1 септември 1935 г. потеглих за Германия. Предстоеше ми да прекарам 9 месеца там. Изпращането ми не се отличаваше много от онова, когато заминавах например за родния си Сливен. Пак висене по гарите, пак насилени разговори с близките изпращачи, които нетърпеливо чакаха под прозореца на влака да тръгне. И — когато наистина тръгна — приятелят ми д-р Любо Пенев разкри същността и смисъла на това изпращане, като извика на жена ми:

— Свърши се. Няма връщане. Цяла година няма да го видите!

За първи път пътувах в чужбина. Мислите ми неусетно се насочиха към онова, което ми предстоеше. От София до границата е тъй близо, че човек няма време да се подготви за влизане в чужда държава. Най-напред идваха митничарите:

— *Passkontrolle! Zollkontrolle! Devisenkontrolle!* (Контрола: паспортна, митническа, валутна).

Те ме правеха значещ: вниманието им се спира специално на пътуващата ми личност! Въпреки това пасажерът не се чувства възхитен от тази своя значимост. Като че ли това е някакъв остарял ритуал, в който той е принуден да участва. Но това е осезателно напомняне, че хората живеят в държави, една от отличителните черти на които са границите. Казват, че историята ги чертаела. Прилична редакция. Но щом влезеш в чужда държава и се слееш с живота ѝ, виждаш, че границите не са били толкова важни. Същинският живот е един и същ навсякъде. Човешките нужди и стремежи са едни и същи — и в Югославия, и в Унгария, и в Чехия, и в Германия...

Когато след два дни пристигнах в Берлин и излязох на гарата в града, първото ми зрелище бе не зрително, а обонятелно. Градът така вонеше на бензин, че се загледах настрани и нагоре, за да видя откъде би могъл да се проветрява. Не се проветри през двумесечното ми пребиваване в него, макар и нощем да биваше целият измиван и оқъпван заедно с къщите и въпреки че около него се простираха множество езера.

В Берлин се записах в „Немския институт за чужденци“, където говоримият немски език се изучава по особена система: хора от различни националности учеха заедно.

По това време Германия беше вече националсоциалистическа. При заниманията ни, естествено, нямаше пряка пропаганда, но се чувствуваше високопарният „германски дух“.

И. П., който бе дошъл доста преди мен, за да специализира стопански науки . . . , ме заведе (за да ми покаже нещо, което не съм виждал в София) на улица „Доротей“. Не много светла и не много широка, тя бе осеяна с групички разнокалибрени женски общества, които приличаха на пеперудени гнезда. Като минеш край такова гнездо, те се раздвижваха и пеперудите те връхлитаха една по една, за да те напуснат, шом констатираш, че не им обръщаш внимание. Когато край мен се придвижи твърде настойчиво едно наглед прилично момиче, изпитах неудобство, че не мога да изкажа някакво подходящо извинение за невниманието, което ще проявя към нейната любезност. Езикът ми бе твърде граматичен. Исках да ѝ кажа: „Засага все още ме интересува неодошевеният, а не одошевеният Берлин“. Припомних си правилото: *Zu den zweiten Deklination gehören alle Hauptwörter männlichen Geschlechtes, die auf 'e' endigen und lebende Wesen bezeichnen* („към второ склонение спадат всички съществителни от мъжки род, които свършват на „е“ и означават одошевени същества“). Казах ѝ: — *Nicht lebendes Berlin, sondern . . .* („не одошевеният Берлин, а . . .“)

Тя ме прекъсна поривисто и рече:

— *O, Liebling! Ich bin sehr, sehr lebendig!* („О, мили! Аз съм много, много пъргава!“)

Бях заминал за Гьотинген с Хумболтова стипендия. Иначе чуждестранната ни специализация бе невъзможна. Когато предстоеше заминаването на моя колега Петканчин (и трябваше да се издействува допълнителна валута, защото по онова време стипендията бе твърде оскъдна), професор Табаков, чийто асистент Петканчин беше, бил посъветван от неговия познат Добри Божилов (тогавашен директор на Народната банка, по-късно министър на финансите и министър председател) асистентът му да се снабди с малко златни наполеони, срещу които би могло да му се отпусне валута.

Престоят ми в Берлин трая точно два месеца. На 1 ноември потеглих за Гьотинген — града-градина, Меката на математиката, града на Гаус и Вебер, на Клайн и Хилберт, града, в който е следвал проф. Константин Гълъбов и е специализирал проф. Любомир Чакалов. Провинциално немско градче със студени хора — „хановерци“, както казват за тях. Изглежда, че английското влияние датира още от времето, когато крал Георг III е владееел Хановер.

Цял семестър освен *Guten Tag* и *Aufwiedersehen* не проговорих немски — нямаше с кого. Хазяите ми се оказаха темерути. Реших да се преместя в пансион, където — поне на закуска, обяд и вечеря — бих имал възможност да слушам обикновен, а не лекционен немски и да взимам участие в обикновен, а не научен разговор.

Такъв пансион намерих на улица „Гаус“ 22 — у две дами, които го държаха: фрау Гризел (притежателка) и фройлайн Гееб (съдружничка)

в поддържането). Пансионерите бяха четирима: фрау Оберин и швестер Юлия (милосърдни сестри) и едно парализирано момиче с майка си, които не слизаха в трапезарията (яденето им се носеше в стаята).

Напразни надежди да вляза в разговорно общество! За закуска подранявах, понеже бързах за лекции; за обяд те подранявах; за вечеря пък закъснявах. Немският ми се обърна в нямски. Най-после разбрах, че всеки ден в 17 часа стопанките и двете милосърдни се събирали в трапезарията на кафе и разни игри — тогава съм можел да разговарям и даже да взимам участие в игрите.

Тук искам да отворя една скоба. Бях чувал, че в най-големи тънкости език се учел с млади момичета. Като женен обаче трябваше да спазвам брачния кодекс. Ситуация! Когато за първи път видях милосърдните сестри, фрау Гризел (по трезвата ми преценка на около 50) ме попита:

— Колко години давате на фрау Оберин?

— Може би към 70.

— 89! А на швестер Юлия?

— 45.

— 60!

(А аз едва бях навършил 29.)

Но те се държаха като млади дами, макар че фрау Оберин вибрираше с главата си. Облечени бяха старомодно, но благородно. Фрау Оберин някога е била главна милосърдна сестра при кайзера, а швестер Юлия (макар и пенсионерка) и сега била на служба в някаква болница.

За обкръжението, в което попаднах, причина бе или лошият ми шанс, или това, че бях женен. Понеже на шанса не бива да се разчита, бих препоръчал на онези, които ще ходят на специализация в чужбина, още да не се женят. Разбира се, има и една трета възможност (въпрос на разбираня).

След няколко опита за разговор с почтените дами (които играеха твърде съсредоточено) едната ме попита:

— Какво ще кажете за нашия Фюрер?

— Усвършенствувал е трудовата повинност.

— Как така? Той я въведе за първи път в Германия!

— Не — възразих аз. — За първи път в Европа, а може би и в света трудовата повинност бе въведена в България от земеделския водач Александър Стамболийски, който преди десетина години бе министър председател. — Обясних им, че след поражението на Централните сили (към които ни привърза нашият немски цар Фердинанд) ни се забрани (както и на Германия) да имаме редовна армия. Тогава Стамболийски въведе трудовата повинност.

Но в Германия трудовата повинност не се отличаваше много от военната. Немските трудоваци така носеха кирките и лопатите, така ги сваляха „при нозе“ и ги дигаха „на рамо“, че излъсканите им метални части блестяха на слънце като истински оръжия. Докато нашите ...

Ядосан от несполуката си да попадна в общество, където да упражнявам разговорен немски, реших да издебна и привлека някой подходящ субект — някой, с когото да сме постоянно заедно, да закусваме, обядваме, вечеряме и разговаряме на немски. Започнах да отивам по-рано в *Аудиториум Максимум* (в която проф. Прантъл четеше лекции пред повече от сто души слушатели, от които почти една четвърт чужденци — специализанти и докторанти като мен) и да дебна както физиономиите, така и „аурата“ на влизащите в залата. Търсех сроден тип — особено такъв, който да не „марширува“.

Тук е нужно едно обяснение. Никога не бях служил войник. Военните комисии, които ме бяха преглеждали, ме намираха „слабосилен“ (коефициент 44). Като „негоден“ подлежах на трудова повинност, но от нея можах да се откупя. Считах се за вечен „цивилист“. А повечето немски студенти, с които се бях запознал, намираха (не знам защо) за необходимо да вървят „в крак“, когато се движехме — сиреч, да съгласуват крачката си с моята. Това не можех да толерирам.

След продължително наблюдаване на всички физиономии, изражения и вървежи, накрая съгледах „жертвата“ си. Седеше тихо и гледаше пред себе си. От време на време сваляше очилата си, бършеше ги, духайки, с кърпа, отново ги слагаше на очите си и потъваше в своя мир. Оказа се също „чужденец“.

Карл-Ойген-Готлиб Вигхард (така се казваше обектът) бил роден във Виена, но имал сродници братовчедки в Чехия. Майка му умряла при раждането му, а баща му (също покойник) бил професор по механика в Дрезден и бивш асистент на Феликс Клайн в Гьотинген. Отгледалата го втора майка била литераторка, а несъщата му леля (сиреч, сестра ѝ) — известната датска писателка с псевдоним Лазар (от обществото на Карин – Михаелис – Стриндберг – Ведекинд). Трудно бих могъл да намеря в сегашна Германия по-голямо изобилие от „европейска среда“. Но да не мислите, че новият ми познайник веднага ми съобщи тези сведения? Това правя аз сега, бързайки да го представя. Тези неща аз открих бавно, постепенно, парче по парче, защото Карл-Ойген-Готлиб бе твърде *zurückgezogen* (скрит в себе си човек).

За да поясня това, ще направя 20-годишен скок във времето.

През 1955 г. бях в Дрезден на някаква конференция. Реших да отида в дома на неговата мащеха, за да ѝ поднеса почитанията си. Бях се запознал с нея през 1936 г., когато тя (като еврейка) тъкмо напушаше Германия, за да се пресели в Дания при сестра си. Когато позвъних в дома ѝ, младата дама, която ми отвори, ми каза, че тя тъкмо този ден празнува 60-годишнината си. Скоро се появи и фрау Вигхард (току-що станала почетна гражданка на Дрезден като активна антифашистка-литераторка). Като ме видя, ме хвана за ръка и ме помъкна право в хола, където бяха насядали или стоеха прави повече от 30 души с чаши и сандвичи в ръце: критици, писатели, карикатуристи, журналисти. След като ме представи, тя каза:

— Приятели, това е едно чудо! Този българин можа да привърже към себе си Карли! Вие познавате моя син — най-необщителното и затворено дете, което сте виждали. Този човек успя да разчупи ледената обвивка на моя далечен син [по-късно професор по хидромеханика в Хамбургския университет] и да се доближи до сърцето му! Поздравете го като най-близък негов приятел и брат, защото те даже са пили брудершафт!

Нешащната майка не знаеше, че обсебих сина ѝ само заради разговорния немски. Шо се отнася до разчупването на ледената обвивка, тя не знаеше, че аз се плъзгах по нея в посоки, определени от изключителната му лаконичност.

Живял сред литератори, Карл Вигхард бе съответно образован, но с резигниращо чувство на литературна преситеност ...

*

В Гьотинген се запознах с Александър Милоевич, докторант по физика (син на проф. Милоевич — географ в Белградския университет, който непосредствено след Европейската война обикаляше столиците на Европа, за да държи сказки срещу България), който сам изрази желание да дружим. Приех с надеждата, че е чужд на греховете на баща си. Оказа се по-лошо. Веднаж се разхождах с д-р Кремер — поляк, лектор по полски език в Гьотингенския университет. Аца Милоевич, когото срещнахме на улицата, се присъедини към нас. Запознах го с д-р Кремер, като го представих за мой сръбски приятел. Това учуди поляка:

— Доколкото знам, вашите страни никога не са били в добри отношения. Коя е причината?

Докато измисля дипломатичен отговор, Милоевич обясни дръзко:

— Югославия иска *Anschluss* [присъединяване] на България, а на българите това не харесва.

Зловещият аншлус, който Германия готвеше на Австрия, вече се носеше из въздуха — затова Аца бе избрал този моден термин, за да характеризира сръбската политика към нас. Без да се чувствавам повече задължен да бъда деликатен, изтърих:

— Македония е заседнала като кокал в гърлото на жикалазичова кра-лалександрова Югославия и я дави вече 20 години. Представяте ли си какво би станало, ако мечтаният аншлус се осъществи?

(Но каква метаморфоза е станала с Аца Милоевич! Както научих, днес той е член на Съюза на югославските комунисти и е женен за партизанка. *O, tempora! O, mores!*)

*

Веднаж бях поканен на вечеря у доцента д-р Валтер Толмин — по онова време един от първите помощници на Прантъл след проф. Бец. (По-късно проф. Толмин стана виден представител на полуемпиричната теория на турбулентността на Карман – Прантъл.) Той беше пряк и жив човек, необременен с политика и обременен с много деца.

Поставиха ме до един доцент юрист. При представянето ми той ме запита каква е специалността ми. На шега отговорих:

— Точно обратна на Вашата.

— Как така?

— Юристите търсят правото, а математиците — истината. Тъй като всеки е прав в някакъв смисъл, права има много, а истина — една.

Това май не му хареса много, защото по време на вечерята той разговаряше само със съседката си. По едно време се обърна поривисто към мен и ме запита:

— Вие, българите, каква мисия имате като държава?

Хитлерова Германия бе тъкмо в навечерието на осъществяване на своята „историческа“ мисия. Отговорих:

— Нашата мисия е исторически факт. След падането на Римската империя България е втората организирана държава в Европа. Само франките са преди нас. Но да оставим франките настрана. Предимството на синовете на малките народи пред ония на големите се състои в това, че те могат да бъдат по-обективни в историческо и политическо отношение. Ние познаваме не само нашата, но и вашата история, литература, култура... Но, мога ли да си позволя един въпрос?

— Моля, моля!

— Към него ме насочват надписите върху камъните, с които са оградени градините в Гьотинген: „Никога не ще забравим нашите колонии!“ Означава ли това, че смятате да си ги възвърнете?

— Ах, какво? Това е история! Ние само ще преместим — и той премести вилицата си — нашата източна граница до Урал.

— И когато се опитате да направите това — казах, без много да мисля, раздразнен от тази безцеремонна арогантност, — срещу вас ще застанат всички славянски народи и не на последно място Българи!

След няколко дни, прибирайки се малко късно в квартирата си в къщата-вила на ул. „Меркелшрасе“ 22, чух зад себе си стъпки. Като хванах дръжката на входната врата, отривист глас зад мен каза:

— Слушайте! Не забравяйте, че все пак сте гост на Германия!

След още няколко дни получих призовка от Гьотингенската община, с която ме подканяха да се явя на еди кое си гише, за да си платя данъците.

— Все пак сте на служба, нали? — ме запитаха в общината.

— Да, но в България. Тук съм Хумболтов стипендиант.

— Значи, имате служба и трябва да плащате данък.

Казах, че данъците си плащам в България и си отидох. След няколко дни получих втора призовка — пак за същото. Не се явих и въпросът приключи.

*

С приближаването на лятото бе устроен курс по безмоторно летене. Слушал бях, че такъв курс са минавали почти всички докторанти и специализанти по аеродинамика, за да почувствуват непосредствено върху себе си подемната сила на самолетното крило. Тази сила бе главният обект на нашите изследвания при различни по форма криле: елиптични, кръгови, квадратни. Сам проф. Бец (дори и Прантъл) бяха минали такъв курс. Записах се и аз, но не ме приеха. А други чужденци бяха приели

(югославяни, румънци, люксембургци, унгарци, дори индийци). Заявих, че (щом като Хумболтов стипендиант нямам правата на останалите студенти) веднага напускам Германия. Телефонираха чак в Берлин. Оттам разрешиха и аз потеглих с групата.

Когато пристигнахме в лагера (наведен склон, срещу който течението на вятъра благоприятствуваше стартирането), където се провеждаше курсът, строиха ни като войници, дадоха ни по една канче за закуска и ни изкомандваха:

— Хайде!

Стартът започна. Един по един се изредиха да стартират, но моят ред не идваше. Накрая запитах:

— Защо не съм включен в стартирането?

Отговориха ми, че не съм застрахован срещу злополука. Отново заявих, че умишлено ми се правят пречки, каквито другите чужденци не срещат, и че ще търся обяснения. След два-три дни се уреди и застраховката ми — чак в Шутгарт.

Но тук, в лагера наистина преживях злополука (по моя вина), макар и без последствия.

Редът ми за стартиране дойде, чак когато се стъмваше, а беше започнал и да пръска дъжд, придружен с вятър, който вееше в най-различни посоки. Помолих инструктора да отложи старта ми за другия ден заранта, като бъда пръв. Отвърна ми, че на другия ден се започвало отначало — ако не стартирам сега, пак ще остана накрая. Съгласих се, но (за да получа по-голяма начална скорост при този неспокоен въздух чрез изтеглянето на еластичното въже, вързано за самолета) брoих не до десет, както бе нормата, а до тридесет, а при командата „Изтегляйте!“ извиках:

— Силно изтегляне!

Безмоторникът изфуча, издигна се и аз усетих, че скоростта ми започва да намалява. Разбрах, че по инерция съм дръпнал лоста за управлението към себе си, направил съм дъга и ще стигна скорост нула, след което ще започна да падам вертикално надолу. По чудо не загубих присъствие на духа — реших да създам съпротивление при падането на самолета, за което го наклоних с крилото надолу. Паднах на него. Ударът се притъпи със счупване на крилото — паднах като на яйове. След две-три счупвания на скелета на безмоторника настана покой и аз се оказах здрав и читав. Развързах колана и свалих каската. Около мен нямаше жив човек — другите се бяха разбягали като пилци. Очаквали, че ще се пръсна като стомна. Когато видяха, че излязох от счупения самолет и тръгнах към тях, приближиха се и почнаха да ме опипват дали съм цял.

Фотографираха самолета и повикаха кола. Службата по застраховките се оказа на мястото си. Изпратиха ме в едно отдалечено градче на медицински преглед. Там се срещнах с един симпатичен немец — лекар, който служил в Добруджа през Европейската война. Честно призна несправедливостта, която немското главно командване бе извършило спрямо съюзника си България с кондомиума (съвладението, наложено ни от германците над Добруджа, която бяхме освободили).

В лагера по безмоторно летене Карл Вигхарт преживя не един страх от гласно изказаните ми критики на режима в лагера — миниатюрно подражание на общия тоталитарен режим, владеещ в Германия. Вигхарт не членуваше в Студентския националсоциалистически съюз; изглежда, поради това странеше от дружба с немски студенти. Веднаж Прантъл ме запита дали (като Хумболтов стипендиант) не се боя да дружа с Вигхарт? Отговорих му, че (като чужденец) режимът не би трябвало да ме засяга. Одобри дружбата ни. Дали, понеже несъщинската майка на Вигхарт бе еврейка и с леви убеждения или по собствено разбиране, но Карл-Ойген имаше отрицателно отношение към всеки тоталитарен режим — и отляво, и отдясно (както по-късно разбрах).

Той бе твърде музикален. Сам свиреше на собствения си роял, който „мъкнел“ (по неговите думи) при всяка смяна на квартирата си. Особено обичаше да изпъглява Бетовен и Чайковски.

Всичко показваше, че Германия се готви за война. Карл ми разказа поверително за впечатленията си, когато посетил Есен с чичо си, който работел в заводите на Круп. Една вечер, доближили глави един до друг, разговаряхме тихо, когато радиото в кафенето, където бяхме седнали след операта, замълча внезапно и се чу:

— Внимание! Внимание!

— Започва се! — каза Ойген.

Съобщението бе за навлизане на германските войски в демилитаризираната зона към Франция. Беше 1936 година. След тази дата събитията се развиваха бързо ...

*

Математическият институт на Гьотингенския университет не беше неутрален, макар че по принцип „между математиците препирни няма“. Но в библиотеката му бе попаднало едно машинописно копие на едно „опровержение“ на теорията на относителността на Айнщайн от немския физик Ленард (Нобелов лауреат). Това „опровержение“ бе инспирирано от националсоциалистически настроения. Те бяха предизвикали появата на бял свят на списанието *Deutsche Mathematik*, насочено срещу „еврейската математика“ на Курант, Ландау и други неарийски математици в Германия. Но (макар и облечени в кафяви ризи) студентите, които четяха в математическата библиотека, бяха нашарили „опровержението“ на Ленард с множество въпросителни и удивителни.

Единствени от професорите-математици, които не възприеха национал-социалистическия поздрав „Хайл Хитлер!“ в аудиторията, бяха Прантъл, Херглоц и Хасе. Авторитетът на Прантъл все още не допускаше казионна намеса, а оригиналността на Херглоц засега го предпазваше. Но един ден излезе съобщение, че „професор Хасе временно преустановява лекциите си“. Срещу него бе застанал проф. Торниер. Един от двамата трябваше да бъде изваден от състава на Гьотингенския университет. Но Хасе победи — преместен бе Торниер. По-късно обаче научих, че през войната и Хасе заплавал в хитлеристки води.

Налице бе и подчертана резервираност към СССР. Макар и Гьотингенският математически институт да бе световно математическо средище, единственото съветското списание, което се получаваше в библиотеката му, беше *Математический сборник* (основано преди десетилетия — още преди октомврийската революция, а сега издавано от името на Московското, Ленинградското и Казанското математическо дружество). Ето какво се случи с мен във връзка с това списание.

Прантъл ръководеше научен колоквиум, в който всеки от учениците му трябваше да изнесе доклад-реферат върху някой току-що излязъл оригинален труд из областта на хидро-аеродинамиката. Когато дойде и моя ред, Прантъл пожела да реферирам някоя руска работа:

— Друг в Гьотинген — обясни ми той — не би могъл да проучи и изложи труд от съветски автор, тъй като за съжаление работите им се публикуват предимно на руски език. А те са отишли твърде напред в тази област.

В току-що получения брой на *Математический сборник* открих доста обемиста статия на М. В. Келдиш и Ф. И. Франкъл, изработена в ЦАГИ (Централен аеро-хидродинамичен институт) и озаглавена „Строгое обоснование теории винта Жуковского“. В работата си тези автори твърдяха, че дават първата строга математическа обосновка на теорията на самолетното витло, създадена от „башата на руската авиация“ Жуковски още през 1912 г. и изложена в една негова студия на френски през 1929 г. По-късно тази теория бе доразработена както от самия Жуковски, така и от англичанина Глауър и германеца Бец. Последният беше в момента заместник-директор на Института за изследване на теченията (сега „Институт Макс Планк“), чийто директор бе Прантъл.

Когато представих на Прантъл за докладване в колоквиума тази работа на Келдиш и Франкъл, той я посрещна с интерес. Накара ме все пак да я покажа и на Бец, който завеждаше отдела и лабораторията за теоретично и експериментално изследване на самолетното витло и бе признат специалист в тази област. Но проф. Бец се отзова не твърде дружелюбно към идеята да реферирам съветска работа:

— Какво са направили руснаците? Да не „разбиват отворена врата“? Това отношение не бе насърчително за инициативата ми и аз го съобщих на Прантъл. Долових, че тази нетактичност на Бец не му хареса, защото след кратко мълчание той каза:

— Бец не е прав. Аз ценя високо руските учени.

Да отбележа в скоби, че в музея на Н. Е. Жуковски в Москва има табло с отзиви от книгата за почетни посетители на ЦАГИ. С дата 24 септември 1929 г. там стои отзивът (в превод на руски):

„Дни, проведенные мною в ЦАГИ, где я установил дружественные отношения с профессором Чаплыгиным и многими его сотрудниками, я всегда буду вспоминать с благодарностью. Новая Россия может гордиться этим институтом, в котором ведется серьезная научная работа в многих областях. Я хочу особенно поблагодарить за радушный прием, который был мне оказан сотрудниками Института, благодаря чему для меня были устранены все трудности, связанные с пребыванием в стране, языка которой я не знаю. Л. Прандтл.“

След Жуковски ЦАГИ бил оглавяван от Чаплигин — учител на Келдиш (от няколко години председател на Академията на науките на СССР).

Все пак Прантъл счете за необходимо да ми даде още една, твърде обемиста работа (а именно „Върху изтичането на въздуха от самолетното крило“ на французина Жак Валанси) и ми възложи да докладвам резултатите и от двете работи. В деня на доклада ми председателстваха самият Прантъл, а присъстваха Бец, Шулер (известен на физиците с „махалото на Шулер“), Толмин (вече споменатият виден изследовател в теорията на турбуленцията), Лоц, Флюге и много други известни специалисти в хидро-аеромеханиката, както и стотина докторанти. След привършването на доклада ми Прантъл стана и съобщи, че предоставя председателството на проф. Бец, тъй като трябва да „лети“ за Англия (където щеше да бъде обявен за почетен доктор на Кеймбриджкия университет). След дискусиите Бец се изказа съвсем накратко, без да спомене нищо за съветската работа, но завърши с думите:

— Все пак аз вярвам само на резултатите, добити от англичаните.

Разбира се, аз не твърдя, че по онова време Бец е имал лоши, а Прантъл — добри чувства към СССР. Само предавам всичко, както се бе случило.

*

Повечето чужденци оставаха на специализация по-дълго време — по две, три и повече години. Само ние, българите, все бързахме. Стипендията ми беше за 9 месеца и през лятото вече трябваше да се връщам — учил-недоучил езика, специализирал-недоспециализирал науките! Аца Милоевич беше тук от 3 години и щеше да стои още толкова, румънецът Думитриу Думитреску (по-късно главен секретар на Румънската академия на науките) прекара 5 години в Гьотинген. А моят приятел и колега Боян Петканчин, който пребивава само една година в Хамбург, ми писа оттам (когато наближи да се връща), че се чувствувал като „подгонено куче“. Поисках разрешение да продължа специализацията си. Дадох ми още само един семестър. Реших да не се връщам през лятната ваканция, а да остана в Гьотинген. Тогава при мен дойде и жена ми.

На 31 март 1937 г. (точно след 18 месеца) потеглих за родината си. След малко повече от две години избухна войната. Знам, че изложените от мен мисли нито са пълни, нито са достатъчно мотивирани. Но те и нямат никакви претенции — това са само „леки скици“.

БУДАПЕША (1942 – 1943)

Зимата на 1942 – 1943 г. беше твърде тежка. Когато пристигнах в Будапеща, тя стегна още повече. Цяла седмица бях пленник на „Йотвъош колегиум“, където бях настанен. Но (тъй като в този колеж имахме всички условия, за да живеем нормално, без да го напускаме) неудобствата на тези тежки и мразовити декемврийски дни почти не се чувстваха.

Това бе образцова институция за научни занимания. Колегиумът носи името на братята Лоран и Йоузеф Йотвъош (първият — физик, а вторият — филолог и писател). И двамата са били министри на просветата: Лоран — по време на революцията през 1848 г., а Йоузеф — през 1895 г. Колежът е предназначен главно за унгарски студенти (подбирани чрез конкурс и подготвяни за бъдещи преподаватели във висшите учебни заведения на страната и за дейци в различни културни институции). Но в него могат да пребивават и чуждестранни стипендианти. Затова имаше не само спални и занимални, а и богати библиотеки, в които се получаваха най-новите списания (по науките и изкуствата) от цял свят. Студентите имаха образцови битови условия за задълбочена научна работа. До известна степен устройството и условията на колежа наподобяваха английските. По онова време, особено с аристокрацията си Унгария (макар и да бе окупирана от Германия) твърде много гравитираше към Англия.

При пристигането ми един от поддиректорите на колежа (френски възпитаник) — подавайки ми книгата, които трябваше да попълня — ме запита нещо на френски. Попитах го:

— Говорите ли немски?

Той повтори на немски въпроса си:

— Обичате ли германските войници?

— А Вие? — попитах на свой ред. Никой никому нищо не отговори.

Докато четях формулярите, чух зад гърба си ясна, дори изящна българска реч:

— Лобър ден! Мога да Ви помогна при попълване на формулярите. Сигурно ще срещнете трудности с езика. — Заговорилият ми се усмихваше.

— А, не! — казах. — Надявам се, че няма да ме принуждават да изучавам унгарски. С немския, който в Унгария владеят мнозина, ще се оправя лесно.

— Все пак мога да Ви бъда от полза. От България съм. Казвам се Хасан Мустафа.

— Я виж ти! — казах и се представих. — Откъде сте?

— От Видин. Бях стипендиант на Вашето Министерство на просветата. — При изговарянето на „Вашето“ Хасан се усмихна иронично. — Следвах тук източни езици. Сега ще полагам докторски изпит. Заповядайте на промоцията ми!

— Благодаря. Най-напред да се ориентирам в обстановката.

— Ще Ви помогна в това. Шо се отнася до мен, трябва да Ви кажа ... — той прекъсна за миг и, като се загледа в мен, продължи на немски:

— Мразя българите.

— ?!?

След малко, като подадох попълнените документи, го запитах:

— На какво дължат те Вашата омраза? И защо аз трябва да зная?

— За да сме наясно. Аз съм откровен.

— Хайде, друг път ще ми кажете. Ще говорим за това, а и за другите неща. Сега да се запозная с условията, при които ще прекарам цяла

година тук. Пак ще се видим. Нали ще останете известно време след промоцията?

— Да, ще се виждаме често, защото ще остана още известно време в колегиума.

*

В Будапеща дойдох по силата на току-що сключената културна спогодба между България и Унгария. На университета бяха отпуснати две стипендии. По старшинство на факултетите те бяха отредени на Историко-филологическия и Физико-математическия, а по жребие се паднаха на специалностите история и математика. Беше мой ред да замина в чужбина (като асистенти правото ни за това идваше всеки 5 години). Историците пък изпратиха студента от трети курс Д. Д. (когото бяха решили да правят историк по унгарската школа и който се оказа свършено неподходящ).

Той пристигна няколко дни след мен. Поставен бе в стая с още трима унгарски студенти. Дочух, че изхвърлили дрехите му от стаята, защото миришели. Карали го да се изкъпе, но не искал, защото било студено и т. н. Но скоро започнал да си мие краката всяка вечер — само така можел да остане в стаята.

Дали поради нанесеното му оскърбление или по друга причина, но Д. Д. се ожесточи и следваше с неохота. Това сподели с мен няколко пъти през първите един-два месеца:

— Не мога да понасям унгарските студенти — оплака ми се той. — Много са горделиви.

— Не им обръщайте внимание, а си гледайте работата — успокоих го аз. — Учете езика и четете история. Само това да Ви интересува — насърчавах го аз.

Една вечер бях прекарал по-продължително време в общата стая, където слушах радио и наблюдавах унгарските студенти. Те непрекъснато спореха. Бяха разделени на три лагера: в полза на Германия, на Англия и на Съветския съюз. Лагерът на вторите ми изглеждаше най-многоброен, а на първите — най-малоброен.

Когато после влязох в стаята си — какво да видя? Всичките ми книги, тетрадки, бележници от бюрото бяха по пода. Забелязах, че хаосът бе някак си особен — изкуствен. Книгите бяха разхвърляни и до най-отдалечените къшета. Тукатси се досетих, че това ще да е работа на Д. Д. — насочена не срещу мен, а срещу унгарските студенти, които трябваше да заподозра. Веднаж той сам запита:

— Г-н Долапчиев, вярно ли е това, което се говори — че някой влизал в стаята Ви и разхвърлял книгите Ви по пода?

— А Вие откъде знаете? Г-н Д., Вие сте извършил покушението. Аз на никого не съм се оплакал. Кажете ми коя бе причината?

Той се изчерви, наведе глава и заплака. Причината била точно тази, която предполагам. Бил очаквал, че ще се засегна и ще напусна предварително Дома, което той щял да последва — нямал кураж да стори това по своя инициатива.

В края на краищата го направи — след великденската ваканция, мисля, когато се бе върнал в България и повече не дойде в Унгария.

*

Но ми предстоеше по-драматична история — с Хасан Мустафа.

Хасан Мустафа стана доктор. Оттук насетне се обръща към него с „доктор Ирен“ (Ирен бе „научното“ му име или псевдоним), защото и той понякога ме наричаше „г-н докторе“ или „доктор Долапчиев“.

Промоцията му отпразнувахме в една сладкарница, където ме почерпи с пасти. Там отново ми изповяда, че мрази България:

— Вашият Вазов, вашият Ботев! Знаете ли колко страдания са ми причинили те в училище?

— Хасане — казах му този път по-интимно. — Вие сте интелигентен и културен мъж, нали? Смятате ли, че Франция трябва да мрази Англия, заедно изгори Жана д'Арк?

— Все пак, все пак — упорствуваше Хасан в своята горест. — На вас, българите, се дължи това, че днес Турция не е европейска държава. На вашите хайдути и въстания. Това е нашата трагедия, а бяхме стигнали до Буда и Виена!

Разбрах, че страда от великотурски шовинизъм, и се отказах да го разубеждавам, но продължих да дружа с него, като му припомних, че — до идването на германците у нас — България бе една от най-толерантните страни в света спрямо малцинствата. След няколко дни обаче той ме извика:

— Елате да Ви покажа „стената“ на България!

Минахме през стаите, където бяха „стените“ на европейските страни (Англия, Франция, Германия и др.). Влязохме в стаята на балканските страни (Турция, Гърция, Югославия). Румъния не бе представена. С нея Унгария имаше недобри отношения — претендираше за земите, отнети ѝ по силата на Трианонския договор. Известен е романът *Прокуденият град* на Лайош Зилаши, в който се описва положението на хилядите унгарци, принудени да напуснат родните си краища след Първата световна война.

Но къде е „стената“ на България? Всички други „стени“ на съседните ни страни са покрити с книги. Хасан ми я показа, дръпна се малко встрани и наблюдаваше (със същата иронична усмивка, която вече нееднократно бях доловил на лицето му) какво впечатление ще ми направи начинът, по който ние, българите, сме представени в този културен център.

А той бе печално скромен. Сред празните рафтове имаше само 4–5 книги: *дисертацията на доц. Петър Христофоров за Вазов* (мисля, на френски), една антология на българската поезия (съставена от агронома Буюклиев и разнасяна от студентите на колежа за забавление поради несклопните преводи на стихове от Ботев, Вазов, Славейков, Яворов и др.) и накрая 2–3 брошури върху тютюнопроизводството в България и други агрономически кооперативни книжлета.

Ала аз си казах: „Хасане, тук май сбърка!“ Излязохме от сутерена. И двамата мълчахме. Хасан — със злорадство. Аз пък — с „хъз“!

А толкова българи бяха минали през Йотвьош колегиум! А имяхме културен аташе! Веднага написах две писма: едното до ректора на Софийския университет проф. Л. Чакалов, а другото — до ковчезника на Българската академия на науките акад. Л. Чакалов. В първото описвах току-що констатираната печална ситуация и молах ректора да се разпорежи да бъдат изпратени на библиотеката на Йотвьош колегиума всички университетски издания и годишници като дар от Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Във второто отправях същата молба за изданията на нашата Академия. И зачах.

Мина месец, минаха два — ни отговор, ни вест за изпращане на исканите книги.

Вече бях изгубил всяка надежда, когато бях повикан по телефона от нашата легация. Да съм се явял при драгоманина Цветков! Когато влязох в стаята му, разбрах защо. Беше препълнена с вързопи книги. Пристигнали отдавна, но в легацията се чудели кой ги праща и за кого?

Помолих да бъда свързан веднага с пълномощния ни министър Димитър Тошев — историк и общественик (син на бившия министър-председател Андрей Тошев). Явих се при него, обясних му инициативата си и го помолих да изпрати книгите официално до ректора на Йотвьош колегиума проф. Сабоу. Министър Тошев погледна на работата с нужното разбиране и ме натовари аз да съобщя от негово име за пратката и да предоставя на колежа грижата за приемането на книгите от легацията.

Когато се явих при ректора на колежа и заговорих за мисията си, отначало той слушаше с видимо отегчение, седейки до бюрото си. Но като схвана за какво се касае, стана, ръкува се с мен, благодари за прекрасната инициатива и ме помоли да поканя „ексцеленс Тошев“ да открие тържествено изложбата, която щял да устрой в чест на дара и на която българските книги щели да бъдат представени. Предадох поканата на г-н Тошев, но той и сега натовари мен да го представям:

— Това е Ваша инициатива и Вие можете напълно да представите нашата страна дарителка.

Изложбата на българската книга бе действително открита при най-голяма тържественост. В голямата зала на колежа бяха поставени дълги маси и върху тях, подбрани по специалности, бяха наредени повече от 100 номера на „Университетска библиотека“, много годишници и внушително количество издания на Академията. Студентите от колежа се събраха в залата, облечени в национални носии. От изискан оркестър, съставен от унгарски студенти, бяха изпълнени националните химни на България и Унгария. След унгарската реч на ректора и ръкуването му с мен студентите бяха поканени да разгледат експозицията. Те буквално се нахвърлиха върху изложените *Византийски текстове* на проф. П. Мутафчиев, заинтересуваха се от граматиките на Беню Цонев и Александър Теодоров-Балан, запрелистваха учебниците по математика на К. Попов, Н. Обрешков, Л. Чакалов и Ив. Ценов. Едва ли друга балканска страна бе издала толкова много университетски помагала. Това се дължеше

на „Фонда за научни изследвания“, чиито средства бяха главно парите, останали от сумите, събрани от българската общественост за изплащане на заплатите на уволнените от министър Апостолов професори след ос-
виркването на княз Фердинанд от студентите при откриването на новата сграда на Народния театър. (Скоро уволнените професори бяха върнати в университета, а сумите, предназначени за издръжката им, бяха определени за научни и учебни цели.)

Особено радостни бяха унгарците, които следваха славянска филология и сега разполагаха с ценна помощна литература. Възбуждението между студентите бе неопишуемо. Те изказваха удивлението си от толкова богатата ни университетска литература.

Но аз търсех да откроя д-р Ирен (Хасан Мустафа). Бе се отдалечил в дъното на салона и лицето му бе жълтозелено. Нищо — сам отидох при него. Той пристъпи, ръкува се с мен и промълви:

— Ше Ви го върна!

Както по-късно научих, Хасан постъпил в унгарското радио, където вършел насочена срещу България пропаганда. Сега е професор по източни езици в Анкарския университет. Същата антибългарска пропаганда правел и там.

*

По време на престоя ми в Унгария Будапеща бе посетена на два пъти от български културни делегации. Първата се състоеше от български писатели, между които Елин Пелин, Александър Балабанов, Стилян Чилингиров, Теодор Траянов, Асен Разцветников и др.

Една неделна сутрин бях на гарата, за да изпратя по случаен пътник за България поредното колетче с хранителни продукти (унгарски пшеничен хляб, кифли, колбаси, масло, ...). На гарата често срещях бившия си колега инж. Иван Попов (който след математика бе завършил в Тулуза и електроинженерство). Но тази заран се сблъсках с Теодор Траянов. С него се бях запознал чрез проф. Обрешков, с когото той бе особено близък (нали някога е започнал да следва математика), и често се срещаме във „Вегетарианския ресторант“ на ул. „6-и септември“. На въпроса ми защо заминава преждевременно Траянов (пелтечейки) ми отговори:

— Да имах и капка „туранска“ кръв, щях да я изцеда от себе си! Омръзна ми да слушам, че сме били не славяни, а туранци! И нашите, и унгарците само това плещят! Нима за приятелството ни с Унгария трябва да се отказваме от славянския си произход?

Това възмущение на Теодор Траянов днес би се посрещнало с удивление (та нали заради символичните и патриотичните му стихотворения той бе изрязан като язва от културата ни — като идеалист и шовинист). Тъкмо наопаки, ония, които днес се кичат с прогресивни, социални и пр. етикети, се проявиха съвсем странно на сцената на унгарския Народен театър — на немски език, а за съдържанието да не говорим ...

Тази вечер министър Тошев даде прием в салоните на нашата легация в чест на българските културни гости. На него присъствуваше немалка

част от културния елит на Будапеща. Но (вместо да завържат връзки и обменят мисли с унгарските гости, вместо да оставят у тях благоприятни впечатления за културния живот в България, за проблемите ѝ и историческата ѝ мисия), подийналите български делегати се развиха:

— Бай Димитре-е-е, утре е Димитровден! Гуляят сега започва!

А „бай Димитър“ (пълномощният ни министър — домакин на приема) счете за по-благообразно да се прибере в покоите си, за да не гледа отпусналите се нетрезви свои български гости.

Друго културно събитие в Будапеща бе гостуването на „царския симфоничен оркестър“ под диригентството на Саша Попов. Концертите му минаха с голям успех. Когато се узна, че в програмата е включена и рапсодията „Вардар“ на Панчо Владигеров, сред публиката (дори и сред студентите от Йотвьош колегиума) настъпи оживление — започнаха усилено да търсят билети за концерта. Бях „аташиран“ да кавалерствам на една баронеса, ценителка на тази рапсодия, която бе пристигнала чак от Карпатите, за да я чуе (и отпътува тутакси след концерта).

*

Случих се на една вечеря в дома на проф. Керейкярто (тополог, международно известен като допълнителен член-съветник в бившето Общество на народите в Женева и близък приятел на френския поет Пол Валери, който бил и геометър-тополог; там видях една тетрадка, подарена от Валери на Керейкярто, в която — наред с разни стихове — имаше и доказателства на топологични теореми). По едно време съседът ми се обърна към мен с въпроса:

— Г-н колега (бях станал вече доцент), знаете ли за културното влияние, което Унгария е оказала на Вашата страна?

— Да — отговорих веднага. — Първата аптека и първият у нас мъжки хор са създадени от унгарци. След революцията от 1848 г. унгарски емигранти са внесли (през турското робство) хубави навици сред населението около Видин, Шумен и другаде. Доста по-късно вашият историк Гейза Фехер даде немалък принос при разчитането на „Мадарския конник“. Но мога ли и аз да задам същия въпрос на Вас?

— За културното влияние на България върху Унгария? — запита онзи с известна доза ирония.

— Именно — казах, — и то доста съществено.

Докато гостите наостриха уши, проф. Керейкярто широко се усмихна на изненадата на колегите си. Той бе полиглот и (вече бях разговарял с него на езикови теми) напълно признаваше славянското и старобългарското влияние върху техния език.

— Унгарците казват *серда*, *чутьортъок*, *пентек* и *сомбат*, а българите *сряда*, *четвъртък*, *петък* и *събота*. Някога и ние сме ги изговаряли на „ен“ и „он“ (с малка носовка и голяма носовка), но тези носовки в новобългарския език са отпаднали, а вие сте си ги запазили. Що се отнася до смяната на „е“-то в *серда*, това е една ваша особеност в началото на думите, които почват със сложна консонанта: например вие казвате *Ищван*, а ние — *Стефан*. А дайте да видим някои инфинитивни форми на

глаголи като *шейтални*, *долгозни*, *митални* и др. Това са нашите глаголи *шетам*, *задължавам* и *чиня*. Но вие имате още и думи като *ренд* (ние казваме *ред*), *ковач*, *залог*, *рухо* и др. Изобщо процентът на българските и славянските думи в унгарския език не е малък.

Полиглотът Керейкярто потвърди доводите ми и направи на унгарски някои бележки и добавки, които разбрах само отчасти.

— Но — продължих аз — това е лесно обяснимо, защото езиковата и писмовната мисия на Кирил и Методий и Климент Охридски чак в Панония е добре известна. Най-после като държава Унгария е създадена 300 години след България. Известно е, че български занаятчии са секли златни монети на унгарските крале. Да не говорим за пренасянето на занаятите (особено на градинарството) и за последиците от това.

*

Как завърши унгарската трагедия, която почна с бомбардировките над Будапеща (които прогониха и мен, за да налетя на тях в София), описва моят добър приятел Петър Славински в силния си роман *Последният щурм*.

БЕРЛИН – ДРЕЗДЕН (1955)

След 20 години отново посетих Берлин — сега вече столица само на половин Германия. Годишите на първото ми посещение бяха предвоенни — сега бях в следвоенен Берлин. Какво преживя Германия през това време!

От летище „Враждебна“ излетях в 8 часа на 1 март, а на летище „Шьойнефелд“ край Берлин бях в 16 часа след едночасови престои в Будапеща и Прага. Шест часа път, а преди 20 години пътувахме повече от два дни (с влак)! Стана ми ясно защо нашият многоуважаван академик Обрещков (който бил в Берлин на някаква математическа конференция, а след два дни щял да заминава за Стокхолм за заседание на Световния съвет за мир) се върнал от Берлин в София да си вземе балтона, тъй като му станало студено.

Когато пътува по системата на културните спогодби, човек (както при тръгването, така и при завръщането) пише със злорадство *нула* върху сведението за деклариране на чужда валута: без стотинка или пфениг в джоба. На летището ви чака кола, която ви отвежда в хотела. През цялото си пребиваване сте подслонен и обезпечен само срещу подписа си (поне тогава беше така). Моят добър приятел Любомир Тенев (с когото се разминахме в Будапеща) нарече този начин на живот „обстановка на комунизма“.

Наред с колата на летището ме посрещна моят *Betreuer* (придружител)

... и от пътя ми се веч не магна!

По повод на този цитат от Дантевия *Ад* дължа малко разяснение. Смята се, че „бетройерът“ не е пазач (да не се изкуши някой да мине в

Западен Берлин — тогава нямаше стена), а рационален придружител и помощник в чужда страна (често и преводач), който ви е всецяло — ако не предан, то поне придаден; с когото не се чувствувате сам и чрез когото осъществявате всички свои желания в духа и буквата на културната спогодба.

Моят „бетройер“ се казваше Х. Гьоринг (Херберт, не Херман, което сам той се смяташе за задължен постоянно да изтъква) — аспирант по математика, а не професионален разводач. Каза ми, че досега бил придружавал Колмогоров, Гнеденко, Фреше и Обрешков. Едва преди две години завършил така наречения „рабфак“ [работнически факултет], преди което учил в електротехническо професионално училище. Когато към края на войната бил повикан в армията, се отклонил от военна служба (брат му бил убит на фронта), бил заловен и вкаран в затвора в Амстердам. След като германците напуснали Холандия, бил освободен, но трябвало на мине пет-шестстотин километра пеша, за да се добере до родния си край, където да се укрие (войната още не била свършила). Пътувал главно нощем през горите, за да не го заловят. По дърветата често виждал обесени мъже — те висели с дни и седмици (наказание на СС-отрядите за дезертърство). След края на войната завършил за две години гимназия и постъпил студент в Хале.

Във все още невъзстановения Берлин най-интересна гледка представляваше напълно свободното преминаване през Бранденбургската врата от източния до западния сектор и обратно. Преглеждан бе само багажът на колите (за контрабанда на едро); един велосипедист с раница на гърба профуча през демаркационната линия, без някой да го спре и провери. Другарят Гьоринг предложи да влезем в Западен Берлин. Отказах: паспортът ми важеше само за Източна Германия и аз не исках да нарушавам закона — нито техния, нито нашия. Попита ме не желая ли да си купя нещо от там. Помолих го той да купи за жена ми едно лекарство за сърце. Останах да го чакам, докато се върна с лекарството. (Спомних си поговорката, че човек може да си позволи лукса да остане непоковарен, ако има покварени приятели.)

Нещо обикновено беше български учени (особено от физико-математическите науки) да прекрачат демаркационната линия, за да се видят с проф. Иван Странски. Преди войната той беше професор по физикохимия в нашия факултет, а след нея — ректор на Техническия университет в Шарлотенбург, Западен Берлин. А може би нашите се виждаха със Странски, за да прекрачат демаркационната линия?

Иван Странски бе известен учен — продължител на теорията на немския физикохимик Косел за растежа на кристалните решетки. Първи ученик и приемник на Странски в България е Ростислав Каишев. Странски и Каишев бяха в люта полемика с друг български химик — Димитър Баларев, създател на теория за „реално кристалните системи“, както сам я наричаше. Странски беше силна личност не само в науката, а и в иронията и покера и около него гравитираха много професори и асистенти от Физико-математическия факултет. Беше близък с Г. Наджаков, Д. Иванов, Н. Обрешков, Л. Чакалов, Л. Кръстанов, Ст. Христов, Г. Брадисти-

лов (последният дебютира в математиката с една работа върху кристалните решетки, но по-силно от кристалните решетки със Странски го свързваше покерът). Когато и аз се озовах в Западен Берлин (с разрешение на посланика ни в ГДР Христо Боев) по покана на проф. Рудолф Виле — директор на института „Фьотингер“ за изследване на теченията, не само не се наредих между новите наши „хаджи“, но дори „забравих“, че Странски се намира в същото това здание (в което в течение на един предиобед и един следобед беседвах с проф. Виле и негови сътрудници по въпроси от теорията и практиката на кармановите вихрови улици, с които се занимавах теоретично и които институтът „Фьотингер“ експериментираше).

По-късно проф. Иван Странски бе поканен от нашата страна (той бе ходил като гост-професор в много други страни) и бе провъзгласен за чуждестранен член на Българската академия на науките, така че научното му признание и у нас е безспорно. Но посещенията на нашите при него ми изглеждаха своего рода снобизъм. Шо се отнася до Обрешков, за научен пиетет у него към Странски не можеше да става и дума, тъй като сам той беше едно голямо име. Не можеше също така да става и дума той да посети Странски — главно от страх да не предизвика кадрово съмнение към себе си (имаше сестра в Америка).

Политическата обстановка беше сложна. През 1958 г. видният германски (по-късно американски) хидро-аеродинамик Теодор фон Карман бе поел инициатива за среща на учени (специалисти по въздухоплаването) от Запада и Изтока за размяна на научни идеи и разискване на технически проблеми, както и за по-тясна връзка между учените от цял свят. На тази среща било припомнено, че Карман (по повод на „въздушния мост“ между Западен Берлин и Западна Германия — по този „мост“ със самолети били пренасяни не само храни, но и каменни въглища) още през 1948 г. бил писал: „За инженерите и учените изглежда парадоксално, че ние изразходваме калории във вид на бензин, за да ги трансформираме в калории във вид на въглища — че изразходваме енергия от по-висш тип, за да получаваме енергия от по-низш тип! Това е още едно доказателство, че хомо политикус още не е достигнал степента на развитие на хомо сапиенс, който е дошъл на този свят, за да изследва природните закони и да овладява природните сили.“

*

На път за Дрезден преспяхме в Хале (в замъка, в чието подземие е бил затворен Хендел, задето задирил дъщерята на херцога, притежател на замъка).

За да се добие представа за трагедията на Дрезден, е достатъчно да се припомни официалното описание на събитията, станали в зловобните дни на 13, 14 и 15 февруари 1945 г. Като се изключи едно единствено въздушно нападение над града през 1944 г. (без особени последици), през цялата война Дрезден не е бил бомбардиран. Носели се слухове, че той изобщо не можел да бъде бомбардиран (понеже „въздушно-технически“ бил неоткриваем; понеже в него живеела някаква внучка на Чърчил;

понеже Обединените нации щели да го направят своя резиденция след войната — тъй като Берлин и Хамбург били разрушени; и разни други измишльотини). Ето защо колкото било населението на Дрезден (600 000 жители), толкова били и надолжителните от Берлин и Източна Прусия; той бил станал убежище също и на хиляди пленници и болни, особено жени, деца и старци. Още преди войната той е минавал за град на девическите пансионери и пенсионерите. Сградата на Математическия институт била евакуирана за настаняване на болни. Хората живеели по улиците, по градинките, по гарите, по скамейките. Бягството от източните зони било тъй хаотично, че членовете на много фамилии били разделени и се търсели чрез вестниците. По гарите имало толкова много хора, че ако пристигнали нови, трябвало да останат във влака поради липса на място. Лекарите вече не могли да лекуват, а се мъчели да прекратяват болките на хората вследствие на студа и празните им стомаси. Всичко живо чакало края на войната.

Внезапно, на 13 февруари в 10 часа и 9 минути, необезпокоявани от никого и нищо, пристигнали 800 самолета, които хвърлили повече от 300 000 горящи бомби, изхвърлящи струи запалителна течност. Хвърляни били и грамадни бидони с бензин и фосфор, които течали над града като дъжд. По улиците падали планини от горящи къщи. Асфалтът горял и нажежавал трамвайните релси, които червенеели в нощта.

След първите самолети пристигнала нова вълна, която пунала 2000 тежки фугасни бомби. Те събаряли изгорелите сгради и затрупвали хиляди хора. Върху една площ във вътрешността на града, дълга 7 и широка 4 километра, всичко горяло като огнено море, върху което падали все повече и повече бомби. Улиците били задръстени и не можело да се преминава. Вече не можело и да се диша от фосфорен дим.

По едно време бил пуснат слух, че по радиото било съобщено: „Който може, да се отправи към Голямата градина!“ Бягащите в паника хората налитали на смъртта си под развалините на срутваните се постройките, а общата им изгаряла в асфалта. Никой не искал да помогне на викащите, никой не чувал стенещите под развалините. И едва три часа след първото нападение почнало второ, което довело до още по-голям ужас.

В 1 часа и 22 минути през нощта пристигнали нови 1000 самолета с хиляди запалителни бомби и 4000 тежки фугасни бомби, които доунищожили останалото. За 24 минути били запалени около 30 милиона квадратни метра от вътрешността на града, оставяйки планини от развалини. Смъртта идвала от затрупване при срутване на къщи, задушаване от дим, изгаряне и разкъсване на дробовете вследствие на експлозиите. Прочутата Дрезденска опера, театърът, самият дворец, Цвингерът, Зеленият свод и Японският палат с ценните си библиотеки, картинни галерии и множество исторически паметници изчезнали.

И тогава се случило най-отвратителното! Самолетите се насочили към Голямата градина и с бордовите си картечници започнали да косят нещастниците, намерили убежище там. Второто нападение траяло 32 минути.

Десет часа след него, на 14 февруари по обяд дошла нова вълна от самолети, които пуснали нови 30 000 запалителни и 1500 фугасни бомби. Като се връщали по брега на Елба, който бил почернял от хора, самолетите ги обстрелвали съвсем от ниско.

На 15 февруари по обяд станало ново нападение, което траяло $\frac{3}{4}$ час. Самолетите хвърляли товара си върху мъртвия град, за да завършат трагедията му.

През това време бележитият немски писател Герхарт Хауптман лежал болен в един санаториум край Дрезден. Той гледал пламъците и чувал грохота на бомбите. Преди да умре, написал: „Който е забравил да плаче, отново се научи през тази нощ, виждайки изчезването на Дрезден! Стоя пред прага на живота си и завиждам на другарите си по дух, които не доживяха това . . .“

*

До института „Фьотингер“ ме заведе един от секретарите на нашето посолство. На връщане ме запитва дали нещата, върху които беседвахме, не представляват държавна тайна. Отвърнах му, че всичко това е публикувано в *Доклади Академии Наук СССР*, екземпляри от които лежах на масата на проф. Виле.

Обликът на Западен Берлин бе съвсем американски. Когато запитах проф. Виле дали с толкова скъпа апаратура и съоръжения от най-модерен вид ги е обогатила прелятата им по плана Маршал американска кръв, той отвърна:

— Ама, разбира се!

А преди 20 години тази Германия все още беше германска.

БРЮКСЕЛ (1956)

Преди войната на международните конгреси по математика и механика бяха изпращани единствено професорите Чакалов и Обрешков (по математика) и Попов и Ценов (по механика). Не само асистентите, но и доцентите не бяха включвани като делегати на тези конгреси. През първите години след войната това състояние на нещата продължаваше. Член на „генералната асамблея“ по математика беше Обрешков, а по механика — Попов. Едва през 1948 г. бях включен заедно с Попов като делегат на международния конгрес по механика (който щеше да се състои в Лондон), но тогавашният КНИК (Комитет за наука, изкуство и култура) не разреши изпращането на никакъв български делегат на този конгрес. Нали знаете — валута и пр.

Международните конгреси по математика и механика ставаха на всеки 4 години. През 1952 г. България пак не изпрати делегат на конгреса по механика, макар и той да ставаше в съседна Турция (Иstanbul).

Когато приближи времето за следващия конгрес по механика, реших да проверя дали това отрицателно отношение споделя и председателят на КНИК другарят Рубен Леви (прекръстил се междуременно в Аврамов),

тъй като при един мой разговор с другаря Грудни Атанасов последният изказа странното мнение, че нямало какво толкова да държим да участвуваме и ние в тези научни прояви (имало кой да прави голямата наука — Съветският съюз, а не ние).

Поисках среща с другаря Аврамов. Като се явих при него, казах:

— Моля да бъда извинен за безпокойството. За първи път се явявам пред министър.

— Какво значение има това? — каза той. — Седнете, кажете!

— Но не считам — продължих аз, все още прав, — че въпросът, по който Ви безпокоя, е само личен. Той е по-скоро принципен и държавен въпрос. Искам само да се осведомя с Ваше знание ли се отказва за трети път правото на България да участва на международните конгреси по механика?

— Какво значение има това? — повтори въпроса си министър Аврамов. — Няма валута.

— Така ми отговориха и в отдела „Висше образование“. Но все пак смея ли да знам дали случаят Ви е докладван и дали Вие сте съгласен с този отказ?

— Но наистина няма валута.

— Другарю министър — подех отново аз. — Мисля, че в случая министерството проявява пиетет ...

— Какъв пиетет?

— Досега не е отказвано изпращането на международни конгреси по математика на академиците Чакалов и Обрешков. Мисля, че на министерството е известно, че техни заместници отдавна са Петканчин, Дололапчиев, Брадистилев, Илиев, Тагамлишки. Те също имат с какво да представят България на тези конгреси. А и още по-млади наши колеги — дори асистенти — трябва да получат възможност да излизат на тези международни научни форуми. Твърде желателно е те да влизат в контакт с представители на тяхната наука и от други страни. В съставите на делегациите на другите държави всякога се включват и съвсем млади хора.

Той отново ме покани да седна. Сложих на масата му следната извадка за участие на конгреса в Брюксел от балканските страни: Югославия — 11 души, Румъния — 7, Турция — 3, Гърция — 2, България — 0. Споменах, че съветската, полската, чехословашката и други делегации имат състави от по няколко десетки делегати.

Министърът се замисли и аз станах. Конгресът се откриваше на другия ден. Рано заранта ме повикаха, за да получа заповедта за командировката си.

Но ... тогава започнаха подробности, които по онова време придружаваха всяко излизане в чужбина. Бяха изминали два дни от откриването на конгреса, а работата бе опряла в ТАБСО — нямало място в самолетите през Прага и Берлин, откъдето да се лети за Париж и Брюксел. Предложих комбинация през Белград, откъдето се лети директно за Париж, а оттам до Брюксел имало самолет всеки час. ТАБСО се съгласи да иска (на мои разноски) резервация в Белград, където щях да пристигна с влак.

Но ... на сцената се появи поетът Александър Муратов. И той бил забавен по някакви причини и сега „трябвало“ незабавно да отлети за Белгия, където в Гант заседавал ПЕН-клубът. Зад гърба му стоеше Писателският съюз и ТАБСО не знаеше кому да издаде билета през Белград — на мен ли, или на Муратов (въпреки че инициативата беше моя). Чакайки в бюрото на ТАБСО разрешението на въпроса, двамата се гледахме едва ли не враждебно, въпреки че не се познавахме. А работата беше проста — трябваше да се поиска от Белград още една резервация (което и стана).

Но ..., като кацнахме на летище „Орли“ в Париж, за да продължим за Брюксел, трябваше да се прехвърлим на летище „Бурже“ (сиреч, да прекосим цял Париж, а нямахме френски визи). Ами сега?

Изад едно гише излезе намръщен чиновник и каза, че трябва да ни „арестува“. Нямахме нищо против — стига да се окажем на западното летище с паспорти. След дълги съвещания ни качиха в полицейска каминетка, за да ни закарат на летището. Като любезен домакин возещият ни полицай спря на няколко пъти в различни бистра, за да сме опитали френските коняци и вина — и да го почерпим.

На летището в Брюксел бяхме посрещнати от два „Мерцедеса“, от които изскочи почти цялото ни посолство без посланика. Посрещачка беше даже и поетесата Елисавета Багряна, пристигнала с влак преди Муратов, с когото щели да продължат за Гант. Помислих, че този легационен кортеж е в чест на изкуството, а той бил в моя чест! Работата бе там, че посрещачката ме другарка посланичка още не си била взела изпита по аналитична механика и сега се интересувала от конспекта! Беше много приятно ...

На другия ден преди обяд сварих да изнеса доклада си и да се фотографирам с Теодор фон Карман.

Руският език бе допуснат на конгреса като международен, но още след откриването бе станало произшествие. Кураториумът на католическия университет, където се провеждаше конгресът, счел за нежелателно да се допусне като официален и този атеистичен език. Водена от акад. Леонид Седов, съветската делегация направила декларация, че ще напусне незабавно конгреса, ако се възприеме становището на кураториума. То бе отхвърлено. Но щом докладчикът заговореше на руски, делегатите (които не разбираха този език) напуснаха аудиториите. Наложих се да се прибегне до преводачи. Но такива нямаше. Когато докладваше проф. Красилшчикова, доброволен преводач стана проф. Жюлиен Кравченко от Гренобъл, който успя да задържи публиката. Това вероятно застави проф. Николски (директор на Института по механика при Съветската академия на науките) да прочете доклада си на английски. Въпреки старанието му не го разбраха и онези, за които английският е матерен език. Главният осезаем ефект от доклада му бе обилното количество пот, което се стичаше по едрото му руско лице. А бе добър специалист.

*

С Карман ме запозна проф. Виле, който миналата година ме бе покарвал в института „Фьотингер“.

Теодор фон Карман е унгарски евреин, който по време на унгарската революция след Първата световна война бил сътрудник на Бела Кун при създаването на унгарската комуна. След разгромяването ѝ забягнал в Германия, където работил с Прантъл. Преподавал и в Аахен (в тамошното висше техническо училище). След идването на хитлеристите на власт се преселил в Пасадена (САЩ), където станал бизнесмен и плутократ. Но е убеден adept на идеята за „мирно съвместно съществуване“.

*

Завръщането ми в София стана с *KLM* (Холански кралски въздушни линии) през Амстердам. В самолета дочух един разговор на немски език, който ме натъжи. В Дюселдорф (където кацнахме, за да продължим за София) се бе качил нов пасажер, който заговори седящия зад мен пътник. Разговаряха за линията Амстердам — Аден и за летищата, на които самолетите на *KLM* се приземяват. Дойдоха до заключение, че София вероятно ще бъде изоставена (като пункт за кацане) — летището било слабо осветено, пък и:

— *Es stinkt furchtbar!* („Ужасно вони!“)

Как беше у Алеко? — Европейци сме, ама не дотам ...